τῷ σεβαστῷ μοι διδασκάλῳ
κ. J. Vahlen
μεγάλης τιμῆς μικρὸν
τεκμήριον
Χατζιδάκις

Α΄.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΑ

Ἀθ. *Οὐ γὰρ περὶ ἀνδραγαθίας ὁ ἀγὼν ἀπὸ τοῦ ἴσου ὑμῖν μὴ αἰσχύνην ὀφλεῖν, περὶ δὲ σωτηρίας μᾶλλον ἡ βουλὴ πρὸς τοὺς κρείσσονας πολλῷ μὴ ἀνθίστασθαι.*

Μηλ. *Ἀλλ' ἐπιστάμεθα* ***τὰ τῶν πολέμων ἔστιν ὅτε κοινοτέρας τὰς τύχας λαμβάνοντα*** *ἢ κατὰ τὸ διαφέρον ἑκατέρων πλῆθος. Καὶ ἡμῖν τὸ μὲν εἶξαι εὐθὺς ἀνέλπιστον, μετὰ δὲ τοῦ δρωμένου ἔτι καὶ στῆναι ἐλπὶς ὀρθῶς*» (Ε΄ 101 - 2) (Ἐκτὸς τῆς γραφῆς *κοινοτέρας* φέρεται ἔν τισι κώδιξι πρὸς δὲ καὶ παρὰ Στοβαίῳ ΝΔ΄ 37 ἄλλη γραφὴ *ΚΑΙνοτέρας*).

Τοῦ χωρίου τούτου, καὶ ἰδίᾳ τῶν λέξεων «*τὰ τῶν πολέμων ΚΟΙνοτέρας (ἢ ΚΑΙνοτέρας) τὰς τύχας λαμβάνοντα*» ὁ νοῦς μέχρι τοῦδε δὲν ἐξηυρέθη ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἀπεδείχθη οὕτω περιφανῶς, ὥστε νὰ καταστῇ πάγιος καὶ ἀναντίλεκτος. Οὕτως ὁ παλαιὸς Σχολιαστὴς ἑρμηνεύει «*ἀλλ' ἐπιστάμεθα τὰ τῶν πολέμων*: *ὀρθῶς ἐπιστάμεθα τὰ τῶν πολέμων τύχῃ μᾶλλον ἢ πλήθους ὑπεροχῇ κρινόμενα*». Διὰ τούτων ἐπιτυγχάνει μὲν ὁπωσδήποτε τῆς διανοίας τοῦ συγγραφέως ἀλλὰ μόνον ἁδρομερῶς, (ἰδίᾳ παραλείπεται τὸ *ἔστιν ὅτε* ἀνερμήνευτον, καὶ οὕτως ἀλλοιοῦται ὁ νοῦς τοῦ χωρίου), δὲν δηλοῖ δὲ ἡμῖν σαφῶς καὶ ποῖόν τι εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ κείμενον τοῦ ἱστορικοῦ. Ὁ δὲ Poppo ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει τοῦ Θουκυδίδου Τόμ. Γ΄ σελ. 707 (ἔτ. 1835) διδάσκει «κοινοτέρας: καινοτέρας probant Lev. et Duker. Speciosa lectio καινὸς sed falsa. Nam ne quid dicam de ἑκατέρων et διαφέρον, κοινοτέρας respondet istis *ἀπὸ τοῦ ἴσου* c. 101. Deinde aperta imitatio est Homeri Σ. 309, ubi vide Heyn. et adde Ciceronis loca citata a Manut. ad Ep. ad Div.

VI, 4. Dobr. Homericum ξυνὸς Ἐνυάλιος jam Abr. contulerat. Vulgatam igitur omnes editores servarunt». Ἐν δὲ τῇ μικρᾷ ἐκδόσει Τόμ. Γ΄ σελ. 168 (1847) λέγει «κοιναὶ τύχαι proprie sunt casus, qui utrisque possunt accidere, adeoque incerti, ancipites, inexspectati, si accidunt potentioribus quae accidere posse non putares...».

Ἐν τῇ Διδοτείῳ ἐκδόσει τοῦ συγγραφέως Τόμ. Γ΄ σελ. (1833) ἀναγινώσκεται «Duker défend la leçon vulgaire καινοτέρας, en citant τὸ καινὸν τοῦ πολέμου, liv. 3, 30; mais nous avons fait remarquer, que dans ce dernier passage il s'agit de strategème, et que dans celui-ci il est question de vicissitudes dans la guerre, κοινοτέρας τὰς τύχας; ce qui rappelle l'expression homerique...ξυνὸς Ἐνυάλιος».

Ὁ δὲ Krüger ἐν τῇ αὑτοῦ ἐκδόσει (1858) σελ. 81 ἑρμηνεύει λέγων «κοινοτέρας: ἐξ ἴσου κοινάς, ἐξ ἴσου ἀναφερομένας εἰς ἑκατέρους, ἀσθενεῖς καὶ ἰσχυροὺς ἀδιαφόρως. Λυσ. 2, 10 *τὰς ἐν τῷ πολέμῳ τύχας κοινὰς ἁπάντων ἀνθρώπων νομίζοντες.* Πλουτ. Νικ. 27 *κοιναὶ αἱ τύχαι τοῦ πολέμου, ξυνὸς Ἐνυάλιος* Σ. 309.

Ὁ δὲ Classen ἐκλαμβάνει τὸ *κοινοτέρας* ἐπὶ τοῦ ἀμεροληπτοτέρας, δικαιοτέρας, λέγων «κοινοτέρας (οὐδεὶς λόγος περὶ τοῦ *καινοτέρας*, ὅπερ ἔχουσί τινα ἀντίγραφα· περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως ἰδὲ τὴν εἰς Βιβλ. Γ΄ 30, 4 κριτικὴν σημ.) ἐκληπτέον ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀμερολήπτου. Αἱ κρίσεις ἐν τῇ πορείᾳ τῶν πολέμων ἐκβαίνουσιν οὐχὶ σπανίως δικαιότερον, ἀναλογώτερον πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος ἢ πρὸς τὴν δύναμιν τῶν διαμαχομένων». Τὴν ἐκδοχὴν δὲ ταύτην παρέλαβον καὶ οἱ ἡμέτεροι λεξικογράφοι Βερναρδάκις καὶ Κωνσταντινίδης ἑρμηνεύοντες «*ἐπιστάμεθα ὅτι τὰ τῶν πολέμων ἐνίοτε λαμβάνουσι δικαιοτέρας τὰς τύχας (τὰς ἐκβάσεις) ἢ ἀναλόγως πρὸς (ἢ ὅπως θὰ περιέμενέ τις ἀπὸ) τὸ διάφορον ἑκατέρων πλῆθος*». (Βερν.). «*κοινότεραι τύχαι, μᾶλλον ἀπὸ τοῦ ἴσου, δικαιότεραι*». (Κωνστ.).

Ὁ Herwerden ἐν Τόμ. Γ΄ σελ. 203 ἐξέδωκε *κοινοτέρας*, σημειοῦται δὲ «*καινοτέρας* duo codd. dett. et Stob. Flor. LIV 37).

Τοιαῦτα οἱ ἑρμηνευταὶ καὶ ἐκδόται. Ἀκριβέστερον ἐξετάζων τις βλέπει ὅτι κυρίως τρεῖς εἶναι αἱ προτεινόμεναι ἑρμηνεῖαι, ἡ μὲν ἐκ-

δεχομένη τὸ *κοινοτέρας τὰς τύχας* ἐπὶ τοῦ ἐξ ἴσου κοινάς, ἐξ ἴσου εἰς ἑκατέρους ἀναφερομένας, ἐξ ἴσου εἰς ἑκατέρους δυνατὰς νὰ συμβῶσι, *ξυνὸς Ἐνυάλιος* κλπ, ἡ τοῦ Poppo ἑρμηνεύουσα τὸ *κοινοτέρας*. . .διὰ τοῦ inexspectati, καὶ τέλος ἡ τοῦ Classen ἐκλαμβάνουσα τὸ *κοινοτέρας* ἐπὶ τοῦ ἀμεροληπτοτέρας, δικαιοτέρας κλπ. Κατὰ τῆς πρώτης δύναταί τις νὰ ἀντιτάξῃ ὅτι παραδόξως οἱ προτείνοντες αὐτὴν δὲν παρετήρησαν ὅτι τὸ ὑπ' αὐτῶν ἀνερμήνευτον ἐγκαταλειπόμενον *ἔστιν ὅτε* ἀντιμάχεται σφόδρα πρὸς τὴν ἐκδοχὴν αὐτῶν. Διότι ὁ Ἐνυάλιος εἶναι ἀείποτε καὶ οὐχὶ ἐνίοτε μόνον κοινός, διὸ καὶ ὁ Ὅμηρος οὕτως ὡς γενικὴν γνώμην, ὡς ἀΐδιον ἔχουσαν κῦρος ἐξήνεγκεν. (Πρβλ. καὶ τὸ *ὁμοίοιο πολέμοιο*). *Πάντοτε* δηλ. ὁσάκις τις μάχεται καὶ πειρᾶται ν' ἀποκτείνῃ ἄλλον, διατρέχει κίνδυνον νὰ φονευθῇ καὶ αὐτός. Δῆλον ἄρα ὅτι οὔτε τὸ Ὁμηρικὸν *ξυνὸς Ἐνυάλιος* ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ μιμῆται ὁ συγγραφεύς, ἀφοῦ προσέθηκε τὸ περιοριστικὸν *ἔστιν ὅτε*, οὔτε τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἀληθῶς ὅμοιον τοῖς ἄλλοις τοῖς καθολικῶς διαλαμβάνουσι περὶ τοῦ κοινοῦ κινδύνου τῶν μαχομένων.

Ἀλλ' ἐπ' ἴσης ἀπόβλητος φαίνεταί μοι καὶ ἡ ἑτέρα τοῦ Poppo ἑρμηνεία τοῦ *κοινὸς* ἡ διὰ τοῦ inexspectatus. Διότι ἐκ τούτου ὅτι ἐξαίρεται ἡ κοινότης τῶν κινδύνων καὶ δὴ ὅτι ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι διατρέχουσι κίνδυνον, δὲν συνάγεται, πολλοῦ γε καὶ δή, ὅτι οὐ προσδοκῶσιν αὐτόν. Ὡς γνωστόν, οἱ μαχόμενοι δὲν ἔχουσιν ἀπροσδοκήτως πρὸς τὸν θάνατον, ἀλλὰ καταφρονητικῶς. Ὁ ἀνδρειότατος Κανάρης ἐκοινώνησε τῶν ἀχράντων μυστηρίων προτοῦ πλεύσῃ εἰς Χίον, ἵνα καύσῃ τὸν Τουρκικὸν στόλον. Ὁ λέγων ἄρα καὶ ἐξαίρων ὅτι *κοιναὶ* αἱ τύχαι τοῦ πολέμου καὶ δὴ ὅτι ἑκάτεροι τῶν διαγωνιζομένων δύνανται ὁμοίως νὰ πάθωσι, δὲν λέγει ὅτι καὶ ἀπροσδοκήτως δύναται νὰ συμβῇ αὐτοῖς τοῦτο. Τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπροσδοκήτως, εἰς ἣν ὁ Poppo διὰ τοσούτων καὶ τοιούτων ἑλιγμῶν ἦλθεν, (incerti, ancipites, inexspectati) καὶ ἣν ἀληθῶς ἀπαιτεῖ, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ χωρίον, ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι οὐχὶ διὰ τοῦ ΚΟΙνὸς ἀλλὰ διὰ τοῦ ΚΑΙνός· ὀρθῶς ἄρα δύναται νὰ ἔχῃ τὸ *κΑινοτέρας* οὐχὶ τὸ *κΟινοτέρας*.

Ὁ Poppo διατείνεται προσέτι ὅτι τὸ *ἑκατέρων* καὶ *τὸ διαφέρον* ἀποκρούουσι τὴν γραφὴν *ΚΑΙνοτέρας* (nam ne quid dicam de ἑκατέρων et διαφέρον) καὶ ὅτι τὸ *κοινοτέρας* ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ

ἐν κεφ. 101 *ἀπὸ τοῦ ἴσου*. Ἀλλὰ κατ' ἐμὲ οὐ μόνον οὐδεὶς λόγος βιάζει ἀληθῶς νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι τὸ *κοινοτέρας* ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἀπὸ *τοῦ ἴσου*, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ *ἔστιν ὅτε* ἀπαγορεύεται ἡ συσχέτισις αὕτη. Διότι τίς ὁ νοῦς τῆς συσχετίσεως τούτων; Οἱ Ἀθηναῖοι λέγουσι πρὸς τοὺς Μηλίους ὅτι δὲν πρόκειται ὑμῖν ἀγὼν περὶ ἀνδραγαθίας ἀπὸ τοῦ ἴσου ἤτοι ἐν ἰσότητι δυνάμεων πρὸς ἡμᾶς, δὲν ἀντιτάττεσθε πρὸς ἡμᾶς ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους κατὰ τὴν δύναμιν, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ φόβος νὰ καταισχυνθῆτε, ὑμεῖς ὑπείκετε εἰς ἀνωτέραν βίαν κλπ. Οἱ δὲ Μήλιοι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην τοῦ Poppo ἀπαντῶσι: Ναί, οὐ τοιοῦτος οὐδὲ ἐπὶ τοιούτοις ὅροις πρόκειται ἡμῖν ὁ ἀγών· ἀλλ' *ἐνίοτε* αἱ τύχαι τῶν πολέμων εἶναι ἑκατέροις κοιναί. Ὅτι ἡ τοιαύτη σχέσις τούτων οὐκ ὀλίγον εἶναι βεβιασμένη, θὰ ὁμολογήσῃ, ἐλπίζω, ἕκαστος. Τέλος δὲν νοῶ πῶς τὸ *ἑκατέρων* καὶ *τὸ διαφέρον* (πλῆθος) δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸ *ΚΑΙνοτέρας*. Αἱ δυνάμεις, τὸ πλῆθος ἑκατέρου τῶν διαμαχομένων ὑποτίθενται διάφοροι, ἄνισοι, καὶ ἐκ τούτου συνάγονται συνήθως καὶ κατὰ κανόνα ἐκ τῶν προτέρων συμπεράσματα κατὰ τοῦ ἥττονος· ἀλλὰ ἐνίοτε ἐμφανίζονται *καινά* τινα τοῦ πολέμου ἃ ἀνατρέπουσι τὰ συμπεράσματα ταῦτα. Τί τούτου φυσικώτερον καὶ εὐληπτότερον; Ὅλως τοὐναντίον διὰ τοῦ *κοινοτέρας τὰς τύχας* ὁ νοῦς τοῦ χωρίου οὐχ οὕτω φυσικός· διότι τότε λέγεται ὅτι ναὶ μὲν κατὰ κανόνα καὶ ὀρθῶς κακὰ συνάγονται συμπεράσματα κατὰ τοῦ ἀσθενεστέρου ἤδη ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ ἐνίοτε αἱ τύχαι τοῦ πολέμου εἶναι κΟΙναὶ κλπ.

Ὑπολείπεται ἡ ἐξέτασις τῆς ἑρμηνείας τοῦ Classen, περὶ ἧς παρατηρῶ τάδε: Βεβαίως ἠδύναντο οἱ Μήλιοι πεποιθότες ὅτι ὁ ἀγὼν αὐτῶν μὲν ἅτε ὑπὲρ ἐλευθερίας ἦν δίκαιος, ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων ἅτε περὶ δουλώσεως ἄδικος, ἠδύναντο, λέγω, νὰ χαρακτηρίσωσιν αὐτὸν οὕτως· ἀλλ' ἆρά γε θὰ ἐστήριζον ἐπὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου ἐπιχείρημα ἰσχυρόν, ὁποίου ἐδέοντο ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συζητήσει; Περὶ τούτου ἐφείσθω μοι σφόδρα ἀμφιβάλλειν διά τε ἄλλα καὶ διότι πρῶτον: ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνωτέρω (κεφ. 89) κυνικώτατα ἐκήρυξαν ἰσχυρὸν τὸ δίκαιον τοῦ γρόνθου εἰπόντες ὅτι «*δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται,* ***δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσιν***», θὰ ἦτο βεβαίως περιττὸς πᾶς πρὸς αὐτοὺς περὶ δικαίου λόγους ἢ καὶ ἁπλῶς ὑπαινιγμός. Οἱ Μή-

λιοι θέλοντες νὰ πείσωσι τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀποστῶσι τοῦ κατ' αὐτῶν ἀγῶνος, φυσικώτατον ἦτο νὰ κάμνωσι χρῆσιν ἐπιχειρημάτων ὅσον ἔνεστι μάλιστα γνωρίμων καὶ ἀναντιλέκτων. Διότι θὰ ἦσαν βεβαίως μωροί, ἂν ἐν τηλικούτῳ κινδύνῳ ἔλεγον πράγματα ἢ ὀλίγον μόνον γνωστὰ ἢ οὐχὶ καθολικὸν κῦρος ἔχοντα. Καὶ δὴ ἐρωτᾶται: πότερον ἦτο καὶ εἶναι μᾶλλον γνώριμον καὶ ἀναντίλεκτον τὸ ὅτι οἱ πόλεμοι ἐνίοτε ἔχουσιν, ἐμφανίζουσι πολλὰ τὰ καινά, ἅτινα καὶ ἀνατρέπουσι πάντα ἐκ τῶν προτέρων ὑπολογισμόν, ἢ τὸ ὅτι ἐνίοτε λαμβάνουσι δικαίαν ἔκβασιν παρὰ τὸ διαφέρον πλῆθος ἑκατέρων; Τὸ πρῶτον πάντως συνέβη καὶ συμβαίνει πολλάκις, ὥστε ἦτο πασίγνωστον καὶ εἶχε καταστῆ παροιμιῶδες, *τὰ καινὰ* (ἢ *τὸ καινὸν*) *τοῦ πολέμου*, τ. ἔ. ἡ λαϊκὴ βιοσοφία εἶχεν ἀντλήσει ἐκ τούτου πεῖραν μακρὰν καὶ διατυπώσει αὐτὴν ἤδη εἰς παροιμιώδη φράσιν· τὸ δὲ ἕτερον, τ. ἔ. τὸ ὅτι οἱ πόλεμοι λαμβάνουσιν ἐνίοτε ἔκβασιν οὐχὶ κατὰ τὸ διαφέρον πλῆθος ἑκατέρων ἀλλὰ καθ' ἃ τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖ, περὶ τούτου ὀλίγα δυστυχῶς θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσαγάγῃ ἐκ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας μαρτύρια. Καὶ ὁ Μιλτιάδης ἐν Μαραθῶνι καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Σαλαμῖνι καὶ ὁ Παυσανίας ἐν Πλαταιαῖς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Γρανίκῳ, Ἰσσῷ καὶ Ἀρβήλοις κλπ. ἐνίκησαν τοὺς Πέρσας οὐχὶ διότι εἶχον ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ δίκαιον ἀλλὰ διὰ λόγους παντελῶς ἀσχέτους πρὸς αὐτό. Ἂν θέλῃ τις μάλιστα, παροιμιώδης κατέστη ἡ περὶ τοῦ ἐναντίου ῥῆσις τοῦ Βίσμαρκ la force opprime le droit, ῥῆσις πράγματι καὶ ἀληθῶς τὴν πεῖραν τῶν αἰώνων διατυποῦσα.

Κατὰ ταῦτα πασίδηλον ὅτι οὐχὶ τὴν δικαίαν *ἐνίοτε* ἀλλὰ τὴν ἀπροσδόκητον τῶν πολέμων ἔκβασιν ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ ὑπομνήσωσι καὶ ἐπικαλέσωνται οἱ Μήλιοι, ἀφοῦ προφανῶς *τὰ καινὰ τοῦ πολέμου*, τὰ ἀπροσδόκητα καὶ ἀπροϋπολόγιστα ἠπίσταντο καὶ εἰς αὐτὰ ἐπίστευον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, τὰ δὲ περὶ τῆς δικαίας ἐνίοτε ἐκβάσεως αὐτοῦ οὐχί.

Ἔπειτα φαίνεταί μοι ὅτι, ἂν μὴ σφάλλωμαι, ἡ λέξις *κοινὸς* συναπτομένη πρὸς τὸ *τύχη* δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ τὸ *δίκαιος*. Κοινὸν κυρίως λέγεται τὸ ἀνῆκον δύο ἢ πλείοσιν, ἐκεῖνο οὗ μετέχουσι δύο ἢ πλείονες· πρβλ. *τὰ κοινὰ* καὶ *τὰ ἴδια*, *τὰ κοινὰ πράττειν*, *τὰ ἴδια πράττειν*, *εἰσφέρειν εἰς τὸ κοινὸν* κλπ. Ἀλλ' ἂν καὶ πάντες ἐξ ἴσου, κατ'

ἴσην ποσότητα, ἀκριβοδικαίως μετέχωσιν, τοῦτο κυρίως εἰπεῖν δὲν λέγεται. Βεβαίως ἐν ῥήσεσιν, οἷον *μὴ οὐ κοινοὶ ἀποβῆτε*, *κοινὸς καὶ δίκαιος διαλλάκτης*, *κοινῷ λόγῳ χρωμένους* κλπ. προσεγγίζει σφόδρα τὸ κοινὸς πρὸς τὸ δίκαιος· ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται περὶ δικαστῶν, οἵτινες ἂν μὴ ταχθῶσιν ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου τῶν διαδίκων, ἀλλ' εἶναι κοινοί, κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι δίκαιοι. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ ἄλλων πραγμάτων ἡ ἔννοια τοῦ *δίκαιος* οὐδαμῶς παρέπεται τῇ κοινότητι αὐτῶν. Οὕτω λ. χ. *κοινὴ τύχη* πάντων ἡμῶν ἐστιν ὁ θάνατος, (πρβλ. *τὸ κοινὸν χρέος*), ἀλλὰ προδήλως ὁ μὲν δολοφόνος κατόπιν δίκης καὶ καταδίκης ἀποθνῄσκων τυγχάνει τούτου δικαίως· ὁ δὲ δολοφονηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἔτυχε τούτου ἀδίκως (πρβλ. *ἐπῆγεν ἄδικα*, *ἀδικοσκοτωμένος*, *ἄδικο θάνατο νὰ ἰδῇ*, πρὸς δὲ *κοινὸς φίλος*, *τὰ κοινὰ ἀγαθὰ* κλπ.). Καὶ ἐκ τούτου ἄρα δῆλον ὅτι, ἂν ὁ συγγραφεὺς διελάμβανε περὶ *κοινῶν τυχῶν τῶν πολέμων*, δὲν ἠδύνατο νὰ νοῇ *δικαίαν* τύχην ἢ ἔκβασιν αὐτῶν.

Ἐν τῇ Διδοτείῳ ἐκδόσει ἀποκρούεται τὸ *κΑΙνοτέρας*, διότι, ὡς λέγεται, «πρόκειται ἐν μὲν τῷ Γ' 30, 4 περὶ στρατηγήματος, ἐν δὲ τῷ παρόντι χωρίῳ περὶ τῶν μεταβολῶν τοῦ πολέμου, καθ' ὃν τρόπον ὁ Ὅμηρος εἶπε *ξυνὸς Ἐνυάλιος*». Ὁ δὲ Classen δὲν λέγει μὲν διαρρήδην τίνος ἕνεκα ἀποβάλλει τὴν γραφὴν *κΑΙνοτέρας*, ἀλλὰ παραπέμπων εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον Γ' 30, 4 εἰς ὃ καὶ ἡ Διδότειος ἔκδοσις, καὶ λέγων ἐν τῇ κριτικῇ εἰς αὐτὸ σημειώσει ὅτι ἡ φράσις *τὰ καινὰ τοῦ πολέμου* ἐλέγετο παροιμιακῶς, ὑποδηλοῖ ὅτι διὰ τοῦτο ἔκρινεν ἐνταῦθα (Ε' 102) τὸ *κΑΙνοτέρας* ἀπόβλητον, διότι, ὡς φαίνεται, δὲν κεῖται παροιμιακῶς. Ἐπειδὴ ἄρα τὸ χωρίον Γ' 30, 4 φαίνεται κωλῦσαν καὶ τὸν παρασκευάσαντα τὴν Διδότειον ἔκδοσιν καὶ τὸν Classen νὰ παραλάβωσι τὴν γραφὴν *κΑΙνοτέρας*, ἀναγκαῖον φαίνεται νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ ἀκριβέστερον.

Τὸ χωρίον ἔχει ὧδε : *νομίσαντες* ***οὐκ ἄλλο τι εἶναι τὸ καινὸν τοῦ πολέμου*** *ἢ τὸ τοιοῦτον, ὃ εἴ τις στρατηγὸς ἔν τε αὐτῷ φυλάσσοιτο καὶ τοῖς πολεμίοις ἐνορῶν ἐπιχειροίη, πλεῖστ' ἂν ὀρθοῖτο*».

Ἐν τούτῳ ἡ φράσις *τὸ καινὸν τοῦ πολέμου* ἐμφανίζεται ἤδη παροιμιώδης, ἐπιδιώκεται δὲ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς παροιμίας. Ἐνταῦθα ὁ Ἠλεῖος Τευτίαπλος συμβουλεύει αἰφνιδίαν ἐπίθεσιν ἐπὶ τὴν Μυτι-

λήνην, ἐξ ἧς ἐλπίζει ἐπιτυχίαν· ἵνα δὲ καταπείσῃ τὸν διστάζοντα Ἀλκίδαν, ποιεῖται ἀνάλυσιν τῆς παροιμίας ταύτης λέγων ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ὁ νοῦς αὐτῆς, εἰς τοῦτο κατ' ἀλήθειαν ἐφαρμόζεται, δηλ. τὸ νὰ φυλάσσηται μὲν ὁ στρατηγὸς αὐτός, καιροφυλακῶν δὲ νὰ τολμᾷ ἐπίθεσιν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὡς ἕκαστος βλέπει, ὁ Τευτίαπλος χάριν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἰδικεύει καὶ περιορίζει πέρα τοῦ ἀληθοῦς τὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως διατεινόμενος ὅτι τοῦτο καὶ οὐχὶ ἄλλο εἶναι ὁ νοῦς αὐτῆς. Ὁμοίως λέγομεν ἐνίοτε καὶ ἡμεῖς ὅτι τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ κυβερνήτου ἀρετὴ εἶναι τὸ προνοεῖν, καίτοι γινώσκομεν κάλλιστα τὸν τοῦ Θουκυδίδου ὁρισμὸν «*γνῶναί τε τὰ δέοντα, καὶ ἑρμηνεῦσαι ταῦτα φιλόπολίς τε καὶ χρημάτων κρείσσων*» Β′ 60, 4, καὶ τὸ τοῦ Πλουτάρχου Περικλ. ΛΗ′ «*οὐδεὶς γάρ, ἔφη, δι' ἐμὲ τῶν ὄντων Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιεβάλετο*», τ. ἔ. ὅτι καὶ ἄλλαι πολλαὶ εἶναι αἱ ἀρεταὶ τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ οὐχὶ μόνον τὸ προνοεῖν.

Κατὰ ταῦτα δῆλον ὅτι *τὸ καινὸν* ἢ *τὰ καινὰ τοῦ πολέμου* δὲν προέρχονται μόνον ἐκ στρατηγημάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων, πολλάκις τυχαίων ὅλως συμβεβηκότων. Ἢ τίς ἀγνοεῖ τὴν ἀπροσδόκητον ἄφιξιν τοῦ Γυλίππου εἰς Συρακούσας ἢ τὴν ἔκλειψιν τῆς σελήνης καθ' ὃν χρόνον οἱ Ρωμαῖοι ἐμάχοντο πρὸς τὸν Περσέα, ἢ τὴν ἔκλειψιν τῆς σελήνης ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἡτοιμάζοντο νὰ ἐπαναπλεύσωσιν εἰς Ἀθήνας ἐκ Συρακουσῶν; Καὶ αἱ ἐκλείψεις αὗται ἦσαν καινὰ καὶ ἀπροσδόκητα, καὶ ἡ ἀποστολὴ ἐκ Σπάρτης καὶ ἄφιξις εἰς Σικελίαν ὁμοίως τοῖς Ἀθηναίοις. Λοιπὸν ἂν ἐν Γ′ 33, 4 ἡ φράσις ἐλέχθη ἐπὶ στρατηγήματος, οὐδεὶς λόγος δι' ὃν ἐν Ε′ 102 δὲν ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ἐπὶ ἄλλων τυχαίων συμβεβηκότων, οἷον αἰφνιδίας ἀφίξεως Λακεδαιμονίων, μεγάλης τρικυμίας, δι' ἧς θὰ κατεποντίζοντο αἱ νῆες τῶν Ἀθηναίων, λοιμοῦ ἐνσκήψαντος εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀθηναίων κλπ. Ἐπ' ἴσης οὐδὲν σημαίνει, νομίζω, ὅτι ἐν μὲν Γ′ 30, 4 ἐλέχθη παροιμιακῶς *τὸ καινὸν τοῦ πολέμου*, ἐνταῦθα δὲ ἐξηνέχθη *τὸ καινοτέρας τὰς τύχας* κατ' ἄλλον τύπον (καινοτέρας) καὶ ἐν ἄλλῃ συμπλοκῇ (μετὰ τοῦ *τύχας*), διότι καὶ οὕτω πάντοτε ὑπολανθάνει ἡ ἔννοια τοῦ ἀπροσδοκήτου, τοῦ ἀπροϋπολογίστου. Καὶ ἐκ τούτου ἄρα οὐδεὶς ἐπ' ἀληθείας λόγος φαίνεται ἐπιβάλλων, ἵνα ἡ γραφὴ κΑΙνοτέρας κηρυχθῇ ἀπόβλητος, ὅπως δοξάζει ὁ Classen καὶ ἡ Διδότειος ἔκδοσις.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὅπως ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίῳ οὕτω καὶ ἐν ἄλλοις εὑρίσκεται ἡ *τύχη* μετὰ τοῦ *καινὸς* πρὸς δὲ καὶ μετὰ τοῦ *παράδοξος* συνημμένη· πρβλ. Πολυβ. ΚΘ΄ 21 «Ἀλλ' ὅμως ἡ πρὸς τὸν βίον ἡμῶν ἀσύνθετος *τύχη* καὶ πάντα παρὰ λογισμὸν τὸν ἡμέτερον *καινοποιοῦσα* καὶ τὴν αὑτῆς δύναμιν ἐν τοῖς *παραδόξοις* ἐνδεικνυμένη. Α΄ 4, 5 πολλὰ γὰρ *αὕτη (δηλ ἡ τύχη) καινοποιοῦσα.* Η΄ 4, 3 *τὸ παραδοξότατον* καθ' ἡμᾶς ἔργον *ἡ τύχη* συνετέλεσεν. Λ΄ 3, 1 *τὰ παράδοξα τῆς τύχης,* Δ΄ 2, 4 διὰ τὰ *τὴν τύχην ὡσανεὶ κεκαινοποιημένα,* Πλουτ. Κλεομ. ΚΖ΄ ἀλλ' ἡ τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων κρίνουσα τῷ παρὰ μικρὸν τύχη τηλικαύτην ἀπεδείξατο ροπὴν κλπ...». Ἀκριβῶς δὲ ἡ χρῆσις τοῦ *παράδοξον* καὶ *παραδοξότατον* ἐλέγχει πόσον πλημμελὴς εἶναι ἡ γνώμη τῶν ὑποστηριζόντων τὴν γραφὴν τὰ *ΚΕνὰ τοῦ πολέμου* ἀντὶ *τὰ ΚΑΙνά.* Πρβλ. Ἀθηνᾶς ΙΓ΄ σελ. 453 κἑξ. = Λογίῳ Ἑρμῇ Ε΄ 105, ἔνθα περὶ τῆς φράσεως ταύτης τὰ *καινὰ τοῦ πολέμου* διέλαβεν ἄριστα κατὰ τὸ ἑαυτοῦ ἔθος ὁ ἀείμνηστος ἡμῶν διδάσκαλος Κ. Σ. Κόντος εἰπὼν ἄλλα τε καὶ τάδε: «Ἄξιον ἐπιστάσεως εἶνε τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδου τὸ ἐν βιβλίῳ Γ΄ κεφ. 30 ἁπαντῶν, οὗ διττὴ ἀνάγνωσις καὶ ἐξήγησις ἐν τοῖς παλαιοῖς μνημονεύεται σχολίοις. «*Τὸ καινὸν τοῦ πολέμου*: τὸ καινόν, οἱ μὲν διὰ διφθόγγου γράφοντες οὕτως ἐνόησαν, τὸ παρ' ἐλπίδα καὶ παρὰ δόξαν ποιοῦν ἐν τοῖς πολέμοις νικᾶν, τουτέστιν τὸ ἐπιπεσεῖν ἀφυλάκτως (γρ. ἀφυλάκτοις) τοῖς ἐχθροῖς...». Πολυβ. (παρὰ Σουίδᾳ) «τῆς σελήνης ἐκλιπούσης ἐπὶ Περσέως τοῦ Μακεδόνος ἐκράτησεν ἡ φήμη, ὅτι βασιλέως ἔκλειψιν σημαίνει· καὶ τοῦτο τοὺς μὲν Ῥωμαίους εὐθαρσεστέρους ἐποίησε, τοὺς δὲ Μακεδόνας ἐταπείνωσε ταῖς ψυχαῖς. Οὕτως ἀληθές ἐστι τὸ περιφερόμενον ὅτι *πολλὰ τὰ καινὰ τοῦ πολέμου*». Οὐδὲν δ' ἄλλο ἡ παροιμία αὕτη ἐνέφαινεν ἢ ὅτι πολλὰ τοῦ πολέμου οὐχὶ κατὰ τὸν συνήθη καὶ εἰκότα τρόπον γίνονται ἀλλὰ παρὰ λόγον συμβαίνουσιν, ἀπρόοπτα ὄντα ἢ ἀνέλπιστα ἢ ἀνυπονόητα. Subita belli εἶπεν ὁ Λίβιος Ϛ΄ 32 καὶ ὁ Τάκιτος, Ἱστορ. Ε΄, 13. Εὐστόχως ἀπεφήνατο ὁ Ἀρχίδαμος ὅτι ὁ πόλεμος οὐ τεταγμένα σιτεῖται. Πλουταρχ. Ἠθικ. σ. 41 «ὥς γὰρ πολέμου καὶ ἀκροάσεως πολλὰ τὰ καινά ἐστι». Κικέρων. Ἐπιστολ. πρὸς Ἀττικὸν Ε΄ κ΄ 3, Scis enim dici quaedam πανικά, dici item *τὰ καινὰ τοῦ πολέμου.* Ὡς δὲ ὁ Πολύβιος λέγει ὅτι «*καινοποιεῖ ὁ πόλεμος* (Α΄ δ΄, 5,

Δ΄ β΄)», οὕτω καὶ ὁ Ἡλιόδωρος, ὅτι «*καινουργὸς ὢν ἀεί πως ἐθαυματούργει ὁ πόλεμος*», κατὰ τὸν Κοραῆν «*παραδοξοποιός, καινὰ καὶ ἀπροσδόκητα ἐργαζόμενος, πολλὰ καινὰ τοῦ πολέμου* διὰ *τὸ πολλὰ παρ' ὑπόνοιαν φέρειν*».

Κατὰ ταῦτα ὁ νοῦς τοῦ χωρίου εἶναι τοιοῦτος: Ἐάν, λέγουσιν οἱ Μήλιοι ὀλίγον ἀνωτέρω, καὶ ὑμεῖς πάντα κίνδυνον ὑπομένητε, ὅπως μὴ ἀποβάλητε ἣν ἔχετε ἡγεμονίαν, καὶ οἱ ὑπήκοοι ὑμῶν πάντα τολμῶσιν, ἵν' ἀπαλλαγῶσι τῆς δουλείας, ἡμεῖς οἱ ἔτι ἐλεύθεροι θὰ ἐξελαμβανόμεθα κάκιστοι καὶ δειλότατοι, ἂν μὴ πρὸ τοῦ γίνωμεν δοῦλοι ἠγωνιζόμεθα πάσῃ δυνάμει πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐπικειμένου δεινοῦ.

Εἰς ταῦτα ἀποκρινόμενοι οἱ Ἀθηναῖοι λέγουσιν: Οὐχί, ἐὰν σωφρόνως, πρακτικῶς, ὅπως ἀπαιτοῦσιν αἱ περιστάσεις σκέπτησθε. Διότι οὐχὶ περὶ ἀνδραγαθίας πρόκειται ὁ ἀγὼν ὑμῖν μετὰ ἴσων δυνάμεων, ὥστε νὰ εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προσέχητε νὰ μὴ καταισχυνθῆτε· ἀλλὰ περὶ σωτηρίας πρόκειται μᾶλλον νὰ σκεφθῆτε, καὶ δὴ νὰ μὴ ἀνθίστασθε πρὸς τοὺς πολὺ ἰσχυροτέρους.

Ναί, ἀντιπαρατηροῦσιν οἱ Μήλιοι, ἀλλ' ὡς πασίγνωστον, οἱ πόλεμοι *ἐνίοτε* ἐμφανίζουσι κΑΙνά τινα καὶ ἀπρόοπτα, καὶ δὴ ἡ ἔκβασις αὐτῶν δὲν εἶναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὰς δυνάμεις τῶν διαγωνιζομένων, οὐδὲ ἡ νίκη ὑμῶν ἄρα βεβαία. Ἔπειτα εἰς ἡμᾶς ἡ μὲν ἄμεσος ὑποχώρησις ἀποσβέννυσι πᾶσαν ἐλπίδα, συνεπάγεται εὐθὺς δουλείαν, ἐὰν δὲ ἐνεργήσωμεν, ὅπως πρέπει, ἐὰν πολεμήσωμεν, ὑπάρχει ἔτι ἐλπὶς νὰ μὴ πέσωμεν.

Ἀποδειχθέντος δ' οὕτως ὅτι ἡ γραφὴ *κΑΙνοτέρας* παρέχει ὀρθότερον τὸ νόημα τοῦ συγγραφέως, ὑπολείπεται νὰ δειχθῇ ὅτι καὶ εἰς λόγον παραδόσεως δὲν ὑπολείπεται ἀλλ' ἴσως καὶ ὑπερέχει τῆς ἄλλης τοῦ *κΟΙνοτέρας*. Περὶ τούτου λέγομεν ὅτι ναὶ μὲν ὀλιγώτερα καὶ οὐχὶ τὰ ἄριστα ἀντίγραφα ἔχουσι τὴν μετὰ τοῦ ΑΙ γραφήν, ΚΑινοτέρας, ἀλλ' ὅμως, ἐπειδή, καθὰ φαίνεται, ταύτην ἔχουσι τὰ τοῦ Στοβαίου, ἴσως ταύτην εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁ συντάξας τὸ Ἀνθολόγιον, τ. ἔ. πιθανῶς εἶναι καὶ αὕτη ἱκανῶς ἀρχαία.

Ἔπειτα ἐρωτᾶται: πότερον τούτων τὸ *ΚΟΙνοτέρας* ἢ τὸ *ΚΑΙνοτέρας* ἦν εὐκολώτερον νὰ ὑποστῇ φθορὰν ἢ διασκευὴν ὑπὸ τῶν ἀντι-

γραφέων βεβαίου ὄντος ὅτι ὁ Θουκυδίδης τὸ ἕτερον τούτων μόνον ἔγραψεν ; Προδήλως τὸ *κοινὴ τύχη*, τὸ *ξυνὸς 'Ενυάλιος*, τὸ *κοινὸν χρέως* κλπ. εἶναι ἀπ' αἰώνων πασίγνωστα, εἴδομεν δὲ ὅτι καὶ οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ συγγραφέως πρὸς ταῦτα παραβάλλουσι τὸ ἡμέτερον, τούτων μίμησιν λέγοντες αὐτό, τοὐναντίον δὲ τὸ *κοινὴ τύχη* οὐχί. Λοιπὸν προφανὲς φαίνεταί μοι ὅτι τῶν λογιωτέρων ἀντιγραφέων τις ἀποβλέψας οὐχὶ εἰς τὸ ὅλον. «*Ἐπιστάμεθα τὰ τῶν πολέμων ἔστιν ὅτε κΑΙνοτέρας τὰς τύχας λαμβάνοντα*», τ. ἔ. ὅτι οἱ πόλεμοι ἀπροσδόκητον ἐνίοτε ἔκβασιν λαμβάνουσιν, ἀλλ' εἰς μόνας τὰς δύο λέξεις *κΑΙνοτέρας τὰς τύχας* καὶ ἀναπολῶν κατὰ νοῦν τὰ εἰρημένα περὶ τῶν ἐν ταῖς μάχαις κΟΙνῶν κινδύνων παραδιώρθωσε τὸ *κΑΙνοτέρας* εἰς *κΟινοτέρας*. Τοὐναντίον δὲ ἡ φθορὰ τοῦ *κοινοτέρας* εἰς *καινοτέρας* δὲν φαίνεται οὕτω προφανής. Καὶ οὕτως ἄρα ἡ διὰ τοῦ ΑΙ γραφὴ φαίνεται γνησιωτέρα τῆς διὰ τοῦ ΟΙ.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΥ

Περὶ τοῦ ποιήματος, ὃ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, διέλαβον καὶ συνεζήτησαν μέχρι τοῦδε πολλοὶ καὶ Ἕλληνες καὶ ἀλλοδαποί· πρβλ. Γιάνναρην ἐν Ἐρωτοκρίτῳ σ. 1-31 καὶ Ν. Γ. Πολίτην ἐν Λαογραφίᾳ Α΄ σ. 30 κἑξ· Ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν ὁρίζουσι τὸν χρόνον τῆς ποιήσεως αὐτοῦ κατὰ τὸν ΙΕ΄, ἄλλοι δὲ κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα· ἄλλοι, οἱ πλεῖστοι, θεωροῦσιν αὐτὸ Κρητικόν, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀρνούμενοι τὴν Κρητικὴν αὐτοῦ καταγωγήν· ἔπειτα οἱ πλεῖστοι μὲν νομίζουσιν ὅτι ἐποιήθη ἐξ ὑπαρχῆς ὑπὸ Ἑνετόκρητός τινος Βιτσέντζου Κορνάρου, οἱ δὲ ὅτι ἁπλῶς διεσκευάσθη ὑπ' αὐτοῦ· ἄλλοι κρίνουσι τὸ ποίημα πλείστου λόγου, οἱ δὲ οὐδενὸς ἄξιον κλπ. Ἐκ τῶν πολλῶν τούτων ζητημάτων τὸ μὲν τελευταῖον, ἤτοι τὸ περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ποιήματος θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐξετάσω, ἀρκεῖ, νομίζω, ἡ κρίσις τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ, ὀνομάσαντος τὸ ποίημα *τὸν Ὅμηρον τῆς νέας ἡμῶν φιλολογίας*· πρβλ. καὶ ὅσα περὶ τούτου λέγει ὁ συνάδελφος κ. Ν. Πολίτης. Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἤτοι περὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἐθνικότητος τοῦ ποιητοῦ, περὶ τοῦ τόπου ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐποιήθη τὸ ποίημα, περὶ τούτων νομίζω ὅτι δύναται νὰ λεχθῇ τι σαφέστερον καὶ βεβαιότερον τῶν τέως εἰρημένων.

Α΄.

Περὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἐθνικότητος τοῦ ποιητοῦ.

Ἐπειδὴ ἐν τέλει τοῦ ποιήματος ἀναγινώσκονται οἱ στίχοι:

Βιτσέντζος εἶν' ὁ ποιητὴς καὶ 'ς τὴν γενεὰν Κορνᾶρος,
ποῦ νὰ βρεθῇ ἀκριμάτιστος. σὰν θὰ τὸν πάρῃ ὁ Χάρος,

'ς τὴν Στείαν ἐγεννήθηκε, 'σ τὴν Στείαν ἀνεθράφη,
ἐκεῖ ἔκαμεν κ' ἐκόπιασεν ἐτοῦτα ποῦ σᾶς γράφει·
'ς τὸ Κάστρον ἐπανδρεύτηκε σὰν ἀρμηνεύγ' ἡ φύσι,
τὸ τέλος του ἔχει νὰ γενῇ ὅπου ὁ Θεὸς ὁρίσῃ,

διὰ τοῦτο καθολικῶς πιστεύεται ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν οὗτος ὁ ὀνομαζόμενος ἐνταῦθα Βιτσέντζος Κορνᾶρος· καὶ ἐπειδὴ προσέτι ὑπῆρχεν, ὡς γνωστόν, Ἑνετικὸν εὐγενὲς γένος φέρον τὸ ὄνομα τῶν Κορνάρων, ὧν καί τινες Βιτσέντζοι ὠνομάζοντο, συνήχθη εὐκόλως τὸ συμπέρασμα ὅτι ὄντως Βιτσέντζος Κορνᾶρος ἐκαλεῖτο καὶ ἐκ τοῦ Ἑνετικοῦ τούτου εὐγενοῦς οἴκου τῶν Κορνάρων κατήγετο ὁ ποιητής Ἐπὶ τούτου δὲ στηριζόμενος ὁ Γιάνναρης ἐξήτασε τὰ τῆς οἰκογενείας ταύτης μέλη, ἵνα εὕρῃ πότε ἤκμασεν ὁ Βιτσέντζος οὗτος, καὶ τοιουτοτρόπως μετὰ ἐπιμελῆ ἔρευναν ὥρισε χρόνον συντάξεως τοῦ ποιήματος μεταξὺ τοῦ 1480 καὶ 1538. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ πορίσματα καὶ συμπεράσματα ἀνέτρεψεν ὁ κ. Ν. Πολίτης εὐφυῶς παρατηρήσας ὅτι οὐδεὶς λόγος βιάζει ἡμᾶς νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀνῆκεν ὄντως εἰς τὸ Ἑνετικὸν ἐκεῖνο γένος τῶν Κορνάρων καὶ δὲν ἦτο ἄλλος τις ὁμώνυμος ἐκείνῳ.

Ἐπειδὴ δὲ φρονῶ ὅτι ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ φίλου συναδέλφου πράγματι ἀληθεύει καὶ ἀποδειχθεῖσα δύναται νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξεύρεσιν ἄλλων ἀληθειῶν, διὰ τοῦτο ἐπιτραπήτω μοι, ἀποδεχομένῳ ταύτην, νὰ ἀναπτύξω τὴν περὶ τῆς ἐθνικότητος τοῦ ποιητοῦ γνώμην μου.

Κατὰ πρῶτον παρατηρῶ ὅτι οἰκογένειαι Ἑλληνικαὶ φέρουσαι τὸ ὄνομα τῶν Κορνάρων καὶ Βιτσέντζων ζῶσι καὶ σήμερον ἔτι ἐν Κρήτῃ· οὐδὲν ἄρα παράδοξον ἂν καὶ τότε ὑπῆρχον καὶ δὴ ἄν τις τούτων φέρων τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα Βιτσέντζος, ὅθεν καὶ νῦν οἰκογένειαι Βιτσεντζάκιδες ἐν Κρήτῃ, ἐποίησε τὸ ποίημα τοῦτο· τοῦτο ἐν ἄλλοις λόγοις σημαίνει ὅτι *δυνατὸν κατ' ἀρχήν,* ὅπως εἰκάζει ὁ κ. Ν. Πολίτης, νὰ εἶναι ὁ ποιητὴς ἀνὴρ ἐξ ἄλλου γένους καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Ἑνετικοῦ.

Δεύτερον, τὸ κατ' ἀρχὴν δυνατὸν τοῦτο καθίσταται πιθανὸν ἐκ τοῦδε, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀποδείκνυται ὢν Κρὴς καὶ τὴν Κρήτην θεωρῶν πατρίδα αὐτοῦ, οὐχὶ τὴν Ἑνετίαν. Καὶ εἶναι μὲν πασίγνωστον, ὅτι

πολλοὶ τῶν ἐποίκων Ἑνετῶν σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηλληνίσθησαν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ δόγμα καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ συνεχωνεύθησαν ἡμῖν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀληθεύει περὶ τοῦ οἴκου τῶν Κορνάρων, περὶ ὧν εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ ἐπολέμουν ἐναντίον τῶν αὐτοχθόνων ἐπαναστατούντων καὶ ἐμίσουν σφόδρα αὐτούς. Πόσον δὲ μέγα ὑπῆρξε τὸ μῖσος τῶν προνομιούχων τούτων γενῶν κατὰ τῶν αὐτοχθόνων, διδασκόμεθα οὐ μόνον ἐκ τῶν τότε γεγονότων ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦδε ὅτι καὶ οἱ σημερινοὶ ἐν Κρήτῃ βέηδες, ἀπόγονοι ὄντες κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν ἐξισλαμισθέντων ἐκείνων εὐγενῶν, ἐγκαταλιπόντων τὴν θρησκείαν αὐτῶν, ἵνα σώσωσι τὰς ἰδίας προνομίας καὶ κτήσεις, καὶ οὗτοι, λέγω, διετήρησαν καὶ διατηροῦσιν ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἀμείωτον τὸ καθ' ἡμῶν μῖσος καὶ μυρία κακὰ εἰς ἡμᾶς ἐποίησαν.

Ἀποδείκνυται δὲ ὁ ποιητὴς ὢν Κρὴς καὶ οὐχὶ Ἑνετὸς ἐκ τοῦδε, ὅτι εἰσάγει τὸν Κρῆτα ἀγωνιστὴν μέλανα ἱμάτια ἐνδεδυμένον, μέλανα ἵππον καὶ ὅπλα ἔχοντα, καὶ ὑπὸ μελανειμονούντων συνοδευόμενον :

Μαῦρο φαρί, μαῦρ' ἄρματα καὶ μαῦρο τὸ κοντάρι,
μαύρη ἤτονε κ' ἡ φορεσὰ τούτου τοῦ καβαλλάρι . . .
Ἡ ἀφορμὴ ποῦ περπατεῖ μαῦρος σκοτεινιασμένος,
καὶ μὲ πολλοὺς ὅπου φοροῦν μαῦρα συντροφιασμένος . . .

Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον τοῦ παμμέλανος χρώματος ἐν τοιαύτῃ ἑορτῇ αἰτιολογεῖ ὁ ποιητὴς λέγων ὅτι ἀπώλεσε τὴν πεφιλημένην αὐτοῦ γυναῖκα, ἀλλ' ἡ ἀληθὴς αἰτία εἶναι ἄλλη, ὅτι δηλ. τὸ μέλαν χρῶμα ἦτο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἰδιάζον τῇ στολῇ τῶν ἐγχωρίων εὐπατριδῶν· (πρβλ. Ζαμπελίου Κρητικῶν Γάμων σ. 50 «*θὰ διέκρινες τὸν εὐπατρίδην Κρῆτα ἀπὸ τὸν μέλανα καὶ πολύπτυχον ἐπενδύτην*», καὶ 205 «*οἱ λαϊκοὶ ἐπὶ μὲν τῶν νώτων ἐφόρουν μελανωπόν τινα μανδύαν ἐκ λεπτοῦ ῥούχου. .*). Φαίνεται ὅτι τοῦτο ἔκτοτε εἶχε καταστῆ τὸ ἐθνικόν, ὡς εἰπεῖν, τῶν Κρητῶν χρῶμα καὶ σύμβολον. Διότι παῖς ὢν ἤκουσα πολλάκις ὅτι οὐδεὶς Χριστιανὸς Κρὴς εἰσήρχετο εἰς τὴν πόλιν ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἂν μὴ ἐφόρει ***μαῦρο φέσι*** καὶ ***μαύρη ζώνη***. (*)

(*) Τὴν φοβερὰν ἐπιμονὴν τῶν Κρητῶν εἰς τὴν διαμαρτυρίαν κατὰ τῶν ξένων καὶ εἰς τὸ πένθος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς ἐλευθερίας ἐμφαίνουσι καὶ τάδε

Τὸ μέλαν ἄρα ἔνδυμα ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ εὐπατρίδου Ἕλληνος Κρητός, ἐντεῦθεν καὶ διὰ τοῦ χρώματος τούτου περιέβαλε καὶ ἐνεφάνισεν ὁ ποιητὴς τὸν συμπολίτην ἥρωα, σαφῶς δεικνύων διὰ τοῦ χρώματος τούτου, ὡς διὰ σημαίας, τὴν ἐθνικότητα αὐτοῦ. Ἀλλ' εἶναι, νομίζω, καὶ τοῖς τυφλοῖς δῆλον ὅτι μόνον Ἕλλην Κρὴς ποιητὴς ἠδύνατο νὰ ἐμφανίσῃ οὕτω τὸν Κρῆτα πολεμιστήν, οὐχὶ δὲ Ἑνετὸς καὶ ἑνετόφρων.

Ἀκριβῶς δὲ διότι ἦτο Ἕλλην ὁ ποιητής, λέγει περὶ τοῦ Κρητὸς ἀρχοντοπούλλου ὅτι οὗτος

ἐγίνη κ' ἀναθράφηκεν εἰς τὸ νησὶ τῆς Κρήτης,

καὶ ὅτι

ἐτοῦτος ἐκατέβαινεν ἀπὸ ῥηγάδων αἷμα,

ὅτι δ' ὅμως ὁ πατὴρ αὐτοῦ

ἐπόθανε κ' ἀφῆκέν τον τριῶ μερῶν παιδάκι,

ὅπερ πιθανὸν φαίνεταί μοι ὅτι σημαίνει τὴν ἀπώλειαν οὐχὶ τοῦ πατρὸς ἀλλὰ τῆς πατρίδος. Ἐπ' ἴσης διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν δὲν ἀφίνει τὸν Ἐρωτόκριτον, τὸν κύριον ἥρωα τοῦ ἔργου αὐτοῦ, νὰ νικήσῃ τὸν συμπολίτην μαχητήν, ὅπως νικᾷ τοὺς λοιπούς, ἀλλ' ἐπινοεῖ τὴν μέθοδον τῆς κληρώσεως, δι' ἧς ἀπέρχεται ἐκ τοῦ ἀγῶνος ὁ Κρὴς οὐ νικήσας μὲν οὐδὲ λαβὼν τὸ βραβεῖον, ὅπερ συμφώνως πρὸς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ὅλου ποιήματος ἔδει νὰ λάβῃ ὁ Ἐρωτόκριτος ἐκ τῶν χειρῶν τῆς ἀγαπωμένης, ἀλλ' οὐδὲ νικηθεὶς ὅπως οἱ λοιποὶ μετασχόντες τῶν ἀγώνων. Ἀλλ' ἂν οὕτως ἠναγκάσθη ὁ ποιητὴς νὰ ἀφήσῃ ἀστεφάνωτον τὸν συμπολίτην ἀγωνιστήν, φροντίζει κατ' ἄλλους τρόπους ν' ἀμείψῃ αὐτόν, καὶ δὴ ἀκριβῶς διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην, τοῦτο μὲν περιγράφει τὴν πρὸς τὸν Ἀσιάτην Σπιδόλξοντα μονομαχίαν δει-

---

ἔτι: 1) Καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ σήμερον ἀκόμη ἀδιαλείπτως τὴν κεφαλὴν περιέβαλλον καὶ περιβάλλουσι μὲ *μαῦρο μανδήλι*, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Μωαμεθανούς, οἵτινες ἐρυθρὰ ἢ λευκὰ φέρουσι μανδήλια. 2) Ἀπὸ τῶν Ἑνετικῶν χρόνων (πρβλ. Κρητ. Γάμ. 373) μέχρι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν συνήθεια κρατοῦσα ἦτο τὸ τρέφειν γενειάδα, τ. ἔ. τὸ μὴ ξυρίζεσθαι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς ἐπιμελῶς ξυριζομένους.

κνύων οὕτω τὴν μεγάλην ἀνδρείαν καὶ τέχνην τοῦ Κρητός, τοῦτο δὲ παριστᾷ αὐτὸν ὡς προσφιλῆ τοῖς θεωμένοις τοὺς ἀγῶνας, τοῦτο δὲ τέλος εἰσάγει εἰς τὸ στόμα τῆς Νέννας Φροσύνης τὴν ὁμολογίαν ὅτι καὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἦν ἀνώτερος κλπ.· πρβλ.

Μὰ κεῖνοι ποῦ κατέχασι τὸν Κρητικὸ εἶντα ξάζει,
κι' ἀκούγασι πῶς 'ς τὴν ἀνδρειὰν κιἀνεὶς δὲν τοῦ ταιριάζει . . .
Κι' οὐδὲ φοβήθηκε ποτὲ ἄνδρα θεριὸ ἂν ἐγίνη . . .

Ἔπειτα

Καλὰ καὶ νὰ τὸ θέλασιν ὅλοι μικροὶ μεγάλοι
καὶ καθανεὶς τοῦ Κρητικοῦ νῖκος ἐπαρακάλει . . .
Θωρῶ κ' ἐμαζωχτήκετε καὶ βαβουρίζετ' ὅλοι
ὡσὰν τὸ κάνου οἱ μέλισσες τσ' ἀθοὺς 'ς τὸ περιβόλι..
Κι' ἀπὸ τὴν μεριὰν τοῦ Κρητικοῦ γνωρίζω πῶς κρατεῖτε,
καὶ βλέπω ποῦ ξαμώνουσιν ἐκεῖνα ποῦ μιλεῖτε . . .

Καὶ τέλος

Κι' ἂν εἶχε τρέξει μετ' αὐτὸν τῆς Κρήτης τὸ λιοντάρι,
κάτεχε, δὲν τὸν ἄφινε τὴν τζόγια νὰ τὴν πάρῃ.

Λοιπὸν ἡ ἐμφάνισις τοιούτου Κρητὸς μαχητοῦ (μελανειμονοῦντος) καὶ οἱ τρόποι δι' ὧν σῴζει ἀπὸ ἀναγκαίως ἄλλως ἥττης καὶ ἐξαίρει διὰ τοσούτων τιμῶν καὶ ἐπαίνων, ταῦτα πάντα μόνον οὐχὶ φωνὴν ἀφιέντα βοῶσιν ὅτι ὅπως ὁ μαχητὴς παρίσταται οὕτω καὶ ὁ ποιητὴς ἦτο γνήσιος Ἕλλην Κρὴς καὶ οὐχὶ Ἑνετὸς καὶ ἑνετόφρων.

Β'.

Περὶ τῆς χώρας ἐν ᾗ ἐποιήθη ὁ Ἐρωτόκριτος

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ὑπάρχουσι λόγιοι φρονοῦντες ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ποίημα δὲν ἐποιήθη ἐξ ὑπαρχῆς ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' ἀλλαχοῦ ποιηθὲν διεσκευάσθη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου (ἢ ἄλλου

τινὸς) ἐν Κρήτῃ, ὅστις καὶ ὑπέγραψε τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐσφετερίσθη τὸ ὅλον ἔργον. Οὕτω λ. χ. διδάσκει ὁ γνωστὸς μεσαιωνοδίφης κ. Κ. Σάθας ὅτι «ὁ πυρὴν τοῦ ἔπους πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅθεν μετενάστευσεν εἰς Κρήτην διὰ τῶν ἐνταῦθα ἱδρυθεισῶν μετὰ τὸ πέρας τῆς Ἀραβοκρατίας στρατιωτικῶν ἀποικιῶν· ἐν τῇ νήσῳ δ' ἐγκληματισθὲν ἀνεπτύχθη ἐν τῷ σημερινῷ αὐτοῦ τύπῳ διὰ τῆς παρενθέσεως τοῦ μεγάλου ἐπεισοδίου τῆς πρὸς τὸν Καραμανίτην μονομαχίας τοῦ Κρητὸς ἀρχοντοπούλου, ὁ δὲ Κορνᾶρος ἀντιγράψας ἢ καὶ ἐλαφρῶς διασκευάσας τὸ πρωτότυπον προσέθηκε τὴν ἐν τέλει δήλωσιν αὐτοῦ». Ὁμοίως διδάσκει καὶ ὁ συνάδελφος κ. Ν. Πολίτης ὅτι «ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος πιθανῶς μόνον ὀλίγας τινὰς μεταβολὰς ἔφερεν εἰς παλαιότερον ποίημα ἢ τὸ διεσκεύασεν εἰς πολιτικοὺς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους, ἴσως δὲ καὶ τὴν λέξιν μετέβαλε κατὰ τὸ Κρητικὸν ἰδίωμα, ἂν τὸ πρωτότυπον δὲν ἦτο γεγραμμένον εἰς τὸ ἰδίωμα τοῦτο». Καὶ «φαίνεται δὲ ὅτι ἐποιήθη ἴσως ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἐν χώρᾳ Ἑλληνικῇ μὴ φραγκοκρατουμένῃ, διεσκευάσθη δὲ ὕστερον ὑπό τινος Κρητός...».

Εἰς ταῦτα παρατηρῶ, ὅτι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς σῴζεται τοιαύτη, γραπτὴ ἢ προφορικὴ παράδοσις περὶ παλαιοτέρας ὑπάρξεως τοῦ ποιήματος ἢ κἂν τῆς ὑποθέσεως αὐτοῦ· πανταχοῦ ἀλλαχοῦ παρατηροῦνται ἀκτινοβολίαι ἐκ Κρήτης, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἑστία. Τὸ παράδοξον τοῦτο γίνεται ἀκόμη παραδοξότερον, ὅταν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι τοῦ μὲν πολὺ παλαιοτέρου Ἀκριτικοῦ μύθου ἐσώθη καὶ γραπτὴ καὶ προφορικὴ παράδοσις ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ κοιτίδι, τῇ Ἀσίᾳ καὶ ταύτῃ τουρκοκρατουμένῃ, τοῦ δὲ πολὺ νεωτέρου Ἐρωτοκρίτου οὐδὲν οὔτε γραπτὸν οὔτε προφορικὸν ἴχνος ἐσώθη ἀλλαχοῦ που, ὅπερ νὰ δύναται νὰ ἐκληφθῇ ἰθαγενὲς καὶ οὐχὶ Κρητικῆς προελεύσεως. Τὴν ἐπὶ μήκιστον διατήρησιν τῶν τοιούτων φιλολογικῶν προϊόντων ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ τῷ στόματι τοῦ λαοῦ μαρτυρεῖ ἐκτὸς τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ τόδε τὸ γεγονός. Ἤμην ἐννεαετὴς παῖς, ὅτε παρά τινος ***μαζώχτρας*** (=γυναικὸς συλλεγούσης ἐλαίας) ἤκουσα ὁλόκληρον τὸν μῦθον τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάκι. Διηγεῖτο δὲ αὐτὸν τὸ μὲν ἐν στίχοις, οὓς ἀπεμνημόνευε, τὸ δὲ ἐν πεζῷ λόγῳ. Ἐνθυμοῦμαι ἔκτοτε πολλοὺς στίχους, οἷον :

τὴ γλῶσσα καὶ τὴν κεφαλὴ ἐβάλα στὸ βατσέλλι,
μηνᾷ τσῆ θυγατέρας του νὰ πάῃ πῶς τὴ θέλει.

Νοεῖται οἴκοθεν ὅτι ἡ διηγουμένη ταῦτα ὡς ὅλως ἀγράμματος ἠγνόει, ὅπως καὶ ἐγὼ τότε, ὅτι τὸ ποίημα ἐκεῖνο ἦτο τοῦ Χορτάκι καὶ μάλιστα πολλάκις ἐκδεδομένον· ἁπλῶς, εἶχεν ἀκούσει παρ' ἄλλου μέρος τοῦ ποιήματος καὶ τὸν μῦθον αὐτοῦ, εὗρεν ὡραῖον καὶ ἀπεμνημόνευσεν (πρβλ. Legrand, Biblioth. Gr. Vulg. Τόμ. β΄ σελ. πζ΄).

Κατὰ ταῦτα φαίνεται λίαν ἄπορον πῶς καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τὸ ποίημα αὐτό, ἄλλως τε καὶ ἐπανειλημμένως ἐκδοθὲν καὶ κοινὸν καὶ προσφιλὲς ἀνάγνωσμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καταστάν, παρ' ἄλλοις, παρ' οἷς κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐποιήθη τὸ πρῶτον, δὲν διεσώθη οὕτω προσφιλὲς καὶ ὡς εἰπεῖν ἰθαγενές, ὅπως λ. χ. ἐγένετο ἐν Κρήτῃ.

Ἔπειτα, 2), ὃ καὶ πάντων σπουδαιότατον, ὑποθέμενοι ὅτι οὔτε Κρὴς ἦν ὁ ποιητὴς οὔτε ἐν Κρήτῃ ἐποίησεν, ὀφείλομεν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ ποίημα συνετάχθη ἐν ἰδιώματι ἄλλῳ ἢ τῷ Κρητικῷ, καὶ ὅτι ἐκ τούτου μετετράπη εἰς τὸ Κρητικὸν ἰδίωμα. Ὁ συνάδελφος κ. Ν. Πολίτης ἐκφράζεται περὶ τούτου ὑποθετικῶς «ἂν τὸ πρωτότυπον δὲν ἦτο γεγραμμένον εἰς τὸ ἰδίωμα τοῦτο (δηλ. τὸ Κρητικόν)». Ἀλλ' ἐγὼ δὲν νοῶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγράφετο μακρὰν μὲν τῆς Κρήτης, ἀλλ' ἀρχῆθεν ἐν τῷ Κρητικῷ ἢ μᾶλλον ὡρισμένως ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Κρητικῷ ἰδιώματι, καὶ ταῦτα προτοῦ διὰ τῆς παραγωγῆς καὶ δημοσιεύσεως αὐτῶν τούτων τῶν κρατίστων Κρητικῶν ποιημάτων, ἤτοι πρὸ τοῦ ΙϚ΄ καὶ ΙΖ΄ αἰῶνος, γνωσθῇ μετὰ τῶν ποιημάτων τούτων καὶ ἡ Κρητικὴ διάλεκτος, καὶ ἰδίᾳ ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἐν ᾗ ἐποίησε καὶ ὁ ἐκ Ῥεθύμνης Γεώργιος Χορτάκις. Κατ' ἀνάγκην ἂν τὸ ποίημα ἐγράφετο ἐκτὸς τῆς Κρήτης καὶ μάλιστα κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα, ὅπως λέγει ὁ κ. Πολίτης, ἢ ἂν κατήγετο ἐκ Θεσσαλίας καὶ μετεφέρετο εἰς Κρήτην κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα, ὅπως λέγει ὁ κ Κ. Σάθας, θὰ συνετάσσετο ἐν ἄλλῳ ἰδιώματι καὶ θὰ μετεφέρετο ἔπειτα εἰς τὸ Κρητικόν. Ἀλλὰ τότε ἔδει κατ' ἀνάγκην νὰ ἔχωσι διαφύγει τὸν διασκευαστὴν ἑκόντα ἢ ἄκοντα πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πρώτου ἰδιώματος, ἤτοι λέξεις, τύποι, φράσεις, σημασίαι κτλ., ἀλλότρια μὲν τῆς Κρητικῆς διαλέκτου, ἴδια δὲ τῆς πρώτης ἐν ᾗ

συνετέθη, καὶ ταῦτα ἔδει νὰ κεῖνται σήμερον ἐν τῷ ποιήματι. Τοῦτο διδάσκει ἡ πεῖρα παντὸς φιλολογικοῦ ἔργου, ὅπερ ἀπὸ διαλέκτου ἢ γλώσσης μετηγγίσθη εἰς ἄλλην. Καὶ ὅμως τοιαῦτα ἴχνη ἰδιώματος ἄλλου οὔτε ἐπεζητήθησαν οὔτε ἐξηυρέθησαν οὔτε καὶ ἂν ζητηθῶσι θὰ εὑρεθῶσιν ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ.

3) Γνωστὸν εἶναι ὅτι μετὰ τὴν Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὅσον ἐν Κρήτῃ ἐκαλλιεργήθη ἡ ποίησις καὶ τὰ γράμματα. Καθ' ὃν τρόπον σήμερον εἰς Ἀθήνας οὕτως ἔσπευδον τότε πανταχόθεν οἱ Ἕλληνες εἰς Κρήτην, ἵνα ἐν ταῖς σχολαῖς αὐτῆς τύχωσι τῆς περιποθήτου παιδείας. Ἐκ τούτου οὐ μόνον Κρῆτας ἢ ἐν Κρήτῃ παιδευθέντας εὑρίσκομεν ἐπὶ τῶν πατριαρχικῶν καὶ μητροπολιτικῶν θρόνων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας κλπ., ἀλλὰ καὶ τὰ Κρητικὰ ποιήματα βλέπομεν πανταχόσε διαδιδόμενα καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τότε ἡδέως ἀναγινωσκόμενα, καὶ τοῦτο εὐλόγως, ἀφοῦ ἀληθὴς τεχνικὴ ποίησις μετρικῶς καὶ γλωσσικῶς ἄμεμπτος μόνον ἐν Κρήτῃ παρήχθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Κατὰ ταῦτα οὐ μόνον οὐδεὶς λόγος συνηγορεῖ ν' ἀποσπάσωμεν τὸν ἀδάμαντα τοῦτον τῆς Κρητικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς Κρήτης καὶ μάλιστα ἄνευ τινὸς οὐδὲ τῆς ἐλαχίστης γραπτῆς ἢ προφορικῆς μαρτυρίας καὶ παρὰ τὴν ὁμόφωνον παντὸς τοῦ ἔθνους παράδοσιν περὶ τούτου, ἀλλὰ καὶ τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι καὶ ἂν τυχὸν ἐγνωρίζετο ἡμῖν ὁ Ἐρωτόκριτος ὡς ἄλλης χώρας προϊόν, θὰ ἠδυνάμεθα μετὰ πιθανότητος νὰ εἰκάσωμεν ὅτι οὐχὶ αὐτόθι ἀλλ' ἐν Κρήτῃ ἐποιήθη καὶ ἐκεῖθεν μετηνέχθη ἀλλαχόσε.

4) Οἱ γινώσκοντες καὶ ὀλίγον μόνον τὰς γραμματολογικὰς σχέσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ἐπίστανται ὅτι τοιαύτη τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης καὶ ποιήσεως καλλιέργία καὶ ἀνάπτυξις ἐγένετο μόνον ἐν ταῖς ὑπὸ Φράγκων κρατουμέναις Ἑλληνικαῖς χώραις, οἷον ἐν Πελοποννήσῳ τὸ κατ' ἀρχάς, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Κρήτῃ καὶ ταῖς Ἰονίοις νήσοις. Ὅπου δὲ ἐπίεζε καὶ κατέθλιβεν ὁ ζυγὸς τοῦ Τούρκου καὶ ἡ τούτου συμπάρεδρος ἀμάθεια, ὑπεστήριζε δὲ καὶ ἡ πρὸς πάντας ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τοῦ Γένους Ἐκκλησία τὴν χρῆσιν τῆς ἑνοποιοῦ συνήθους γραφομένης, ἐκεῖ αἱ τοπικαὶ διάλεκτοι οὔτε πολὺ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς σύνταξιν φιλολογικῶν ἔργων οὔτε, ὡς εἰκός, ἀνεπτύχθησαν, ἐπλουτίσθησαν, ἐξηυγενίσθησαν. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι πάλιν ἐκ τῶν χωρῶν

τούτων οὔτε αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἀναφέρει ὁ ποιητής, οὔτε ἡ Κύπρος ἧς τὸν ἄρχοντα ἐπαινεῖ μὲν ὡς ἀνδρεῖον ἀλλ' οὔτε ἀγαπᾷ:

Ἤρχισε νὰ δειλιᾷ ὁ λαὸς κι' ἤθελε κι' ἐπεθύμα,
ὁ Κυπριώτης τὸ θεριὸ νὰ πέσῃ ἀπὸ τὸ χτῆμα

οὔτε διστάζει νὰ παραστήσῃ πίπτοντα ἐκ τοῦ ἵππου, οὔτε ἡ Ῥόδος οὔτε ἡ Χίος οὔτε ἡ Πελοπόννησος οὔτε ἄλλη τις φραγκοκρατουμένη χώρα δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν. Τοιαύτη τοῦ στίχου τελειότης, τοσαύτη τῆς γλώσσης δύναμις καὶ εὐγένεια ἀπαιτοῦσι κατ' ἀνάγκην ἀπαραίτητον μακρὰν τῆς ποιήσεως προηγουμένην καλλιεργίαν καὶ μακροτέραν τῆς γλώσσης χρῆσιν. Ταῦτα δὲ καὶ μάλιστα τὸ πρῶτον οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἢ ἐν Κρήτῃ βλέπομεν. Τὰ λεγόμενα Κύπρια ᾄσματα καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως εἰς λόγον γλώσσης καὶ ποιητικῆς τέχνης φαίνονται ἁπλᾶ ψελλίσματα παραβαλλόμενα πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν τέχνην τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Λοιπὸν οὔτε ἐν χώρᾳ μὴ φραγκοκρατουμένῃ οὔτε ἐν ἄλλῃ τινὶ τῶν φραγκοκρατουμένων χωρῶν, ἀλλὰ μόνον ἐν Κρήτῃ ἠδύνατο νὰ παραχθῇ τὸ ποίημα τοῦτο.

5) Ὅπως ἐλέχθη περὶ τοῦ Ὁμήρου ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους *ἔπαινος ἀρετῆς ἐστιν,* οὕτω λεκτέον καὶ περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐπαινεῖ τὴν πολεμικὴν ἀνδρείαν, τὴν θερμὴν ἀγάπην καὶ πρόθυμον ἐθελοθυσίαν ὑπὲρ τοῦ πατρίου ἐδάφους, τὴν τιμὴν τῆς οἰκογενείας κλπ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οὐδένες ἄλλοι Ἕλληνες ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καὶ ἑξῆς ἐπολέμησαν μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς καὶ ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας πρὸς τοὺς ξένους δεσπότας καὶ τυράννους ὅσον οἱ Κρῆτες. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἐκαλλιεργήθη καὶ ἐτιμήθη μέχρι σήμερον τοσοῦτον ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ ὅσον ἐν Κρήτῃ. Πολλάκις παρετήρησα ὅτι ἄνθρωποι εὔποροι, ἔχοντες ἀξίωμά τι, ἐγγράμματοι ἠγείροντο ἐν δημοσίοις τόποις καὶ παρεχώρουν τὴν ἑαυτῶν θέσιν ἄλλοις ἀπόροις, ἀγραμμάτοις, γεωργοῖς κλπ., διὰ τὸν λόγον ὅτι οὗτοι διεκρίθησαν ἐν τοῖς πολέμοις. Οὐδ' ἦτο μικρὸν ὅτι *καπετάνιος* ἐξελέγετο ἑκάστοτε πρὸς τὸν πόλεμον οὐχὶ ὁ πλουσιώτερος καὶ ἄλλως ἐν εἰρήνῃ μέγα ἑκασταχοῦ δυνάμενος, ἀλλ' ὁ ἀδιαφιλονικήτου ἀνδρείας καὶ τόλμης. Πρόδηλον ἄρα

ὅτι ἡ Κρήτη ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην Ἑλληνικὴν γῆν ἦτο τὸ καταλληλότατον ἔδαφος πρὸς παραγωγὴν τοιούτου ποιήματος· διότι μόνον ἐν Κρήτῃ ὑπῆρχον πράγματι καὶ πρὸ τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος καὶ μετὰ ταῦτα πολεμικαὶ παραδόσεις ἀκμαῖαι καὶ ἱκαναὶ νὰ διεγείρωσι γενναῖον λαὸν καὶ εἰς παραγωγὴν καὶ εἰς ἀνάγνωσιν τοιούτων ἔργων καθὼς καὶ εἰς ἐθελοθυσίαν ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

6) Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν εἰσέρχεται εὐκόλως εἰς περιγραφὰς ὡραίων τόπων, δὲν εἶναι τῶν ὡραίων τοποθεσιῶν θαυμαστὴς καὶ ζωγράφος. Ἀλλ' ὅμως προκειμένου περὶ τῆς Κρήτης κάμνει ἐξαίρεσιν καὶ περιγράφει ἁδρομερῶς, ἐννοεῖται, τὰς τοποθεσίας τῆς Ἴδης λέγων περὶ τοῦ Κρητὸς ἀρχοντοπούλλου ὅτι:

Μὰ πλεῑὰ συχνῑὰ παρὰ ποθὲς 'ς τὴν Ἴδα ἐκατοικοῦσαν
κεῖνον τὸν τόπο ὡρέγουνταν, ἐκεῖνον ἀγαποῦσαν.
Ἐκεῖ ἦσαν κάμποι καὶ βουνὰ καὶ δάση καὶ λαγγάδια,
χορτάρια, λούλουδα, φυτὰ καὶ βρύσες καὶ πηγάδια,
δέντρη μ' ἀνθοὺς καὶ μὲ καρποὺς καὶ δροσερὰ λιβάδια,
μετόχια μὲ πολλοὺς βοσκοὺς κι' ἀρίφνητα κουράδια.

7) Ἐάν, ὅπως ἐλπίζω, κατωτέρω πειστικῶς ἀποδειχθῇ, ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ τελευταίου ἡμίσεος τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος, τότε δῆλον ὅτι ἀποκλείονται πᾶσαι αἱ Τουρκοκρατούμεναι χῶραι, καθ' ὅσον ἐν αὐταῖς δὲν ἐτελοῦντο πλέον ἱππικοὶ ἀγῶνες, κονταροκτυπήματα· ἀλλὰ καὶ τῶν φραγκοκρατουμένων πάλιν ἀποκλείονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα πλὴν τῆς Κρήτης.

8) Δὲν φαίνεται παρέμβλητον τὸ ἐπεισόδιον τῆς μονομαχίας τοῦ Κρητὸς ἀρχοντοπούλλου, διότι ἄνευ αὐτοῦ δὲν θὰ ἠδύνατο ἡ Φροσύνη νὰ λέγῃ πρὸς τὴν Ἀρετὴν βραδύτερον ἐν τῷ ἀκολούθῳ βιβλίῳ τοὺς ἀνωτέρω παρατεθέντας στίχους.

Κι' ἂν εἶχε τρέξει μετ' αὐτὸν τῆς Κρήτης τὸ λεοντάρι. . . .

Ἐκ μόνου τοῦ κονταροκτυπήματος οὔτε ἡ Φροσύνη θὰ ἐσχημάτιζε τηλικαύτην ἰδέαν περὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ οὔτε ἡ Ἀρετὴ θὰ ἐπείθετο εἰς τοιαῦτα ἐπιχειρήματα τῆς Φροσύνης. Ἡ μονομαχία καὶ

ἡ κατ' αὐτὴν δειχθεῖσα ἀνδρεία τοῦ Κρητὸς ἀνάγκη νὰ προϋπῆρξαν καὶ οὕτω νὰ ἐπείσθησαν πάντες περὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ ἵνα κατόπιν δύνηται ἡ Φροσύνη νὰ ἀντιτάσσῃ αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Πάντα ταῦτα τὰ τεκμήρια πείθουσι, νομίζω, ὅτι οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπολείπεται ἢ ἐπιτρέπεται περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ποιήσεως τοῦ ποιήματος τούτου.

Γ΄.

Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γενέσεως τοῦ ἔργου.

Ὅπως ἀνωτέρω σελ. 12 εἴδομεν, τὸν καθορισμὸν τῆς χρονολογίας τὸν ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη ἐξευρεθέντα ἀνεσκεύασεν ὁ κ. Ν. Πολίτης. Ἀνάγκη ἄρα καὶ πάλιν νὰ προβληθῇ τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐποιήθη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ποίημα. Ὁ κ. Πολίτης φρονεῖ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς δὲν μνημονεύει τῶν Τούρκων, ἀνάγκη νὰ τεθῇ ὁ χρόνος τῆς ποιήσεως αὐτοῦ πρὸ τῆς Ἁλώσεως. Ἀλλ', ἂν μὴ σφάλλωμαι, τὸ *ἐκ τῶν σεσιγημένων* συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀναγκαῖον. Διότι ὁ ποιητὴς τίθησι τὸν μῦθον αὐτοῦ εἰς χρόνους ἀρχαίους:

'ς τοὺς περαζόμενους καιρούς, ποῦ οἱ Ἕλληνες ὡρίζα
κι' ὁποῦ δὲν εἶχε ἡ πίστι τως θεμελιωμένη ῥίζα,

τ. ἔ. εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους τῆς εἰδωλολατρείας· κατὰ τοῦτο ἠδύνατο, μάλιστα ὤφειλε ν' ἀγνοῇ, τ. ἔ. νὰ μὴ μνημονεύῃ μήτε Τούρκων μήτε Ἑνετῶν. Τῶν Καραμανιτῶν, οἵτινες πολὺ πρὸ τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος εἶχον ἐξαφανισθῆ ἐκ τῆς ἱστορίας, ἠδύνατο νὰ μνημονεύσῃ καὶ ὄντως ἐμνημόνευσεν. Καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν Πόλιν οὐδαμοῦ ὀνομάζει, ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον. Λοιπὸν ἐκ τούτου ὅτι δὲν μνημονεύεται τόπος ἢ λαός τις, δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμέν τι ἀσφαλὲς περὶ τοῦ χρόνου τῆς γενέσεως τοῦ ποιήματος, ἀλλ' ἀνάγκη ἄλλων τεκμηρίων· Τὰ τεκμήρια δὲ ταῦτα εὑρίσκονται σαφῆ, ἂν μὴ παντάπασι σφάλλωμαι, ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς γλώσσης καὶ τῆς ποιήσεως, ἢ ἄλλως ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ μετρικῇ τῶν ποιημάτων τῶν χρόνων ἐκείνων.

Οὕτω κατὰ πρῶτον παρατηροῦμεν ὅτι τῶν ἀπὸ τοῦ ΙΒ′ μέχρι τοῦ ΙΖ′ αἰῶνος συνταχθέντων ἐν ἁπλῇ γλώσσῃ ποιημάτων τὰ μέν, τὰ παλαιότερα καθόλου, εἶναι πεποιημένα ἐν στίχοις ἀνομοιοκαταλήκτοις, τὰ δέ, τὰ νεώτερα, ἐν ὁμοιοκαταλήκτοις, ὅτι δὲ χρόνος τῆς τροπῆς ταύτης εἶναι ὁ ΙΕ′ αἰών, ὅτι ἐν φραγκοκρατουμέναις χώραις τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ ὁμοιοκαταληξία, ἔπειτα δὲ ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰς λοιπάς. Κατὰ ταῦτα τὰ τῶν Προδρόμων, τὸ τοῦ Γλυκᾶ, αἱ διάφοροι παραλλαγαὶ τοῦ Διγενῆ (πλὴν τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ Λάμπρου, νεωτάτης πασῶν, ἔτ. 1670), αἱ διάφοροι παραλλαγαὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, τὰ κατὰ Λίβυστρον καὶ Ῥοδάμνην, ἡ Ἀχιλληΐς, ὁ Βίος Ἀλεξάνδρου, τὰ Κύπρια καὶ Ῥόδια ᾄσματα, ὁ Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, ἡ Μάχη τῆς Βάρνης Ζωτικοῦ, ἡ Ἅλωσις (τῷ 1453 συντεθεῖσα), ὁ Ταμερλᾶνος κλπ. κλπ., εἶναι ἄνευ ὁμοιοκαταληξίας ἀλλὰ καὶ πάντα ἀποδεδειγμένως παλαιότερα τοῦ 1500. Τὰ δὲ τοῦ Σαχλήκη (μετὰ τὸ 1450), τὸ Θανατικὸν τῆς Ῥόδου (1500), ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης Μανόλη Σκλάβου (1508), ὁ Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαδῆ, τὰ τοῦ Πικατόρου, τὸ Κάτοπτρον τῶν γυναικῶν, ὁ Θρῆνος τῆς Κύπρου, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἡ ὑπὸ Krumbacher ἐκδοθεῖσα Ἅλωσις κλπ κλπ., εἶναι συντεταγμένα ἐν στίχοις ὁμοιοκαταλήκτοις, ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἀποδείκνυται παλαιότερον τῶν μέσων τοῦ ΙΕ′ αἰῶνος, τὰ πλεῖστα δὲ ἀνήκουσι τῷ ΙϚ′. Καὶ τὰ παλαιότατα πάντων τὰ τοῦ Στεφάνου Σαχλήκη παρεδόθησαν ἡμῖν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διεσκευασμένα, καὶ ἑπομένως οὐδὲν κατ' ἀλήθειαν μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τοῦ πρώτου αὐτῶν τύπου. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἂν ἔχωσι ταῦτα, τὸ Θανατικὸν τῆς Ῥόδου τοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ καὶ ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης τοῦ Μανόλη Σκλάβου, ὧν καὶ ὁ τόπος καὶ ἡ χρονολογία εἶναι ἀναντίλεκτος, δεικνύουσιν ἡμῖν ὅτι ἐν Κρήτῃ καὶ Ῥόδῳ, ἤτοι ἐν χώραις φραγκοκρατουμέναις εἰσήχθη τὸ πρῶτον ἡ χρῆσις τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Ἐὰν δέ τις ἐγγύτερον ἐξετάσῃ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ποιήματα, εὑρίσκει ὅτι ἐν πᾶσι τούτοις ὁ στίχος οὐκ ὀλίγον ἀπολείπεται τῆς μετρικῆς τέχνης τοῦ Κορνάρου. Κατὰ ταῦτα ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος ἔχων ὁμοιοκαταληξίαν καὶ μάλιστα τελειοτέραν τῆς τοῦ Θανατικοῦ τῆς Ῥόδου καὶ τῆς Συμφορᾶς

τῆς Κρήτης δὲν δύναται κατ᾽ οὐδένα τρόπον νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ 1500, ἀλλὰ πάντως νεώτερος.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δ' ἄγει συμπέρασμα καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς γλώσσης· διότι ἐνῷ ἡ γλῶσσα ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἶναι ἀνάμεικτος ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων, ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἡ νέα γλῶσσα καθαρὰ παντὸς σχεδὸν ἀρχαϊσμοῦ. Πρβλ. Θανατικοῦ (ἔτ. 1500) στ. 1 χιλιοστῷ τῷ ἔτει τε τετρακοσιοστῷ τε σὺν ἄλλοις ἐνενήκοντα καὶ ὀκτὼ πληρεστάτοις, 7 κυριαρχοῦντος τοιγαροῦν μεγαλομαστοροῦντος, 12 ἀρχιερεὺς πανάρετος, 44 εὔμορφην, 93 κλαύσατε καὶ θρηνήσετε, 105 ὥσπερ μάρμαρα, 113 δικτυωτήν, 143 τὴν ἅλυσιν τὴν ἀργυρᾶν, 191 ἔπιον, 190 ὕπανδρες, 245 ἀγγεῖα εὔμορφα, 248 ἄσχημα. Μανόλη Σκλάβου (1508) στ. 1 ὕψιστε μέγα βασιλεῦ, 4 τοῦ οὐρανοῦ γὰρ καὶ τῆς γῆς, 5 ἡ χειρί σου μ' ἔπλασεν ἐξ ὕδωρ, 9 ἔτη ἐκ τῆς σαρκώσεως, 13 ἔτι, κλπ. (τὰ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως, τοῦ Σαχλήκη, τῶν Κυπρίων ᾀσμάτων, Βελθάνδ. καὶ Χρυσ., Ταμερλάνου, κλπ. ἰδὲ ἐν Einleitung σ. 271—4). Ἀποκόπου Μπεργαδῆ, 11 τοῦ τρέχειν ἤρχισα, 14 ἐξαπορῶ τοῦ γράφειν, 15 τὸ τρέχειν ἔπαυσα καὶ τὸ σπουδάζειν, 33 ἐστοχαζόμην κλπ.· Πικατόρου 25 τὸ φύγειν, 26 τὸ κινήσειν, 81 εἰς μίον (ὁ Ἐρωτόκριτος ἔχει τὸ ἐκ τούτου ζιμιό), 86 ἐταύρισεν, 236 ἐμαράνθη, 415 τῆς ὑψίστου Τριάδος, πατρός, υἱοῦ κι' ἁγίου πνεύματος, ἀχώριστος ὁμάδος. Ἀβραὰμ 33 ὦ βασιλεῦ, 55 κύριε, 69 ὦ δυστυχεστάτη, 103 τοῦ πλάστου κάμνω δέησιν, 86 εὐσπλαγχνία κλπ.

Τούτων πάντων οὐδὲν ἔχει ὁ Ἐρωτόκριτος· δῆλον ἄρα ὅτι εἶναι πάντων τούτων νεώτερος, διότι βεβαίως ἐπὶ πολὺν χρόνον γραφομένη καὶ χρησιμοποιουμένη εἰς τὴν ποίησιν ἡ νέα γλῶσσα, ἐκαθαρίζετο κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαϊσμῶν, μέχρις οὗ ἀφίκετο ἔνθα εὑρίσκομεν αὐτὴν ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ καὶ τοῖς Κρητικοῖς Δράμασιν. Μόνον διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος ὑπέστη διασκευὴν καὶ μάλιστα τελείαν, αὐτὸ τοῦτο φιλολογικωτάτην, δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ τὴν μεγάλην ἀποδεικτικὴν δύναμιν ἣν καὶ ἡ μετρικὴ καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ παρέχουσιν ἡμῖν περὶ τῆς χρονολογίας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' ὅμως οὐδὲ σκιὰ κἂν προφορικῆς ἢ γραπτῆς παραδόσεως περὶ παλαιοτέρου Ἐρωτοκρίτου εὑρέθη μέχρι τοῦδε, καὶ ἐπειδὴ καὶ ἄλλα οὐκ

ὀλίγα ἀντιβαίνουσι πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ ἰδίᾳ ἡ παντελὴς ἔλλειψις παντὸς γλωσσικοῦ ἴχνους ἐξ ἄλλης χώρας, διὰ τοῦτο ἡ μὲν ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ὅλως ἀπίθανος καὶ ἀπαράδεκτος, χρόνος δὲ τῆς ποιήσεως αὐτοῦ κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὁρισθῇ ὁ Ιϛ' αἰών. Ἐπειδὴ δὲ καθ' ἃ ὁ φίλος κ. Στέφ. Ξανθουδίδης δι' ἐπιστολῆς ἀνεκοίνωσέ μοι, ἐν τοῖς Acta et Dipl. Gr. ὑπὸ Miklosisch et Müller Τόμ. Γ' σ. 264—5 ἀναφέρεταί τις ἐν Ἡρακλείῳ Βιτσέντζος Κορνᾶρος πωλῶν ἐν ἔτει 1561 οἰκίαν καὶ ἐργαστήριον, ἴσως αὐτὸς οὗτος εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, πάντως δὲν δύναται νὰ εἶναι παλαιότερος τοῦ αἰῶνος τούτου.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

Γ'.

ΑΚΑΔΗΜΕΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΗΜΩΝ ΛΟΓΟΥ [1])

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς φύσεως τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος.

Τὸ ζήτημα τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου εἶναι ἅμα μὲν ἐπιστημονικόν, ἱστορικόν, ἅτε ἐν τῷ παρελθόντι ἔχον τὰς ῥίζας καὶ αἰτίας αὐτοῦ καὶ ἐντεῦθεν μόνον δυνάμενον νὰ νοηθῇ καὶ ἑρμηνευθῇ ὀρθῶς, ἅμα δὲ πρακτικόν, ἅτε σφόδρα ἁπτόμενον τοῦ ἡμετέρου βίου καὶ πολιτισμοῦ, καὶ τέλος ἐθνικὸν ἅτε τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης τροπῆς καὶ λύσεως αὐτοῦ δυναμένης νὰ ἐπιδράσῃ σφόδρα ἐπωφελῶς ἢ ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους ἡμῶν.

Τὴν ἐθνικὴν τοῦ ζητήματος σημασίαν κατανοεῖ ἕκαστος, ὅταν λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι καὶ ἐπὶ τὸ σχολεῖον καὶ ἐπὶ τὸν Τύπον καὶ ἐπὶ τὰς ἐθνικὰς τύχας μέλλει σφόδρα νὰ ἐπιδράσῃ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη διεύθυνσις καὶ λύσις αὐτοῦ. Ὑπόθες ὅτι εἰσάγεται εἰς τὸ σχολεῖον ἡ ἀρχαία Ἑλληνική· τότε πῶς θὰ διδάσκωνται τὰ ἄλλα μαθήματα, ἢ τί θὰ γίνῃ ἐκεῖ ὅπου παλαίομεν τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα πρὸς ἀλλογλώσσους ἰσχυρούς, ὧν ἡ γλῶσσα εἶναι ἁπλουστάτη; Ἆρά γε δὲν εἶναι φόβος νὰ καταβάλωσιν ἡμᾶς εὐκολώτατα, ἀφοῦ εἶναι ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστόν, ὅτι ὅπου δύο γλῶσσαι συγκρούονται, νικᾷ ἡ ἁπλουστέρα καὶ εὐκολωτέρα; Ἢ ὑπόθες τοὐναντίον ὅτι εἰσάγεται εἰς τὸ σχολεῖον

[1]) Ἐδιδάχθησαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ κατὰ τὸ χειμερινὸν ἑξάμηνον τοῦ Ἀκαδημεικοῦ ἔτους 1909-10.

ἡμῶν ἡ ἑκασταχοῦ ποικίλη λαλουμένη, αἱ διάλεκτοι, καὶ δὴ ἡ Κυπρία ἐν Κύπρῳ, ἡ Τραπεζουντία ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ Μακεδονικὴ ἐν Μακεδονίᾳ κλπ., τότε τί θὰ γίνῃ ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ἑνότης; Ὑπόθες προσέτι ὅτι ὁ Τύπος καὶ τὰ βιβλία ἡμῶν γράφονται ἐν γλώσσῃ σφόδρα ἀρχαΐζούσῃ τὰς λέξεις, τοὺς τύπους, τὰς σημασίας, τὰς συντάξεις καὶ τὴν πλοκὴν τοῦ λόγου, τότε πῶς θὰ ἐπιτελῇ τὸν προορισμὸν αὐτῆς, πῶς θὰ διάκειται ὁ λαὸς ἡμῶν πρὸς αὐτήν; ἆρά γε θὰ νοῇ καὶ θὰ ἀγαπᾷ τὰ γραφόμενα, ὥστε νὰ ἀναγινώσκῃ αὐτὰ καὶ φωτίζηται ὑπ' αὐτῶν; θὰ δύναται διὰ τῆς τοιαύτης γλώσσης νὰ μανθάνῃ τὰ δέοντα περὶ τῆς θρησκείας, περὶ τῆς πατρίδος, περὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ ὡς καὶ περὶ τῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, περὶ τῆς ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας, περὶ τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας, τυροκομίας, δενδροκομίας, οἰνοποιΐας, μελισσοκομίας κλπ. κλπ.; Ἢ ἂν ἡ γλῶσσα αὕτη κρίνηται ἀνεπαρκής, ἐρωτᾶται: ἆρά γε θὰ ἐπιτύχωμεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα, ἂν εἰσαχθῇ εἰς χρῆσιν ἔν τε τῷ Τύπῳ καὶ τοῖς βιβλίοις καὶ τοῖς σχολείοις ὁ γλωσσικὸς τύπος ὃν ἀπὸ τριῶν σχεδὸν δεκαετηρίδων στέλλουσιν ἡμῖν ὡς τῆς τελευταίας ἐφευρέσεως σοφοὶ καὶ ἄσοφοι ἐκ τῆς Ἑσπερίας καὶ παντοιοτρόπως συνιστῶσιν; Καὶ τούτου γενομένου πῶς θὰ διάκειται τοῦ λοιποῦ τὸ ἔθνος ἡμῶν πρὸς τὴν λογίαν παράδοσιν, ἤτοι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν φιλολογίαν καὶ καθόλου πρὸς τὸ μετὰ τῆς νῦν ἐν χρήσει γλώσσης τοσοῦτο στενῶς συνυφασμένον ἔνδοξον παρελθὸν αὐτοῦ; Ἆρά γε δὲν εἶναι φόβος μήπως ἀπομακρυνθῇ σφόδρα ἀπ' αὐτοῦ; διότι προδήλως ἀπομακρύνεται, ὅταν ἀποχωρίζηται γλωσσικῶς. Ἀλλὰ συμφέρει εἰς αὐτὸ ἡ ἀπομάκρυνσις αὕτη; Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ τις ὅτι μετὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν συνάπτονται στενῶς καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ὅτι πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης γλώσσης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συνδέονται σπουδαιότατα ἐθνικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, τὸ δὲ ἔθνος ἡμῶν δυστυχῶς εἶναι μὲν πολιτικῶς διῃρημένον εἰς πολλὰ τμήματα, περιβάλλεται δὲ πανταχόθεν, περισφίγγεται καὶ καταδιώκεται ὑπὸ πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν, καὶ ἱερὰν ἄγκυραν ἔχει τὴν Ἐκκλησίαν μετὰ τῶν ἀρχαίων καθεστώτων αὐτῆς. Ἐκ πάντων τούτων γίνεται δῆλον ὅτι ἄκρα περίσκεψις ἀπαιτεῖται περὶ τὴν μετακίνησιν τῶν τε ἄλλων καὶ τοῦ γλωσσικοῦ καθεστῶτος τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν. Καὶ νῦν ἐρωτᾶται: ἐνόησαν

τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας δυσκολίας ταύτας καὶ τὴν ἐκ τούτων ἐπιβαλλομένην περίσκεψιν οἱ ἀπὸ τριῶν δεκαετηρίδων τοσοῦτον καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἐγείροντες θόρυβον περὶ τοῦ ζητήματος τούτου; Ἐπιτραπήτω μοι ν' ἀμφιβάλλω σφόδρα· ἂν δὲ ἔχω δίκαιον ἢ μή, θὰ δείξῃ, ἐλπίζω, ὁ περαιτέρω λόγος[1]).

Ἀλλὰ τὸν κατ' ἐξοχὴν πρακτικὸν χαρακτῆρα τοῦ ζητήματος νοεῖ τις καὶ ἄλλως, ἤτοι ἂν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ τῆς γλώσσης ἐξετάζεται καὶ εὑρίσκεται ὁ λόγος τῶν φαινομένων, οὐδεμία δέ ποτε φροντὶς λαμβάνεται, ἂν ὁ ἐξευρεθεὶς λόγος ἢ νόμος τῆς ἐπιστήμης ἀρέσκῃ τινὶ ἢ τισι πολλοῖς ἢ ὀλίγοις. Διότι καθόλου περὶ ἀρεσκείας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ οὐδεὶς λόγος. Ὅλως τὸ ἐναντίον τούτου συμβαίνει ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ περὶ τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου ζητήματος. Ὑπόθες ὅτι ἐγὼ ἔπλασα ἢ εὗρον ἔν τινι βιβλίῳ λέξιν ἢ τύπον ἢ φράσιν τινὰ ἥτις ἄριστα ἐκφράζει ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἔννοιαν, καὶ τούτου ἕνεκα συνιστῶ αὐτὴν εἰς τοὺς ὁμογλώσσους, ἀλλ' ὅτι οὗτοι διὰ λόγον τινὰ ὁποιονδήποτε δὲν ἀσπάζονται τὴν γνώμην μου ταύτην, δὲν ἀρέσκονται εἰς αὐτήν, δὲν εὑρίσκουσιν, ὅπως ἐγώ, αὐτὴν εὔφωνον, εὔκολον κλπ.· τότε πρόδηλον ὅτι πάντα ἐμόχθησα μάτην. Εἶναι τὸ αὐτὸ ὡσεὶ ἰατρός τις ἐπενόει τὰ ὑγιεινότατα ἐδέσματα ἢ ἐνδύματα καὶ παντοιοτρόπως ἐπῄνει καὶ συνίστα αὐτά, ἀλλὰ τὸ Κοινὸν δὲν τὰ εὕρισκε τῆς ἀρεσκείας αὐτοῦ.

Κατὰ ταῦτα προκειμένου περὶ μακροχρονίου ἐθνικοῦ καθεστῶτος,

---

[1]) Τὴν περίσκεψιν ταύτην παριστᾷ ὁ κ. Eugène Clément ἐν Revue des Études Gr. 1909 σ. 478 ὡς γινομένην ὑπὸ τοῦ κ. Ψυχάρι ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν λέγων ὅτι «συμβουλεύει τοὺς ὑπερβαλλόντως σπεύδοντας μεταρρυθμιστὰς νὰ προσέχωσι σφόδρα προκειμένου περὶ καινοτομιῶν ἐν τῇ ὀρθογραφίᾳ. Ἀναμφιβόλως ἐπιβάλλονται ἁπλοποιήσεις αὐτῆς, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ εἶναι μεθοδικαί, δυνάμεναι νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἐπὶ πάσας τὰς ἀναλογους περιπτώσεις· ἀνάγκη νὰ ἀφεθῇ ἡ ἐκτέλεσις τούτων εἰς μόνους τοὺς εἰδικούς. *Εἶναι πολὺ σπουδαῖον νὰ μὴ προσκρούῃ τις καὶ μάλιστα ἀποτόμως πρὸς ἕξεις βαθέως ἐρριζωμένας. Ἡ κατὰ τὴν παράδοσιν χρῆσις τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας εἶναι τοσοῦτον βαθύτατα ἐρριζωμένη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἐκριζωθῇ δι' ἑνὸς βιαίου κτυπήματος. Ἀνάγκη ἐξοικονομήσεως, συνεχοῦς ἀλλὰ βαθμιαίας ἐργασίας*». Καλὰ ταῦτα ἀλλὰ μάτην ἐρωτᾷ τις, διατί ἡ προσοχὴ αὕτη περὶ τὴν μετακίνησιν τῶν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐρριζωμένων συνηθειῶν δὲν ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τὰ ἄλλα τῆς γλώσσης στοιχεῖα, ἀλλὰ περιορίζεται ἐν μόνοις τοῖς ὀρθογραφικοῖς;

καθεστῶτος εἰσελθόντος ἀπὸ χιλιετηρίδων εἰς τὰς ἕξεις καὶ συνηθείας, εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εἰς τὸ σχολεῖον, εἰς τὰ βιβλία, εἰς τὸν Τύπον, εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τὰ δικαστήρια, εἰς τὸν στρατόν, ἐν ἑνὶ λόγῳ εἰς πάντα τὸν βίον ἡμῶν, ἀνάγκη ἀπαραίτητος εἶναι νὰ ἐρωτᾶται τοῦ ἔθνους ἡ γνώμη καὶ ἡ θέλησις. Θέλει νὰ ἔχηται κατὰ δύναμιν τοῦ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τῶν βιβλίων κλπ. κλπ. αὐτοῦ κληρονομηθέντος, καθαγιασθέντος, ὡς εἰπεῖν, γλωσσικοῦ τύπου, νὰ παραπλέῃ τρόπον τινὰ παρ' αὐτόν, νὰ μὴ ἀπομακρύνηται ἀπ' αὐτοῦ ἄνευ ἀνάγκης, νομίζει τὴν ἀπομάκρυνσιν ταύτην ἐθνικῶς ἐπιβλαβῆ ἢ κρίνει αὐτὴν χυδαίαν ὥστε δὲν ἀναγινώσκει εὐαρέστως ἢ καὶ οὐδόλως τὰ ἐν ἄλλῳ γλωσσικῷ τύπῳ γραφόμενα; τότε πρέπει, τότε ὀφείλομεν νὰ σεβασθῶμεν τὴν θέλησιν. τὴν πρόληψιν ἔστω, αὐτοῦ ταύτην Καὶ τἀνάπαλιν κρίνει ὅτι ἀρχαῖαι λέξεις, γραμματικοὶ τύποι, συντακτικαὶ ἐκφοραὶ κλπ. ὄζουσιν ἀρχαϊσμοῦ, δὲν εἶναι ἀρεστὰ καὶ διὰ τοῦτο δὲν θέλει νὰ μεταχειρίζηται αὐτά; τότε πάλιν ὀφείλομεν νὰ σεβασθῶμεν τὴν θέλησιν αὐτοῦ ταύτην. Καθόλου κανὼν ἡμῶν ἀπαράβατος θὰ εἶναι ὅτι πᾶν στοιχεῖον τῆς γλώσσης ὅπερ λεγόμενον ἐνώπιον τοῦ καλοῦ λεγομένου κόσμου, θὰ ἐνεποίει ἐντύπωσιν κακήν, ἀδιάφορον ἂν ἀρχαϊκὴν ἢ χυδαίαν, πρέπει νὰ θεωρῆται ἀπόβλητον ἐκ τοῦ νέου ἡμῶν λόγου. Πάντοτε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ ἐπιστημονικῆς τινος ἀληθείας, ἔνθα *ὁ λόγος αἱρεῖ* κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ ἔνθα οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τοῦ λόγου δύναται νὰ ἔχῃ δίκαιον, ἀλλὰ περὶ πρακτικοῦ ζητήματος· οὐδὲ εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοκράτορες ὥστε νὰ εἴπωμεν sic volo, sic jubeo, ἀλλὰ ἁπλῶς μέλη τοῦ ὅλου ἔθνους· τίς δὲ οἶδεν, ἂν μὴ τὸ ὅλον ἔθνος σκέπτηται περὶ τοῦ πρακτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ τούτου ζητήματος πολὺ ὀρθότερον ἡμῶν;

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐγένετο δῆλον ὅτι ἡ μονομερής, ἡ ἁπλῶς γλωσσολογικὴ (καὶ αὕτη πλημμελὴς) ἐξέτασις τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου ἡ ἐπ' ἐσχάτων γενομένη καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρ' ἄλλοις ἦν ἐκ βάθρων πλημμελής. Οὐ μόνον ἡ γλωσσολογικὴ ἐπιστήμη ἐλλιπῶς καὶ ἐσφαλμένως ἐφηρμόσθη ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ κρίσιν τούτου, ἀλλὰ καί, ὅπερ τὸ σπουδαιότατον πάντων, δὲν εἶναι ὀρθὸν τὸ μέγα ἐθνικὸν καὶ πρακτικὸν τοῦτο, ὡς εἴδομεν, ζήτημα νὰ κρίνηται ἁπλῶς ὡς γλωσσολογικόν. Περὶ

τούτου δὲν θὰ διαλάβῃ μόνος ὁ γλωσσολόγος, δηλ. ὁ ἐξετάζων τὰς τύχας τῶν γλωσσῶν, τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὰ φαινόμενα αὐτῶν κλπ., ἀλλὰ καὶ ὁ Ἕλλην νομοθέτης καὶ ὁ Ἕλλην διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς ὁ ὁρίζων τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἔκτασιν ἑκάστου διδακτέου μαθήματος, ὁ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς δυσκολίας ἢ εὐκολίας, τοὺς καρποὺς ἢ τοὺς κινδύνους τῆς διδασκαλίας τοιαύτης ἢ τοιαύτης γλώσσης ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα μαθήματα· ὁ Ἕλλην ἐκκλησιαστικὸς καὶ πολιτικὸς ἄρχων ὁ ἐπιστάμενος τοῦτο μὲν τοὺς ἐθνικοὺς κινδύνους, τοῦτο δὲ τὰ ἀγαθὰ ἢ τὰ κακὰ τὰ δυνάμενα νὰ προκύψωσιν ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης τοῦ γλωσσικοῦ τούτου καθεστῶτος μεταβολῆς· πρὸ πάντων δὲ ὁ Ἕλλην συγγραφεὺς ὁ ταύτης τῆς γλώσσης δεξιὸς διαχειριστής, ὁ διὰ ταύτης καθ' ἑκάστην ἐπικοινωνῶν πρὸς τὸ Κοινόν, καὶ ἑπομένως ὁ δυνάμενος νὰ γινώσκῃ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν ἀξίαν ἑκάστου στοιχείου τῆς γλώσσης ταύτης [1]). Τοσοῦτο πολυμερὲς καὶ πολύπλοκον εἶναι τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἀνάγκη ἄρα νὰ ἔχωμεν ταῦτα πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ νὰ μὴ παραπλανώμεθα ὑπὸ τῶν μονομερῶς, δηλ. σχολαστικῶς ἐξεταζόντων αὐτό· ἀνάγκη νὰ συνεξετάζηται ἐν συναφείᾳ μετὰ παντὸς τοῦ ἡμετέρου βίου, μετὰ τῆς ἱστορίας, τῆς ἐκκλησίας, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν κινδύνων τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Καὶ τὴν συνεξέτασιν ταύτην ὀφείλομεν νὰ κάμνωμεν οὐχὶ κατὰ τὸν τρόπον τῶν καινοτόμων, τ. ἔ. οὐχὶ διατεινόμενοι προφητῶν δίκην, ὅτι ἂν εἰσαχθῇ ἡ χρῆσις τῶν γλωσσικῶν κατασκευασμάτων αὐτῶν, θὰ ἔχωμεν στρατόν, στόλον, ἐμπόριον, μηχανικούς, ἐκκλησίαν καὶ πᾶσαν εὐτυχίαν, πράγματα δηλ. μικρὰν ἔχοντα πρὸς τὸ ζήτημα σχέσιν, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐξετάζοντες τοῦτο μὲν τὰς ἐν τῷ μακρῷ ἡμῶν παρελθόντι αἰτίας τοῦ τοιούτου παρ' ἡμῖν γραπτοῦ λόγου, τοῦτο δὲ πῶς διάκειται τὸ ἔθνος ἡμῶν πρὸς αὐτόν, καὶ τέλος τίνες ὠφέλειαι καὶ τίνες

---

[1]) Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἐν ταῖς ἐφημερίσιν εὐχρηστοῦντος λόγου ἔγραψε πρὸ 11 ἐτῶν (1889 1η Ἰανουαρίου) τὸ *Ἐμπρὸς* τάδε: *Οἱ δημοσιογράφοι ἐδημιούργησαν ζηλευτόν, ἀνθηρὸν ὕφος, ἐδημιούργησαν μίαν γλῶσσαν ἁπαλήν, εὔτορνον, ἀνθηράν, γλῶσσαν μὲ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἐκφράσῃ κἀνεὶς ἀπειρίαν αἰσθημάτων τρυφερῶν, ἀφθονίαν σατυρικῶν χαριτολογημάτων, ἀπειρίαν ἀριστοκρατικῆς λεπτῆς καὶ ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως, ἀρκεῖ νὰ αἰσθάνεται ἀληθῶς, ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ τὸ καλλιτεχνικὸν πῦρ μέσα του . .*».

βλάβαι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ συμβῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης αὐτοῦ τροπῆς. Τοιαύτη ἐξέτασις, ἱστορική, καλλιτεχνικὴ καὶ ἐθνική, θὰ δυνηθῇ νὰ δώσῃ ἡμῖν πλήρη καὶ ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ ζητήματος, οὐχὶ δὲ ἡ ἁπλῆ γραμματική, σχολαστική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β′.

Περὶ τῆς γενέσεως, φύσεως καὶ διαδόσεως τοῦ γραπτοῦ λόγου[2]).

Ἐάν τις καὶ μικρὸν μόνον ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν ἐπὶ τὸν γραπτὸν λόγον παντὸς ἔθνους, θὰ παρατηρήσῃ ὅτι ὑπάρχουσι μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ προφορικοῦ μεγάλαι διαφοραί. Οὕτω πρῶτον παρατηρεῖται ὅτι ὁ μὲν προφορικὸς εἶναι κτῆμα πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαιρέτως, διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ πάντες οἱ λαοὶ ἔχουσι λαλουμένην γλῶσσαν, ἀλλὰ μόνον ὀλίγα πεπολιτισμένα ἔθνη ηὐτύχησαν νὰ δημιουργήσωσι καὶ γραπτὸν λόγον εἴτε πρωτοτύπως, ὅπως οἱ Ἕλληνες, εἴτε κατὰ μίμησιν ἄλλων, ὅπως οἱ Ῥωμαῖοι καὶ πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ νεώτεροι Εὐρωπαϊκοὶ λαοί. Ἔπειτα δεύτερον ἡ μὲν λαλουμένη εἶναι ἑκασταχοῦ ἰθαγενής, διὸ καὶ ποικίλη κατὰ τόπους, ἤτοι διεσχισμένη εἰς διαλέκτους καὶ ἰδιώματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διάφορα ἀλλήλων· ἡ δὲ γραφομένη μόνον ἐν μιᾷ πόλει ἢ χώρᾳ, μικρᾷ ἢ μεγάλῃ, εἶναι ἰθαγενής, ἐκεῖθεν δὲ κατὰ μικρὸν ἐξαπλοῦται ὡς ξένη καὶ ἐπείσακτος ἐπὶ τὰς ἄλλας χώρας ἐκβάλλουσα τὰς ἐγχωρίους διαλέκτους, εἶναι δὲ *ἑνιαία*. Πρὸς δὲ τρίτον ἡ μὲν ἑκασταχοῦ λαλουμένη εἶναί τι συγκεκριμένον, αἰσθητόν, τ. ἔ. λέξεις πολλαὶ ἢ ὀλίγαι, τύποι, συντάξεις, φράσεις κττ., ἡ δὲ γραφομένη κυρίως εἰπεῖν εἶναι μόνον κανόνες τινές, κανονισμός τις, διὸ καὶ πᾶσα λέξις εἴτε ἐκ τῆς ἀρχαίας εἴτε ἐκ τῆς νέας γλώσσης εἴτε ὁποθενδήποτε ἂν προέρχηται, δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ γένηται ἀποδεκτὴ εἰς τὴν γραφομένην

---

[2]) Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου ἰδὲ Γλωσσολογικῶν Μελετῶν Α′ σελ. 238 κέξ.

γλῶσσαν, ἂν μόνον λάβῃ τὸν ἐν αὐτῇ κρατοῦντα γραμματικὸν τύπον, ἂν μόνον ἐνδυθῇ ἔνδυμα γάμου. Πρόδηλον δὲ ὅτι ὡς κανὼν εἶναι αὕτη ἀμετάβλητος ἢ τοὐλάχιστον δυσμετάβλητος, ἢ ἄλλως, συντηρητική, ἐντεῦθεν καὶ μόνον τῇ ἀνάγκῃ δύναται ἑκάστοτε νὰ ὑποκύπτῃ καὶ μεταβάλληται πολὺ ἢ ὀλίγον.

Παρήχθη δὲ τὸ κατ' ἀρχὰς ἡ γραφομένη γλῶσσα, παρ' οἷς ἔθνεσι παρήχθη, κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Πόλις ἢ χώρα τις ἐν τῷ ἔθνει ἠδυνήθη νὰ καταστῇ ὑπερτέρα τῶν ἄλλων εἴτε διὰ πολέμων, ὡς ἡ Ῥώμη, εἴτε δι' ἄλλων αἰτίων οἷον πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἐμπορίας κλπ. καὶ ἐν μέρει διὰ πολέμων, ὅπως αἱ Ἀθῆναι· ἕνεκα δὲ τῆς ὑπεροχῆς ταύτης ἄλλοι ὁμόγλωσσοι, πολλοὶ ἢ ὀλίγοι τὸ κατ' ἀρχάς, ἠναγκάσθησαν νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν ἢ χώραν ἐκείνην, νὰ δικάζωνται, ν' ἀναφέρωσι, νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στρατῷ αὐτῆς, νὰ συναλλάσσωνται πρὸς αὐτὴν κλπ., καθόλου νὰ ἔρχωνται εἰς συχνὴν ἐπικοινωνίαν καὶ νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ καθεστῶτα τά τε ἄλλα καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῆς. Οὕτω δὲ κατὰ μικρὸν ἄρχονται νὰ θαυμάζωσι καὶ μιμῶνται αὐτὴν καὶ τὰ ταύτης στοιχεῖα ὑπολαμβάνωσι τεκμήρια ὑπεροχῆς καὶ εὐγενείας (πρβλ. Θουκυδ. Ζ´ 63, ἔνθα ὁ Νικίας ἀγορεύων λέγει πρὸς τοὺς οὐκ Ἀθηναίους «*οἳ τέως Ἀθηναῖοι νομιζόμενοι καὶ μὴ ὄντες ὑμῶν τῆς τε φωνῆς τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῶν τρόπων τῇ μιμήσει* ***ἐθαυμάζεσθε κατὰ τὴν Ἑλλάδα***»). Κατ' ἀρχὰς τῆς οὕτως ἐκτιμωμένης καὶ προτιμωμένης γλώσσης γίνεται, ὡς εἰκός, χρῆσις μόνον ἐν ταῖς ἐπισήμοις πρὸς τὴν ἄρχουσαν πόλιν καὶ τὰς ἀρχὰς σχέσεσιν, ἐν τοῖς δημοσίοις καὶ ἐπισήμοις ἐγγράφοις, ἐν ταῖς συνελεύσεσι τῶν ἀποτελούντων τὸ ὅλον Κράτος κλπ., ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἄρχονται νὰ μεταχειρίζωνται αὐτὴν οἱ διάφοροι ὑποτελεῖς καὶ ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίᾳ, διότι, ὡς εἰκός, εὐκολώτερον εἶναι αὐτοῖς νὰ μάθωσι πάντες καὶ μεταχειρίζωνται μίαν γλῶσσαν ἢ διάλεκτον, τὴν τῶν ἀρχόντων, ἢ πάσας πάντων ὅσοι συναποτελοῦσι τὸ Κράτος. Οὕτω λ. χ. ὁ Ὄσκος, ὁ Ὄμβρος, ὁ Τυρρηνός, ὁ Γαλάτης, ὁ Ἑνετός, ὁ Ἰάπυξ, ὁ Ἕλλην τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας ἀναγκασθέντες νὰ συνδεθῶσι μετὰ τῆς Ῥώμης καὶ ἀποτελέσωσιν ἓν ὅλον, ὁσάκις ἤρχοντο εἰς ἐπικοινωνίαν ὡς συστρατιῶται, ὡς ἔμποροι κλπ. πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ πρὸς ἀλλήλους ἠναγκάζοντο νὰ κάμνωσι

χρῆσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς γλώσσης· διότι ταύτην ἐγίνωσκον πάντες διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἄρχοντας σχέσεις αὐτῶν, οὐχὶ δὲ τὰς ἀλλήλων. Ὁμοίως ὤφειλον νὰ κάμνωσιν οἱ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, Εὐβοεῖς, Λέσβιοι, Αἰγινῆται, Ποτειδεᾶται, Βυζάντιοι κλπ. κλπ. Οὕτω καὶ σήμερον οἱ ἐν τῇ Τουρκίᾳ Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι συνεννοοῦνται διὰ τῆς Τουρκικῆς γλώσσης. Κατὰ μικρὸν ἔρχεται ἐπίκουρον καὶ τὸ συμφέρον τὸ ὑλικὸν καὶ ἐνίοτε τὸ πνευματικόν, διότι οἱ γινώσκοντες τὴν πανταχοῦ τοῦ Κράτους γνωστὴν καὶ ἐπίσημον γλῶσσαν εὑρίσκουσιν εὐκολώτερον θέσεις καὶ ἄλλας ἐργασίας, διεξάγουσιν ἐμπορίαν, ἐμφανίζονται πρὸ τῶν ἀρχῶν, τῶν δικαστηρίων κλπ., ὠφελοῦνται ἐκ τῆς πλουσίας γραμματείας καὶ τῶν ἄλλων βιβλίων κλπ. Οὕτως οἱ Ἰρλανδοί, εἰ καὶ ἀποστρέφονται τὴν Ἀγγλικὴν κατάκτησιν τῆς νήσου αὐτῶν, διδάσκονται κατὰ προτίμησιν ἐν τοῖς σχολείοις αὐτῶν τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ὠφελειῶν ἃς παρέχει αὐτοῖς· ὁμοίως ἔμαθον καὶ οἱ Φλαμανδικῆς ἤτοι Γερμανικῆς καταγωγῆς Βέλγαι τὴν Γαλλικὴν κλπ. Ἀφ' οὗ δὲ οὕτως οὐ μόνον ἐκρίθη ἡ τῆς ἀρχούσης πόλεως ἢ χώρας γλῶσσα ἢ διάλεκτος προτιμοτέρα τῶν ἄλλων ἀλλὰ καὶ ἐπεδιώχθη ἡ ἐκμάθησις καὶ χρῆσις αὐτῆς ἔν τε ταῖς ἐπισήμοις σχέσεσιν, ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τέλος ἐν τῷ οἴκῳ, τότε αἱ λοιπαὶ γλῶσσαι ἢ διάλεκτοι περιῆλθον εἰς ταπεινὴν θέσιν, ἐξελήφθησαν χωρικά, εὐτελῆ, ἀγροῖκα ἰδιώματα καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν σημεῖον ἀπαιδευσίας καὶ ἔκτοτε προεγράφησαν. Τοῦτο συνέβη τὸ πάλαι ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἔνθα αἱ κατὰ τόμους διάλεκτοι (πλὴν τῆς Λακωνικῆς-Τσακωνικῆς) περιπεσοῦσαι οὕτως εἰς ἀγροῖκα ἰδιώματα ἐξεβλήθησαν ἐκ τῆς χρήσεως, ἐπεκράτησε δὲ ἡ Ἀττικὴ-Κοινή. Ὁμοίως συνέβη τοῦτο καὶ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, τῇ Γαλλίᾳ καὶ τῇ Πυρηναϊκῇ Χερσονήσῳ, διὸ καὶ αἱ ἄλλαι αὐτόθι λαλούμεναι γλῶσσαι καὶ διάλεκτοι ἐξεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Λατινικῆς. Τὸ συμβὰν ἄλλοτε ἐν Ἑλλάδι συμβαίνει σήμερον ἐν πάσαις ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις καὶ παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἡ χρῆσις τῆς γραφομένης, τῆς προκριθείσης ἑκασταχοῦ γλώσσης δὲν ἠδυνήθη ἀκόμη νὰ εἰσχωρήσῃ πανταχόσε καὶ ἐπικρατήσῃ, ἐντεῦθεν παρὰ τὴν γραφομένην καὶ κοινὴν γλῶσσαν τῶν Γερμανῶν (ἥτις κατὰ ῥητὰς μαρτυρίας ἐπιστημόνων Γερμανῶν *ὡς ξένη γλῶσσα εἰσέρχεται καὶ μανθάνεται ὑπὸ τῶν πλείστων Γερμανῶν*), τῶν Ἄγγλων, τῶν Ἰταλῶν, τῶν

Γάλλων καὶ ἡμῶν λαλοῦνται ἀκόμη πάμπολλαι διάλεκτοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διάφοροι τῆς τε κοινῆς καὶ ἀλλήλων. Πρβλ. Oskar Weise, Unsere Mundarten ihr Werden und ihr Wesen, Leipzig 1910.

Παρατηροῦντες οὕτω τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναπτύσσεται, ὡς εἴδομεν, καὶ διαδίδεται ἡ κοινή, ἡ ἐθνική, ἡ γραπτὴ τὸ κατ' ἀρχὰς γλῶσσα ἑκάστου ἔθνους, μανθάνομεν ὅτι, α') αὕτη παράγεται οὐχὶ κατὰ κοινὴν σύσκεψιν καὶ ἀπὸ κοινοῦ, ὡς οἱ τοῦ Κοινοβουλίου νόμοι, οὐδὲ κατὰ σκέψιν καὶ ἐκ προνοίας καθόλου, ἀλλ' ἕνεκα ἱστορικῶν σπουδαίων λόγων, πολιτικῶν, θρησκευτικῶν (λ χ. μεταφράσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς ὑπὸ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ), ἐκπαιδευτικῶν κλπ.· β'), ὅτι κατὰ τὴν προτίμησιν γλώσσης ἢ διαλέκτου τινὸς οὐδαμῶς λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ πλοῦτος ἢ τὸ ἀδιάφθορον καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ ἢ κακίαι αὐτῆς. Δὲν προεκρίθη ἡ 'Αττικὴ ὡς εὐφωνοτέρα τῆς Δωρικῆς ἢ ὡς ἀπαθεστέρα τῆς 'Ιωνικῆς κλπ., οὐδὲ ἡ Λατινικὴ τῆς ἐν 'Ιταλίᾳ λαλουμένης Ἑλληνικῆς ἢ τῆς 'Οσκικῆς καὶ 'Ομβρικῆς, οὐδὲ ἡ βόρειος Γαλλικὴ τῆς μεσημβρινῆς, τῆς Προβιγκιανῆς κλπ. ὡς πλουσιωτέρα ἢ ἀλωβητοτέρα. Λόγοι παντελῶς ἀνεξάρτητοι τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ πλούτου αὐτῶν ὡδήγησαν εἰς τὴν κατίσχυσιν αὐτῶν· γ') ἡ ἔκτασις αὐτῶν οὔτε τοσαύτη ἐγένετο οὔτε τοιουτοτρόπως ἐχώρησεν, ὅπως τις ἐκ τῶν προτέρων κρίνων θὰ συνεπέραινεν· ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ ἀλλογλώσσους καὶ ἀλλογενεῖς ἀνθρώπους ἔν τε τῇ 'Ιταλίᾳ καὶ ταῖς ἄλλοις λατινοφώνοις σήμερον χώραις, καίτοι ὡρμήθη ἐκ τῆς μικρᾶς τοῦ Λατίου χώρας, καὶ διεδόθη καὶ ἐγνώσθη πρῶτον ἐν Σαρδινίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ, ἐν χώραις ἀφεστώσαις καὶ ἀλλογλώσσοις, βραδύτερον δὲ ἐν τῇ ἄνω, τῇ μέσῃ καὶ τῇ κάτω 'Ιταλίᾳ, χώραις ἐγγύτερον κειμέναις. Ὁμοίως ἡ 'Αττικὴ ἐγνώσθη πρῶτον ἐπὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν μικρῶν νήσων ἔπειτα διεδόθη καὶ ἀνεφάνη *ὡς Κοινὴ* ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, ὁπόθεν ἐπεβλήθη εἰς τὴν καθ' αὑτὸ Ἑλλάδα. Τὸ πᾶν ἄρα ἐξαρτᾶται ἐξ ἱστορικῶν ἀναγκῶν, ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς συνεννοήσεως, καὶ οὐχὶ ἐκ γεωγραφικῶν σχέσεων. 'Εντεῦθεν χῶραι συναφεῖς καὶ συγγενεστάτας λαλοῦσαι διαλέκτους, ἂν διὰ πολιτικούς, ἱστορικοὺς λόγους εἶναι κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων πολιτικῶς, θρησκευτικῶς κλπ., δύνανται ν' ἀναπτύξωσιν ἑκάστη διάφορον κοινήν, γραφομένην γλῶσσαν, καὶ

νὰ μὴ δύνωνται εὐκόλως βραδύτερον, καὶ ἂν τοῦτο κρίνηται συμφέρον καὶ εὐκταῖον, νὰ λάβωσι καὶ ἔχωσι μίαν κοινὴν πᾶσιν, ἐθνικὴν γραφομένην γλῶσσαν· καὶ τἀνάπαλιν λαοὶ ἀφεστῶτες ἀπ' ἀλλήλων καὶ διαφορωτάτας διαλέκτους ἢ καὶ ὅλως ἄλλας γλώσσας λαλοῦντες δύνανται, ἂν ἱστορικοὶ λόγοι ἐπιβάλλωσιν ἐπὶ μακρὸν τὴν συμβίωσιν αὐτῶν, νὰ λάβωσι καὶ ἔχωσι μίαν κοινὴν γλῶσσαν. Οὕτως ἡ Ὁλλανδικὴ διαφέρει τῆς γραφομένης Γερμανικῆς πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἡ λαλουμένη ἐν τῇ Πεδινῇ Γερμανίᾳ, ἡ Plattdeutsch λεγομένη· καὶ ὅμως ἡ μὲν Ὁλλανδικὴ διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ὁλλανδίας ἀπήρτισεν ἰδίαν γραφομένην, ἡ δὲ τῆς Πεδινῆς Γερμανίας οὐχί· ὁμοίως αἱ Σλαυϊκαὶ γλῶσσαι τῶν Νοτίων Σλαύων, Βουλγάρων, Σέρβων, Κροατῶν κλπ. διαφέρουσιν ὀλίγον ἀπ' ἀλλήλων· ἀλλ' ὅμως διὰ τὰς πολιτικὰς τύχας τῶν λαῶν τούτων ἕκαστος ἐμόρφωσεν ἰδίαν γραπτὴν γλῶσσαν, καὶ σήμερον πᾶσαι αἱ προσπάθειαι αὐτῶν, ἵνα καταρτίσωσι καὶ ἔχωσι μίαν κοινὴν γλῶσσαν, ναυαγοῦσι διὰ τὰς ὑπαρχούσας μερικάς. Τοὐναντίον οἱ Βέλγαι, ἔθνος Γερμανικόν, ὑποκύψαντες ἐπὶ μακρὸν τῷ Γαλλικῷ πολιτισμῷ, προσέλαβον, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν ὡς ἐπίσημον, γραφομένην, καὶ σήμερον πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι εἰς εἰσαγωγὴν καὶ χρῆσιν τῆς ὑπὸ τῶν πολλῶν λαλουμένης Φλαμανδικῆς ἀποτυγχάνουσιν.

δ') Ἡ οὕτως ἐξαπλουμένη γλῶσσα εἰσβάλλει εἰς τὰς χώρας τῶν ἐγχωρίων διαλέκτων ἢ γλωσσῶν καὶ ἐκβάλλει αὐτὰς ἐκ τῆς χρήσεως· λοιπὸν οὐχὶ συγχώνευσις μετ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐκβολὴ τῶν ἰθαγενῶν στοιχείων κατ' ἀλήθειαν συμβαίνει. Καὶ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι πολὺ εὐκολώτερον μανθάνεται τὸ μικρὸν μόνον τῶν γνωστῶν διαφέρον ἢ τὸ ὅλως ξένον καὶ ἄγνωστον, λ. χ. εὐκολώτερον βεβαίως ἔμαθε τὸ πάλαι ὁ Δωριεὺς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης νὰ λέγῃ καὶ κλίνῃ *ἡ καλὴ κόρη* ἀντὶ *ἁ καλὰ κόρα*, καὶ *ἠγάπησα, ἐπήδησα* ἀντὶ *ἀγάπασα, ἐπάδασα*, καὶ *ἀγαπήσω, πηδήσω* ἀντὶ *ἀγαπασίω* ἢ *ἀγαπασῶ, παδασίω* ἢ *παδασῶ*, καὶ *ἐπηξάμην ἐπήξω* ἀντὶ *ἐπαξάμαν ἐπάξα*, καὶ *πηδᾷ, ὁρᾷ* ἀντὶ *παδῇ, ὁρῇ* κλπ., ταῦτα πάντα, ἔμαθον ἐκεῖνοι εὐκολώτερον τοῦ Τυρρηνοῦ, τοῦ Γαλάτου, τοῦ Κελτίβηρος, τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνος κλπ., οἵτινες ἠναγκάσθησαν νὰ μάθωσι καὶ λέξεις καὶ τύπους καὶ σύνταξιν καὶ φράσεις καὶ τὰ πάντα ὅλως ξένα

ἀντὶ τῶν ἰδίων. Ἀλλὰ πάντοτε μεταμάθησίς τις νέου, ξένου, οὐχὶ μητροδιδάκτου γίνεται, πάντοτε νέον τι καὶ ξένον ἐπιβάλλεται, διὸ καὶ ἡμιτελὴς πολλάκις ἡ πρόσκτησις μένει καὶ σφάλματα πολλὰ καὶ ἀναμείξεις γίνονται (ἰδὲ κατωτ.).

ε') Καὶ ἐν ᾗ τὸ πρῶτον αὕτη ἐσχηματίσθη χώρᾳ, λ. χ. ἐν τῇ Ἀττικῇ ἢ τῇ Ῥώμῃ, δὲν ἦτο κοινὴ λαλουμένη *πάντων* ἀνεξαιρέτως, τ. ἔ. δὲν ἐλήφθη εἰς σχηματισμὸν τοῦ γραπτοῦ λόγου ὁ λόγος πασῶν ἀνεξαιρέτως τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἀλλὰ κυρίως τῶν ἐπισημοτέρων, τῶν πολιτικῶν, τῶν ἱερέων, τῶν λογιωτέρων καὶ σοφωτέρων. Ὁμοίως δὲ καὶ ἔπειτα, ὅτε ἤρξατο νὰ ἐξαπλῶται καὶ γινώσκηται τοῖς λαλοῦσιν ἄλλας διαλέκτους ἢ γλώσσας, δὲν ἐδιδάσκετο ὑπὸ διδασκάλων καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον δεδιδαγμένων καὶ ὁμοίως διδασκόντων αὐτήν, ἀλλ' ἕκαστος προσεκτᾶτο αὐτὴν ὅπου καὶ ὅπως ἠδύνατο καὶ καθ' ὅσον ἠδύνατο. Ὁ μὲν μετέβη ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ καὶ ἐγκατεβίω ἔνθα αὕτη καθαρωτάτη ἐλαλεῖτο καὶ ἔμαθεν αὐτὴν καλῶς, σχεδὸν ὅπως οἱ ἐγχώριοι· ὁ δὲ μετέβη ἐκεῖσε ἐν μεγάλῃ ἡλικίᾳ ἢ παρέμεινε μόνον ἐπὶ βραχὺν χρόνον· ὁ δὲ ἔμαθεν αὐτὴν μᾶλλον ἐν τῷ σχολείῳ καὶ ἀπὸ τῶν βιβλίων, ὁ δὲ μᾶλλον ἢ καὶ μόνον ἀπὸ τῆς συναναστροφῆς· ἔπειτα ὁ μὲν ἦτο εὐφυέστερος εἰς τὸ ἀφομοιοῦν τὰ προσλαμβανόμενα, ὁ δὲ ἧττον ἐπιτήδειος· ὁ μὲν ἦν λόγιος, ὁ δὲ ἔμπορος, ὁ ἄλλος βιομήχανος, ἄλλος στρατιώτης, ἄλλος γεωργός, ἄλλος ναυτίλος κλπ.· πάντες δ' οὗτοι μανθάνοντες τὴν κοινὴν οὕτω τότε γινομένην γλῶσσαν ἐρρύθμιζον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνεπαισθήτως ἀλλὰ πάντοτε πολυειδῶς καὶ τοὺς φθόγγους καὶ τὴν σύνταξιν καὶ τὰς σημασίας τῶν λέξεων αὐτῆς συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν ὑπάρχοντα στοιχεῖα τῶν ἰδίων γλωσσῶν ἢ διαλέκτων. Πρόσθες τούτοις ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ διδασκαλία αὐτῆς ἐν τοῖς σχολείοις ἐγίνετο καὶ γίνεται συνήθως ὑπὸ ἐγχωρίων διδασκάλων, ὧν ἡ φυσική, ἡ μητροδίδακτος γλῶσσα ἢ διάλεκτος δὲν ἦτο καὶ δὲν εἶναι καθαρά, ἀλλὰ ξενοτρόπως ἢ διαλεκτικῶς κεχρωματισμένη, πολλοὺς περιέχουσα φθόγγους, συντάξεις, σημασίας, χρήσεις καθόλου ἀποκλινούσας ἀπὸ τῆς κοινῆς ἣν διδάσκουσιν. Κατὰ ταῦτα δῆλον ὅτι ἡ πρὸς τῇ φυσικῇ διαλέκτῳ πρόσκτησις τῆς κοινῆς, τῆς ἐπεισάκτου ταύτης ἔχει πολλὰ στάδια καὶ πολλοὺς βαθμούς· πάντες διάκεινται τὸ κατ' ἀρχὰς πρὸς αὐτὴν παθητικῶς, ἤτοι ἀκούουσι μόνον καὶ δέχονται τὰ προσ-

φερόμενα, βραδύτερον δὲ ἄρχονται νὰ μετέχωσιν ἐνεργητικῶς, τ. ἔ. ἐπιχειροῦσι καὶ νὰ λαλῶσιν, ἤτοι νὰ κατασκευάζωσι λόγον ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὀρθὸν ἀναλόγως τῆς φύσεως ἑκάστου. Πάντες ἐπί τινα χρόνον μεταφράζουσιν ἀπὸ τῆς φυσικῆς αὐτῶν, ἀπὸ τῆς μητροδιδάκτου γλώσσης ἢ διαλέκτου, εἰς τὴν νέαν, ἣν μανθάνουσι, σχηματίζουσι πολλὰ κατ' ἀναλογίαν καὶ περιπίπτουσιν εἰς διάφορα σφάλματα κλπ. Οὕτω συμβαίνει ὥστε πολλοὶ γεννηθέντες ἐν χώρᾳ λαλούσῃ διάλεκτον καὶ τραφέντες ἐν αὐτῇ εἰ καὶ ἐπιθυμοῦσι βραδύτερον νὰ λαλῶσι τὴν ἐπίκτητον, τὴν κοινήν, τὴν γραφομένην ἐθνικὴν γλῶσσαν, ὁ λόγος αὐτῶν καίτοι τεχνητός, ἀπέχει τῆς γραφομένης ταύτης πολλῷ μᾶλλον ἢ ὁ λόγος ὁ φυσικὸς τῶν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς παραγωγῆς τῆς γλώσσης ταύτης γεννηθέντων. Ἡ σχέσις ἄρα τῆς φυσικῆς, τῆς μητροδιδάκτου γλώσσης ἑκάστου πρὸς τὴν κοινὴν τὴν ἐθνικὴν δὲν εἶναι παρὰ πᾶσιν ἡ αὐτή, ἀλλὰ παρ' ἄλλοις ἄλλη· δυνατὸν νὰ διαφέρῃ ὀλίγον ἀπὸ τῆς γραφομένης ἡ λαλουμένη ὑπό τινων καὶ ὅμως νὰ εἶναι φυσικὴ αὐτῶν, μητροδίδακτος, καὶ τἀνάπαλιν δυνατὸν ἡ λαλουμένη ὑπ' ἄλλων νὰ διαφέρῃ πολὺ τῆς κοινῆς καὶ ὅμως νὰ εἶναι ἐπίκτητος. Τὸ πᾶν ἄρα ἐξαρτᾶται οὐχὶ ἐκ τούτου ὅτι ἡ μὲν εἶναι φυσική, μητροδίδακτος, ἡ δὲ τεχνητή, ἐπίκτητος, ἀλλ' ἐκ τοῦ μέτρου τῆς ἀποστάσεως ἣν ἀφίσταται ἡ φυσικὴ ἑκάστου γλῶσσα ἀπὸ τῆς τεχνητῆς, ἐθνικῆς γλώσσης.

Ἐπιστημονικὸν ἄρα καὶ τοῦτο παχυλὸν σφάλμα εἶναι τὸ πολλάκις γινόμενον παρ' ἡμῖν, τὸ ταυτίζειν δηλ. τὴν ἔννοιαν τῆς φυσικῆς, μητροδιδάκτου πάντων ἡμῶν γλώσσης πρὸς τὴν τῆς διαλέκτου, καὶ τὸ ἀντιτάσσειν αὐτὰς πρὸς τὴν τῆς κοινῆς, ἐθνικῆς γλώσσης. Οὐχί, ἡ διάλεκτος δὲν εἶναι ἡ φυσικὴ γλῶσσα πάντων τῶν ὁμογλώσσων, ἀλλὰ μόνων τῶν γεννηθέντων ἐν χώραις διάλεκτον μεταχειριζομέναις. Καὶ ὁ γράφων διάλεκτόν τινα δὲν δύναται νὰ λέγῃ ὅτι γράφει τὴν φυσικήν, τὴν μητροδίδακτον πάντων ἡμῶν γλῶσσαν, ἥκιστα δὲ πάντων τῶν γεννηθέντων ἐν χώραις οὐ διάλεκτον μεταχειριζομέναις.

ϛ') Ἐὰν πάντες οἱ κατὰ τὰ εἰρημένα μανθάνοντες τὴν τεχνητὴν ἐθνικήν, κοινὴν γλῶσσαν ζῶσι πολὺν ἢ ὀλίγον χρόνον ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς περίπου ὅροις, ἤτοι, ἂν διδάσκωνται ἐν τοῖς σχολείοις τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ μεταχειρίζωνται αὐτὴν καὶ ταῦτα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον,

συμβαίνει κατὰ μικρὸν ὥστε αἱ νεώτεραι γενεαὶ νὰ ἔχωσι φυσικὴν τὴν πρότερον τεχνητὴν τῶν πατέρων αὐτῶν γλῶσσαν. Διότι ὁ παῖς ἀκούων παρὰ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἐγγὺς μανθάνει τὴν γλῶσσαν ταύτην ὡς φυσικήν, ἀληθῶς τότε μητροδίδακτον, οὐδὲ ἔχει τὴν ἐλαχίστην ὑπόνοιαν ὅτι ἡ παλαιοτέρα γενεὰ ἦλθεν εἰς αὐτὴν ἄλλως ἢ ὡς αὐτὸς ἔρχεται νῦν εἰς αὐτήν. Τοῦτο, ὡς γνωστόν, συνέβη ὄντως ἄλλοτε ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἑξῆς, ὅτε οἱ πολλοὶ Ἕλληνες ἀντὶ τῶν φυσικῶν αὑτῶν ἀρχαίων διαλέκτων ἔμαθον καὶ ἐκληροδότησαν ἡμῖν ὡς φυσικὴν τὴν τότε γνωσθεῖσαν αὐτοῖς Ἀττικὴν-Κοινήν. Ἀλλὰ τὸ γενόμενον τοῦτο πάλαι εἶναί τι ἐξαιρετικόν, ὀφείλεται εἰς τὸν μέγαν πολιτισμὸν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, δὲν συνέβη, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἀλλαχοῦ ἔκτοτε, καίτοι ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαιδεύσεως πάντων τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, διὰ τοῦ Τύπου κλπ. φερόμεθα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πάντες οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ παραλείποντες τὴν ἐξαίρεσιν ταύτην παρατηροῦμεν καθολικῶς, ὅτι ὡς μεγάλη ἱστορικὴ ἀλήθεια πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἡ γραφομένη γλῶσσα οὔτε τὸ κατ' ἀρχὰς ἐταυτίζετο πρὸς τὴν ὑπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων λαλουμένην ἐν ᾗ τὸ πρῶτον παρήχθη χώρᾳ, οὔτε—τοῦτο μάλιστα πολὺ ὀλιγώτερον—κατόπιν ἐταυτίσθη ποτὲ πρὸς τὰς ἑκασταχοῦ λαλουμένας διαλέκτους.

ζ') Ἡ κοινή, ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα λαμβάνει πανταχοῦ διάφορόν πως τύπον ὡς *γραφομένη* καὶ ὡς ἁπλῶς λαλουμένη, ὡς *γλῶσσα τῆς συναναστροφῆς*. Αὕτη, καὶ ὅταν ἀκόμη λαμβάνῃ τὸν ἐπισημότατον τύπον αὐτῆς, πάντοτε κατέρχεται πολλὰς βαθμίδας κατωτέρω τῆς γραφομένης, κεῖται τρόπον τινὰ μεταξὺ τῆς γραπτῆς γλώσσης καὶ τῆς διαλέκτου. Σημειωτέον δ' ὅμως ὅτι ἡ ἑκατέρωθεν ἀπόστασις αὐτῆς δὲν εἶναι πανταχοῦ ἡ αὐτή, ἀλλ' ἀλλαχοῦ μὲν μείζων ἀλλαχοῦ δὲ ἐλάσσων. Οὕτω λ. χ. ἐν αἷς χώραις ἡ διάλεκτος ἀπέχει σφόδρα τῆς γραφομένης, λ. χ. ἐν Τσακωνίᾳ ἢ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ, ἐκεῖ ἡ γλῶσσα τῆς συναναστροφῆς, ὁποία λ. χ. ἀκούεται ἐν ταῖς πόλεσι τῶν χωρῶν τούτων, ἀφίσταται ὀλίγον τοῦ γραπτοῦ λόγου· ἐν αἷς δ' ὅμως χώραις ἡ διάλεκτος δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς γραφομένης, λ. χ. ἐν Πελοποννήσῳ, ἐκεῖ δὲν λαμβάνεται τοσαύτη φροντὶς κατὰ τὴν προφορικὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης τῆς συναναστροφῆς, καὶ

διὰ τοῦτο αὕτη ἐμφανίζει διαλεκτικήν τινα χροιάν, καὶ ἀπέχει τῆς γραφομένης μᾶλλον. Καθόλου δὲ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συναναστροφῆς παρατηροῦνται πολλαὶ καὶ ποικίλαι φωνητικαί, τονικαί, κλιτικαί, συντακτικαί, λεξικαὶ κλπ. διαφοραὶ ἀπὸ τῆς γραπτῆς. Πρβλ. *λέει, τὸ παιδί, τὰ παιδ̯ιά, ἡ φωτ̯ιά, οἱ ἐλα̯ιές, ἐλέγαν, ἐπρόκειτο, ἐνόμιζα, ἐνομίζαμεν, αὐτοὶ ποῦ 'ρχονται* κλπ. Πρόσθες ὅτι εἰς λόγον ὕφους ἡ γλῶσσα τῆς συναναστροφῆς προσεγγίζει μὲν πρὸς τὴν διάλεκτον, ἀφίσταται δὲ τοῦ γραπτοῦ λόγου, καθ' ὅσον, ὅπως ἐν τῇ διαλέκτῳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συναναστροφῆς ἐπικρατεῖ μᾶλλον ἡ παράταξις, ἐκφέρονται δηλ. ὅπως κατὰ φύσιν ἔρχονται εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ πολλοῦ κόσμου αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ λέξεις, καὶ αὗται διὰ συντόμων προτάσεων. Ὅλως τοὐναντίον ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ ἐπικρατεῖ ἡ τέχνη ἀντὶ τῆς φύσεως, διὸ καὶ αἱ προτάσεις συνάπτονται ἁρμονικῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀποτελοῦσι τεχνικὰς μακρὰς πολλάκις περιόδους, πρὸς δὲ τούτοις δηλοῦται σαφῶς ἡ λογικὴ σχέσις τῶν προτάσεων καὶ περιόδων πρὸς ἀλλήλας, ἡ αἰτία, τὸ συμπέρασμα, ὁ σκοπὸς κλπ., ἐνῷ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συναναστροφῆς, ὅπως καὶ ἐν ταῖς διαλέκτοις, πολλάκις συνδέονται πρὸς ἀλλήλας διὰ τοῦ *καί*, λ. χ. *σὲ βλέπω καὶ παίζεις, ἀρχίζει καὶ λέγει* κλπ.

Καὶ ἐκ τούτων ἄρα δῆλον πόσον ἐσφάλησαν ἐπιστημονικῶς οἱ ἐπ' ἐσχάτων παρ' ἡμῖν ἀξιώσαντες τὴν χρῆσιν ἄλλοτε μὲν τῶν διαλέκτων ἄλλοτε δὲ τῆς προφορικῆς συνηθείας ἀντὶ τοῦ καθεστηκότος καὶ συνήθους γραπτοῦ λόγου, καὶ διατεινόμενοι ὅτι ταῦτα ἃ μετεχειρίζοντο, αἱ διάλεκτοι ἢ ἡ γλῶσσα τῆς συναναστροφῆς καὶ μάλιστα ὅπως ἔγραφον αὐτὴν ἀνάμεικτον πολλαχῶς, εἶναι ἡ μόνη ἐθνικὴ ἡμῶν γλῶσσα. Ἡ ἄγνοια αὕτη καὶ ἡ τόλμη, μεθ' ἧς ἐκηρύχθησαν τὰ ἄτοπα ταῦτα πανταχοῦ, καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε δὲν ἠξεύρω, ἂν ποτε τύχῃ παρά τινος τῶν θεῶν συγγνώμης, παρὰ τῆς ἐπιστήμης βεβαίως οὐδέποτε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν μετὰ τὴν γένεσιν καὶ διάδοσιν τυχῶν τῆς κοινῆς, ἐθνικῆς γλώσσης

Ἡ οὕτω κατὰ τὰ εἰρημένα ἐκ μιᾶς τινος χώρας ὁρμηθεῖσα τὸ πρῶτον γλῶσσα δὲν ἐξακολουθεῖ καὶ εἰς τὸ μέλλον πάντοτε ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς χώρας καὶ ἐκ τῆς γλώσσης ἢ διαλέκτου ὅθεν ὡρμήθη τὸ πρῶτον, οὐδὲ ῥυθμίζεται ἄρα τοῦ λοιποῦ ἀενάως συμφώνως πρὸς τὴν πηγὴν ταύτην, ἀλλὰ χειραφετεῖται, καθ' ὅσον καὶ μεγάλοι συγγραφεῖς ἄλλοθεν ἕλκοντες τὸ γένος δύνανται νὰ ἐπιδράσωσι καὶ μεταβάλωσι τὴν ἀρχαίαν καθαρότητα αὐτῆς καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς γενέσεως αὐτῆς συνεχῶς λαλουμένη μεταβάλλεται σὺν τῷ χρόνῳ ἀκαταπαύστως, ὡς πᾶσα λαλουμένη, ἐνῷ ἡ γραφομένη ἅτε κοινὸν τοῦ ἔθνους κτῆμα καταστᾶσα ἀναγκάζεται νὰ εἶναι φύσει συντηρητικωτέρα, καί, τὸ σπουδαιότατον, κατὰ τὴν διάδοσιν αὐτῆς ἐπὶ τοὺς ἄλλας διαλέκτους λαλοῦντας ἀποβάλλονται μὲν συνήθως ἔνια τῶν μάλιστα ἰδιαζόντων τῇ χώρᾳ τῆς γενέσεως στοιχείων, λ χ. τὸ *τ τ*, τὸ *ρ ρ* *(γλῶττα, ἄρρεν, Χερρόνησος)*, ἡ λεγομένη Ἀττικὴ κλίσις (*ὁ λεώς, ὁ νεὼς* κλπ.), παραλαμβάνονται δὲ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν ἄλλων διαλέκτων, οὐκ ἀντιβαίνοντα μεγάλως πρὸς τὴν φύσιν τῆς ὁσημέραι ἐπικρατούσης διαλέκτου ἢ γλώσσης. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ μὲν γραφομένη χειραφετεῖται ἀπὸ τῆς μητροπόλεως, ἡ δὲ γλῶσσα ταύτης λαμβάνει κατὰ μικρὸν τοιαύτην θέσιν πρὸς τὴν γραφομένην, ὁποίαν ἔχουσι καὶ αἱ λοιπαὶ διάλεκτοι, ἤτοι γίνεται μία τῶν πολλῶν λαλουμένων διαλέκτων· (πρβλ. τὴν σχέσιν τῆς κατὰ τοὺς μέσους ἢ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ Ἀττικῇ λαλουμένης διαλέκτου πρὸς τὴν ἐξ αὐτῆς προελθοῦσαν Κοινήν).

Χειραφετηθεῖσα δ' οὕτως ἡ γραφομένη γλῶσσα ἀπὸ τῆς μητροπόλεως δύναται νὰ χωρήσῃ σφόδρα ἐπὶ τὴν ἐξαλλοίωσιν, νὰ διασχισθῇ ἀπὸ μιᾶς εἰς πολλὰς (οὕτω συνέβη ἐν ταῖς λατινοφώνοις καὶ ταῖς ἰνδοφώνοις χώραις), ἂν διασχισθῇ καὶ ἡ πρώην ὁμόγλωσσος μᾶζα τοῦ ἔθνους ἢ τοῦ Κράτους εἰς πολλὰ ἔθνη καὶ Κράτη· δύναται δ' ὅμως καὶ νὰ διατηρηθῇ συνεχῶς ἑνιαία, ἐὰν διατηρῆται καὶ τὸ ἔθνος τὸ μεταχειριζόμενον αὐτὴν ἑνιαῖον πολιτικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἢ ὁπωσδήποτε ἰσχυρῶς Διαφυλάττεται δὲ ἡ ἑνότης αὕτη τῆς γλώσσης ἐν τῷ ἑνιαίῳ

ἔθνει οὐχὶ κατὰ τύχην ἢ αὐτομάτως, ἀλλὰ διότι λαμβάνεται πρόνοια, ἵνα πάντες καὶ γράφωσι καὶ λαλῶσι καὶ διδάσκωνται καὶ μανθάνωσι ταύτην καθόλου ὁμοίως· τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται τότε, ὅταν ἤ τινες συγγραφεῖς ἀναγνωρισθῶσιν ὡς δόκιμοι, *ὡς κανών*, καὶ δὴ ἄξιοι μιμήσεως, ἢ τάξεις τινὲς τοῦ ἔθνους θεωρῶνται ὡς πρότυπα γνησίου ἐθνικοῦ λόγου καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν λαμβάνηται ὡς κανὼν καὶ ὡς παράδειγμα τῶν ἄλλων ὁμογλώσσων. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι εἶναι βεβαίως οἱ τοῦ κλήρου, οἱ διδάσκαλοι, οἱ ἠθοποιοί, ἐν αἷς χώραις ἔχει τὸ θέατρον ἀνυψωθῆ εἰς ἀληθὲς καλλιτεχνικὸν τοῦ ἔθνους σχολεῖον, οἱ ῥήτορες κλπ., ἁπλῶς εἰπεῖν *οἱ καλῶς ἀνατεθραμμένοι ἄνδρες τοῦ ἔθνους*, ὅπως λέγει ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Ὁ ἐκ τῶν δοκίμων συγγραφέων λαμβανόμενος κανὼν ἔχει τὸ προτέρημα ὅτι εἶναι ἀκριβέστερος καὶ σταθερώτερος, καὶ δὴ εὐκολώτερος εἰς μάθησιν καὶ μίμησιν· ἀλλ' ἔχει καὶ τὸ ἐλάττωμα, ὅτι πολλάκις ἀπαρχαιοῦται ἐν πολλοῖς, διό, ἂν πιστῶς καὶ κατὰ πάντα τηρῆται, δύναται ν' ἀγάγῃ εἰς μεγάλην ἀπομάκρυνσιν τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀπὸ τοῦ λαλουμένου καὶ εἰς ἀκαταληψίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἔθνους, ὅπερ σφόδρα ἐπιβλαβὲς (πρβλ. τὴν ἱστορίαν τοῦ λεγομένου Ἀττικισμοῦ). Τὸ ὀρθὸν ἄρα εἶναι, ἂν πρὸς τοῖς γραπτοῖς δοκίμοις μνημείοις ἀναγνωρίζηται καὶ τὸ παρὸν ὡς ἔγκυρον, ὡς κανών, ἤτοι ἂν ἕκαστος τῶν μεταχειριζομένων τὴν γλῶσσαν γραπτῶς ἢ προφορικῶς μὴ ἔχῃ πάντοτε ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ γραπτὰ πρότυπα, τὸν ἐξ αὐτῶν κανόνα, ἀλλ' ἄν, ὅπως τὴν μητροδίδακτον διάλεκτον, χειρίζηται καὶ τὴν κοινήν, τὴν διδακτήν, τὴν τεχνητήν, ἄνευ ἰδιαιτέρας σκέψεως, μετὰ βεβαίας δὲ πεποιθήσεως ἐπὶ τὸ ἑαυτοῦ αἴσθημα, καὶ οὕτω συντελῇ μὲν διὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ταύτης εἰς τὴν καλλιεργίαν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, ἐπιδρᾷ δὲ καὶ ἐπὶ τοὺς ἄλλους ὁμογλώσσους.

Μόνον ὅταν τοιουτοτρόπως ἀμφότερα τά τε *δόκιμα πρότυπα τοῦ παρελθόντος* καὶ ἡ προφορικὴ χρῆσις τῶν *καλῶς ἀνατεθραμμένων συγχρόνων* λαμβάνωνται ὡς πρότυπα καὶ κατὰ τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν κανονίζηται ἑκάστοτε ἡ γραπτὴ γλῶσσα, μόνον ὅταν τελῆται διαρκὴς τούτων ἐπικοινωνία, ὥστε λέξεις καὶ τύποι καὶ φράσεις κτλ. νὰ μεταβαίνωσιν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην, μόνον τότε δύναται νὰ ἐξακολουθῇ ἐπιτελοῦσα τὴν μεγάλην ἐθνικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, μόνον

τότε δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὄντως ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπὸς αὐτῆς, ὅτι εἶναι πράγματι *ζῶσα* καὶ *ἐθνικὴ γλῶσσα.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀληθῶς ἐθνικῆς γλώσσης, καὶ περὶ τῶν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἁμαρτημάτων τῶν καινοτόμων.

Σκοπὸς τῆς ἀληθῶς ἐθνικῆς γλώσσης, γραπτῆς καὶ προφορικῆς, εἶναι προφανῶς πρῶτον μὲν νὰ διαβιβάζῃ τὰς περὶ θρησκείας, πατρίδος, τέχνης καὶ ἐπιστήμης γνώμας τῶν πεφωτισμένων ἀνδρῶν τοῦ ἔθνους εἰς τὸ λοιπὸν ἅπαν ἔθνος μέχρι τῶν ἀπωτάτω σημείων, μέχρι τῆς ἐσχάτης καλύβης τοῦ ἀγρότου καὶ τοῦ ποιμένος· δεύτερον νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἰσχυρότατος δεσμὸς καὶ πασίδηλον ἑνωτικὸν σημεῖον πάντων τῶν ὁμογλώσσων πρὸς ἀλλήλους, ὥστε νὰ φαίνωνται ἀπαρτίζοντες ἓν ἔθνος κοινοὺς ἔχον τοὺς πόθους, κοινὰ τὰ ὄνειρα, κοινοὺς τοὺς ἀγῶνας, βαθεῖαν τὴν συναίσθησιν τῆς κοινότητος ταύτης καὶ δὴ καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀπορρεουσῶν ὑποχρεώσεων ἑκάστου καὶ πάντων πρὸς ἕκαστον καὶ πάντας. Τρίτον νὰ συνάπτῃ κατὰ δύναμιν τοὺς νῦν ζῶντας καὶ πρὸς τὰς παλαιοτέρας γενεάς, καθιστῶσα αὐτοῖς δυνατὸν καὶ εὔκολον νὰ παραλαμβάνωσι μὲν παρὰ τῶν παλαιοτέρων τὴν ἐν τοῖς καταλειφθεῖσιν ὑπ᾽ ἐκείνων γραπτοῖς μνημείοις πεῖραν καὶ σοφίαν καὶ φωτίζωνται ἐξ αὐτῶν, ὁδηγῶνται δὲ ὑπὸ τῆς γνώσεως τοῦ παρελθόντος εἰς τὰς μελλούσας πράξεις αὐτῶν.

᾽Εκ τοῦ τριπλοῦ τούτου σκοποῦ τῆς ἐθνικῆς γλώσσης πηγάζουσιν ἀλήθειαί τινες προφανεῖς, οἷον 1) δὲν ἐπιτρέπεται εἰς λόγον γλώσσης νὰ διαιρῆται τὸ ἔθνος εἰς τάξεις, ὧν ἡ μὲν νὰ νοῇ τὰ γραφόμενα, ἡ δὲ νὰ μὴ νοῇ· ἀνάγκη ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν νὰ μετέχωσι τῶν γραφομένων πάντες *μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα* κατὰ τὴν φράσιν τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ. Λοιπὸν φευκτέα πᾶσα λέξις καὶ φράσις, εἴτε ἀρχαία εἴτε νέα εἶναι, ἂν μόνον προσπίπτῃ ἡμῖν ἄγνωστος, ἂν ἔχῃ

ἀνάγκην μεταφράσεως εἴτε πλήρους καὶ τελείας εἴτε καὶ ἁπλῶς ἐνδομύχου, ἂν μὴ ἀνταποκρίνηται εὐθὺς καὶ φυσικῶς εἰς τὴν σημασίαν ἣν ἡμεῖς ἐμάθομεν ἤδη πρὸ πολλοῦ νὰ συνάπτωμεν αὐτομάτως μετὰ λέξεως ἄλλης, ἁπλῶς εἰπεῖν, ἂν ἀκουομένη ἢ ἀναγινωσκομένη μὴ διεγείρῃ τάχιστα καὶ εὐκολώτατα τὴν προσήκουσαν παράστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν. Οὕτως, ἵνα δι' ὀλίγων παραδειγμάτων δηλωθῇ σαφῶς ἡ ἔννοια τούτου, διατί νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ *δὲν συναγροικειοῦνται* ἀντὶ *δὲν συνεννοοῦνται*; διατί *χωρισιὰ* ἀντὶ *διαζύγιον*; διατί *τὸ κάμωμα τοῦ μέλλοντα* ἀντὶ *ὁ σχηματισμὸς τοῦ μέλλοντος*; διατί *ὁ μεταχειρισμὸς τοῦ ἀορίστου* ἀντὶ *ἡ χρῆσις τοῦ ἀορίστου*; διατί τὸ *ἀπέθαντος* ἀντὶ *ἀθάνατος;* διατί *τὸ* ἐκκλησιαστικὸ *σκίσιμο* ἀντὶ *σχίσμα* κττ.; διατί ἀφοῦ ἡμεῖς ἔχομεν ἤδη κληρονομήσει καὶ μάθει ἀπὸ πολλοῦ τὰ πασίγνωστα ταῦτα, καὶ πρὸς ταύτας τὰς λέξεις συνάπτομεν ἀπὸ πολλοῦ τὰς ἐννοίας ταύτας; (πλείονα περὶ τούτων ἰδὲ ἐν 'Απαντήσει σ. 763 κἑξ.).

2) 'Εὰν δύο λέξεις, δύο τύποι, δύο συντάξεις κλπ., λέγωνται ἐκ παραλλήλου ὑπὸ τῶν *καλῶς ἀνατεθραμμένων ἀνδρῶν* τοῦ ἔθνους καὶ μήτε ἡ ἑτέρα ὄζῃ ἀρχαϊσμοῦ μήτε ἡ ἄλλη χυδαϊσμοῦ, τότε συμφώνως πρὸς τὸν τρίτον ὃν εἴδομεν σκοπὸν τῆς γλώσσης, θὰ προτιμῶμεν τὴν συνδέουσαν ἡμᾶς πρὸς τὰς παλαιοτέρας γενεάς, ἤτοι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ γραμματείαν, πρὸς τὸ παρελθὸν καθόλου ἡμῶν. Οὕτω λ. χ., ἵνα ἐπὶ ἑνὸς παραδείγματος καταστήσω σαφὲς ὃ λέγω: τύποι τινὲς ὀνομάτων διφοροῦνται σήμερον ἐν τῷ συνήθει τῶν συναναστροφῶν λόγῳ, λ. χ. αἱ ἑνικαὶ αἰτιατικαί, *τὸ καλὸ σῶμα, τὸν καλὸ ἄνθρωπον, τὴ μεγάλη τιμή, τὸ φοβερὸ φορτίο* κλπ. καὶ *τὸ καλὸν σῶμα, τὸν καλὸν ἄνθρωπο* κλπ. 'Επειδὴ δὲ οἱ μετὰ τοῦ *-ν* ἐκφωνούμενοι οὐδεμίαν ἐμποιοῦσιν ἡμῖν ἐντύπωσιν σχολαστικὴν καὶ ξενότροπον, ἀλλὰ τοὐναντίον φαίνονται σεμνότεροι, ἅτε τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ λοιπὴν ἐπίσημον παράδοσιν ἀναμιμνῄσκοντες ἡμᾶς, καὶ ἐπειδὴ προσέτι ἄλλους τύπους, λαϊκοὺς ἐπ' ἴσης, μόνον μετὰ τοῦ τελικοῦ *-ν* ἐκφωνοῦμεν ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συναναστροφῆς, λ. χ. *ἄν, δέν, σἄν, ἔλεγαν, ἔκαναν, εὑρέθησαν, ἐχάθησαν, ἐντράπησαν, τῶν ἀνθρώπων, τῶν πολέμων* κλπ., δὲν εἶναι ἄρα καθόλου τὸ τελικὸν *ν* ἀνεκφώνητον ἡμῖν, διὰ τοῦτο ἡμεῖς θὰ προτιμῶμεν τοὺς συνάπτοντας ἡμᾶς πρὸς τὸ παρελθὸν ἡμῶν.

Ἐάν τις στερρῶς ἐχόμενος, ὅπως εἶναι δίκαιον, τῶν εἰρημένων σκοπῶν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης παραβάλῃ τὰ ἀπό τινων ἐτῶν τελούμενα παρ' ἡμῖν, θὰ εὕρῃ ὅτι οὐκ ὀλίγα διεπράχθησαν σφάλματα, ἅτινα καλὸν φαίνεται, ἀφοῦ ἤδη ἐπανειλημμένως καὶ ἐπιστημονικῶς ἐξηλέγχθησαν, νὰ παύσωσι πλέον ἐπαναλαμβανόμενα καὶ ταράσσοντα ἀώρους τινὰς κεφαλάς, ὅπως ἐπὶ ἱκανὸν ἤδη ἐποίησαν.

Οὕτως εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἀνεπιστημόνως ἐξητάσθη τὸ περὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου ἡμῶν ζήτημα οὐχὶ ὡς τοιοῦτον ὁποῖον εὐθὺς ἐν ἀρχῇ εἴδομεν ὅτι εἶναι, ἤτοι οὐχὶ ὡς ἱστορικόν, ἐκπαιδευτικόν, ἐθνικὸν κλπ., ἀλλ' ἁπλῶς ὡς γραμματικόν, ὡς δῆθεν γλωσσολογικόν. Ἀλλ' ἡ μονομερὴς καὶ σχολαστικὴ αὕτη ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπιστημονική. Ἡ ἐπιστήμη, ἂν θὰ εἶναι ἀληθής, ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς παράγοντας, ὅσοι συνεβάλοντο εἰς παραγωγὴν φαινομένου τινός, οὐχὶ δὲ μονομερῶς καὶ σχολαστικῶς ν' ἀποδίδῃ τὰ φαινόμενα εἰς ἕνα καὶ μόνον παράγοντα καὶ διαστρεβλοῖ τὰ πράγματα. Ἀτυχῶς τοῦτο ἐγένετο πολλάκις μέχρι τοῦδε, καὶ τοῦτο *τὸ πρῶτον ψεῦδος* ὡδήγησεν ἔπειτα εἰς μυρίας πλάνας. Οὕτω λ. χ. ἐξετασθεῖσα ἡ γλῶσσα ἡμῶν καὶ εὑρεθεῖσα κατ' ἀνάγκην ἱστορικὴν ἀνάμεικτος ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων κατεδικάσθη καὶ κατεκρίθη ὡς *ἀνώμαλος*, ὡς *μισὴ γλῶσσα*. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι παρὰ τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην. Διότι ἡμεῖς ***ἐκληρονομήσαμεν, δὲν ἐπλάσαμεν,*** τὴν γλῶσσαν ταύτην τοιαύτην, ἤτοι παρελάβομεν παρὰ τῶν παλαιοτέρων γενεῶν τὰ στοιχεῖα αὐτῆς οὕτω ποικίλα, ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἀνώμαλα, διὰ τοῦτο ***λέγομεν*** καθ' ἑκάστην *ἔρχεται, ἦλθεν, ἔλα, ἂς ἔλθῃ, ἐλᾶτε, ἂς ἔλθουν, τρώγω, ἔτρωγα, ἔφαγα, θὰ τρώγω, θὰ φάγω, βλέπω, ἔβλεπα, εἶδα, θὰ βλέπω, θὰ ἰδῶ,* ἀλλὰ *ἐπαράβλεψα, θὰ παραβλέψω· ἔχω εἶχα ἔλαβα,* ἀλλὰ *προσέχω, ἐπρόσεχα, ἐπρόσεξα, εἶμαι, ἤμουν, ἔγινα* κτλ. Πάντα ταῦτα εἶναι σφόδρα ἀνώμαλα, ὅπως ἕκαστος μικρὸν ἐπιστήσας τὸν νοῦν παρατηρεῖ· ὁμοίως ***λέγομεν*** *μεταξωτός*, ἀλλὰ *βαμβακερός*, καὶ *μάλλινος, κρίθινος*, καὶ πάλιν *σιταρένιος*, ἔπειτα *λινός, χρυσὸς* κλπ., πάντα ὁμοίως ἀνώμαλα. Πρβλ. προσέτι *δοῦλος, δούλα, νέος, νέα,* ἀλλὰ *γέρως* οὐχὶ *γέρα* ἀλλὰ *γραῖα* ἢ *γερόντισσα* κλπ. Ὁμοίως λέγουσι καὶ οἱ Γάλλοι je vais, il va, nous allons, ils vont, j'irai, οἱ Γερμανοὶ ich bin, er ist, sie sind,

ich war, gewesen κτλ., ἀλλ' οὐδείς ποτε τῶν λαλούντων καὶ μεταχειριζομένων ταῦτα ἔχει τὴν ἐλαχίστην αἴσθησιν τῶν μεγάλων ἀνωμαλιῶν τούτων. Ὁμοίως ἐμάθομεν νὰ λέγωμεν *κτυπᾷ, κυνηγᾷ, μολογᾷ, ἀρρωστᾷ, μετρᾷ, βοηθᾷ* κλπ. ἀντὶ *κτυπεῖ, κυνηγεῖ ὁμολογεῖ, ἀρρωστεῖ, μετρεῖ, βοηθεῖ* κλπ., ἀλλ' οὐδεὶς ἡμῶν θὰ τολμήσῃ ποτὲ νὰ μεταβάλῃ καὶ τὸ *ζῇ* εἰς *ζᾷ*, τὸ *ἀπαιτεῖ* εἰς *ἀπαιτᾷ*, τὸ *ἀργεῖ* εἰς *ἀργᾷ*, τὸ *καλλιγραφεῖ* εἰς *καλλιγραφᾷ* κλπ. Ὁμοίως λέγεται παρ' ἡμῖν τὸ *πονοκεφαλ̮ιά, κατακεφαλ̮ιά, στραβοκεφαλ̮ιὰ* κτλ., ἀλλὰ τὸ *περικεφαλα̮ιὰ* λεχθὲν ἐκρίθη γελοῖον· ὁμοίως καλὰ εἶναι τὰ διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως περισωθέντα καὶ γνωστὰ ἡμῖν, ἡ *πρασ̮ιά, δεμοσ̮ιά, χωσ̮ιά, δεσ̮ιὰ* κτλ., ἀλλὰ *οὐσ̮ιά, θυσ̮ιά, εὐπραξ̮ιά ἀπραξ̮ιά. γυμνασ̮ιὰ* κτλ. θὰ προσέπιπτον ἡμῖν γελοῖα καὶ ἄγνωστα. Πρόσθες ὅτι πολλάκις ἀνεπτύχθη καὶ ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ παθόντος καὶ τοῦ ἀπαθοῦς τύπου, οἷον *δουλε̮ιὰ* καὶ *δουλεία, ἔχω μ̮ιὰ δουλε̮ιά*, καὶ τοῦτο τὸ *ὕδωρ ὑπόκειται εἰς δουλείαν. Τὸ πέλαγο, τὰ πέλαγα, τὸ δάσο, τὸ κρύο* κλπ. λέγονται, ἀλὰ *τὸ Ἑλληνικὸ γένο, τὰ γένα ἢ ἔθνο, τὰ ἔθνα, τὸ στῆθο, τὸ χρέο* κλπ. θὰ κατεγελῶντο λεγόμενα· *ὁ βασιλ̮εάς, ὁ φον̮εάς, ὁ γραφ̮εάς, ὁ σκαφ̮εὰς* κλπ. λέγονται, ἀλλ' *ὁ ἱππ̮εάς, ὁ τομ̮εάς, ὁ σφαγ̮εάς, ὁ Ἀχιλλ̮εάς, ὁ Ἀτρ̮εάς, ὁ Ὀδυσσ̮εὰς* κλπ. θὰ ἦσαν ἀφόρητα. Λέγομεν *μεγαλώνει, ἐλαφρώνει, ὀργώνει, ὀργώνεται* κλπ. οὐχὶ *μεγαλοῖ, ἐλαφροῖ, ὀργοῖ*, ἀλλ' ὅμως ἐπ' ἴσης μεταχειριζόμεθα τὸ *ἀξιοῖ νὰ λάβῃ τοῦτο, δικαιοῦται τοῦτο* κλπ. οὐχὶ δὲ *ἀξιώνει, δικαιώνεται*. Λέγομεν *καλός, καλύτερος, μέγας* καὶ *μεγάλος, μεγαλύτερος* (κατὰ τὸ *παχύτερος, βαρύτερος* κλπ.), ἀλλὰ τίς θὰ τολμήσῃ ποτὲ νὰ εἴπῃ καὶ *σοφύτερος, ὑψηλύτερος*; Λέγομεν *ἀνεβάζω, κατεβάζω, διαβάζω, ἐμπάζω, συβάζω — ἀνέβασα, ἐκατέβασα, ἐδιάβασα, ἔμπασα, ἐσύβασα*· ἀλλὰ τίς θὰ τολμήσῃ νὰ εἴπῃ καὶ *προβάζω ἐπρόβασα προβασμὸς* ἀντὶ *προβιβάζω*, ἢ *ὑποβάζω, ὑποβασμὸς* ἀντὶ *ὑποβιβάζω, ὑποβιβασμός, ἀποβάζω* ἀντὶ *ἀποβιβάζω* κλπ.;

Ταῦτα ὅστις ἐπιχειρεῖ νὰ καταστήσῃ ὅμοια καὶ ὁμαλά, βιάζει τερατωδῶς τὴν γλῶσσαν, καὶ τοῦτο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης· διότι ταῦτα καὶ ἄλλα μυρία οὕτω ποικίλα καὶ ἀνώμαλα μαθόντες κατὰ μικρὸν παρὰ τῶν παλαιοτέρων μεταχειριζόμεθα ἡμεῖς ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, οὐδεμίαν δ' ἔχομεν αἴσθησιν τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων οὐδὲ

ἀπαντῶμεν δυσκολίᾳ τινὶ κατὰ τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων λαμβάνει ἐπίγνωσιν μόνος ὁ γραμματικός, ὅστις ἂν μὲν εἶναι γνήσιος ἐπιστήμων καὶ ἐπίσταται ὅτι ἔργον αὐτοῦ εἶναι οὐχὶ νὰ μεταβάλλῃ καὶ βιάζῃ κατ' ἀρέσκειαν τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα, ἵνα καταστήσῃ αὐτὰ ὁμοιόμορφα καὶ ὁμαλά, ἀλλὰ νὰ συλλέγῃ καὶ μελετᾷ αὐτά, νὰ ἐξευρίσκῃ τοὺς φθογγικούς, ψυχολογικούς, ἱστορικοὺς κλπ. λόγους ἑκάστου καὶ οὕτως ἑρμηνεύῃ αὐτά, τότε οὐδὲν τούτων καταδικάζει οὐδὲ βιάζει· ἂν δ' ὅμως τύχῃ ἀμαθέστερος καὶ ἀγλωσσολόγητος, τότε ἐπειδὴ ἡ ἀμάθεια θράσος γεννᾷ, ἀποκρούει πάντα συμβιβασμὸν αὐτῶν, καταδικάζει τὰ ἀπαρέσκοντα, μεταβάλλει καὶ βιάζει αὐτά, ἵνα δίκην Προκρούστου καταστήσῃ πάντα ὁμαλά. Καθόλου λεκτέον ὅτι οὐχὶ κατὰ τὴν ὁμαλότητα ἢ τὴν ἀνωμαλίαν τῶν στοιχείων αὐτῆς ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ καὶ πλήρη ἢ ἀνεπιτυχῆ καὶ ἐλλιπῆ ἐκπλήρωσιν τοῦ τριπλοῦ σκοποῦ αὐτῆς ὀφείλει νὰ κρίνηται ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ ἐκτιμᾶται ἡ ἀξία αὐτῆς. Ὅπως τὰ ἡφαιστότευκτα ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ τὰ πολυύμνητα τῶν πατέρων ἡμῶν *καριοφίλ̮α*, ἄλλοτε θαυμάσια πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν, θὰ ἦσαν ἡμῖν σήμερον ἄχρηστα, οὕτω καὶ πολλαὶ ἀρχαῖαι καὶ νέαι λέξεις καὶ φράσεις, συντάξεις, σημασίαι κλπ. καθ' ἑαυτὰς δύνανται νὰ εἶναι δοκιμώταται, ὁμαλώταται καὶ θαυμάσιαι, δι' ἡμᾶς δ' ὅμως εἶναι ἄχρηστοι. Ἁπλῶς εἰπεῖν ἕκαστον γλωσσικὸν στοιχεῖον, ἀρχαῖον ἢ νέον, κριτέον οὐχὶ καθ' ἑαυτό, ἂν εἶναι δόκιμον, ὁμαλὸν ἢ οὐχί, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ἡμᾶς, ἂν εἶναι ἡμῖν γνωστὸν καὶ χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπὸν ἢ οὐχί. Πᾶσα ἄλλη ἐξέτασις καὶ κρίσις τῶν γλωσσικῶν στοιχείων εἶναι ἀπόβλητος ὡς ἀνεπιστήμων.

Ἀτυχῶς τὴν ἀλήθειαν ταύτην παρεγνώρισαν οἱ περὶ τὸ ἡμέτερον ζήτημα καινοτομήσαντες, ἐκ τούτου δὲ παρήχθη μεγίστη σύγχυσις. Οὕτω λ. χ. γράφει ὁ Eugéne Clément ἐν τῇ Revue des Études Gr. 1909 σ. 478, ὅτι «πολλοὶ τῶν νέων συγγραφέων ἀμελεῖς τῆς ἐπιστήμης καὶ νωθροὶ γράφουσι γλῶσσαν ἄνευ τινὸς ἑνότητος καὶ μεθόδου, ἢ παραλαμβάνουσιν εἰς αὐτὴν παντὸς εἴδους ἀνωμαλίας. Ὁ κ. Ψυχάρις κρίνει δικαίως ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ μέγαν κίνδυνον καὶ ἀγωνίζεται νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἀτακτοῦντας τούτους τὴν ἀνάγκην τοῦ πείθεσθαι εἰς μίαν γραμματικήν, τὴν ἀνάγκην τῆς

παντελοῦς ὀρθότητος, ἥτις συνίσταται ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ τε λεξιλογίου καὶ τῆς κλίσεως καὶ ἐν τῷ πλήρει σεβασμῷ τῆς νέας φωνητικῆς». Τὰς θεωρίας τοῦ κ. Ψ. ταύτας ἀντικρούων τις ἐν τῇ «Νέᾳ Ζωῇ» τῆς Ἀλεξανδρείας 1910 σ. 157 λέγει περὶ τοῦ κ. Ψυχάρι καὶ τῶν ὀπαδῶν του: «Εἶσθε καὶ σεῖς δασκάλοι, ἴσως χειρότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους... δὲν ἀλλαξοπιστήσατε μὰ εἴσασθε τοῦ δασκαλισμοῦ οἱ ῥαγιᾶδες. Καὶ σεῖς συζητεῖτε γιὰ λέξεις, γιὰ γραμματικοὺς κανόνας... Καταντήσατε τὴν Τέχνη δουλικὴ μίμησι καὶ πνίξατε τὸ Νεοελληνικὸ πνεῦμα... (161) ὅ,τι καλὸ κάνατε μὲ τὴν ἐπανάστασι τὴ γλωσσική... τόσο κακὸ κάνετε μὲ τὶς τεχνικές σας ἐπεμβάσεις, κριτικὲς καὶ δημιουργικές. Κύριε δάσκαλε, μείνετε ἐκεῖ ποῦ ὁ Θεὸς σᾶς προώρισε... (160) Νομίζει ὁ Ψ. πῶς γλωσσικὸ ζήτημα καὶ Τέχνη εἶναι ἕνα· θέλει τὴ γλῶσσα σκοπὸ καὶ ὄχι μέσα, δοῦλα δηλαδὴ τοῦ τεχνίτη·... τὴν ἀναιβάζει βασίλισσα ἀπάνω σὲ θρόνο καὶ γράφει ῥομάντζα σὲ γλωσσικὲς ῥιτσέτες». 162-3 ἔχουμε, κύριε Ψυχάρη, γλωσσικὴ ἐλευθερία καὶ ὄχι κανονισμένη γραμματική... Ἀναρχία εἶναι ἡ δική σας, ποῦ δὲ θέλετε νὰ ὑποταχθῆτε στὶς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ, στῶν τεχνιτῶν τὸ αἴσθημα, στῆς τέχνης τὶς ἀπαιτήσεις. Ἡ ζωή, ἡ γλῶσσα, ἡ Τέχνη, σήμερα τρέχουν, καὶ δὲν μποροῦμε ἐμεῖς οἱ τεχνῖτες νὰ μείνουμε πίσω, περιμένοντας νὰ βγοῦν ἀπὸ τοῦ Παρισιοῦ τὸ ἐργαστήριο τὰ γλωσσικά σας παρασκευάσματα».

Τοιουτοτρόπως οἱ μὲν ἕλκουσι πρὸς ἑαυτούς, βιάζουσι καὶ διαστρέφουσι μετὰ πολλοῦ κρότου καὶ πατάγου τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, διατεινόμενοι ὅτι ταῦτα κελεύει ἡ γραμματικὴ ὁμαλότης, ὡσεὶ ἐπρόκειτο οὐχὶ περὶ γλώσσης ἱστορικῶς ἡμῖν ἀπὸ αἰώνων παραδοθείσης καὶ βαθυτάτας ἐχούσης τὰς ῥίζας ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν, ἀλλὰ περί τινὸς Volapuk ἢ Esperanto!· οἱ δὲ ἀναμειγνύουσι καὶ διαφθείρουσι πάντα διισχυριζόμενοι ὅτι τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ τέχνη! Τὸ ἀποτέλεσμα δ' εἶναι ὅτι ἐν τέλει αἱ ἄτοποι διδασκαλίαι τῶν καινοτόμων ἐπέφερον τελείως ἀνερμάτιστον κατάστασιν, μᾶλλον δὲ τελείαν σύγχυσιν καὶ ἄντικρυς ἀναρχίαν. Ἀλλ' εἶναι πασίδηλον ὅτι ἡμεῖς οἱ ἄλλοι ὅσοι οὔτε τῆς γραμματικῆς ὁμαλότητος οὔτε τῆς τοιαύτης τέχνης εἴμεθα ὑπεράγαν θαυμασταί, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν καὶ ὄντως ὁμολο-

γοῦμεν ὅτι ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τὸ ἱστορικόν, τὸ ὀφθαλμοφανὲς καὶ ἀναντίλεκτον γεγονὸς ὅτι ἡ γλῶσσα, ἣν σήμερον μεταχειριζόμεθα προφορικῶς καὶ γραπτῶς ἐν πάσῃ τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πόλει, ἡ ἐθνική, ἡ κοινή, ἡ ἐπίσημος ἡμῶν γλῶσσα ἕνεκα τοῦ παρελθόντος αὐτῆς εἶναι ἀληθῶς διφυὴς καὶ ἀνάμεικτος ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων, ἢ ἄλλως ἐκ γλωσσικῶν στοιχείων περιελθόντων εἰς ἡμᾶς τῶν μὲν διὰ τῆς προφορικῆς τῶν δὲ διὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως, οἷον *ἀνεβάζω* καὶ *προβιβάζω* κλπ., (ἴδὲ καὶ τἀνωτέρω ἐκ τῆς Νέας Ζωῆς *πνεῦμα*. *ἐπεμβάσεις*, *ἐλευθερία*, *ἀναρχία*, *αἴσθημα*, *ὑποταχθῆτε* κλπ., οὐχὶ *πνέμα*, *ἐπέμβασες*, ἢ μᾶλλον *ἐπέμπασες* *ὑποταχτῆτε*, *αἴστημα*, *λευτεριά*, *ἀναρχιὰ* κλπ καὶ ταῦτα παρὰ τὸ ἔχουμε, ἀπάνω σέ, τοῦ Παρισιοῦ κλπ.)· ὅτι δ' ὅμως οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ μεταβάλωμεν ἢ καταδικάσωμέν τινα τούτων, ἅτινα πάντα ἔχουσι τὰς ῥίζας καὶ τὰς αἰτίας αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους καὶ πάντα εἶναι χρήσιμα ἡμῖν.

Πόσον δὲ τεραστία εἶναι ἡ δύναμις τῆς λογίας παραδόσεως ταύτης, παρατηρεῖ τις καθ' ἑκάστην παρ' ἡμῖν. Παραλαμβάνω ἐκ τοῦ «Νέου Ἄστεως» τῆς 26ης Ἰουλίου 1906 τὸ ἑπόμενον τεκμήριον:

«Ἐπαίζετο «ἡ Κυρὰ τῆς Θάλασσας» ὅταν ἠκούσθη ἡ φράσις: — *Τῆς ἀνθρώπινης μελαγχολίας* . . . Ἀμέσως τὸ θέατρον ἀνεστατώθη. Τί θὰ πῇ τῆς ἀνθρώπινης; Τῆς ἀνθρω*πί*νης λέγει ἡ Γραμματική. Ἱερὰ λοιπὸν φρίκη διέτρεξε τὸ Κοινὸν διὰ τὴν μετάθεσιν τοῦ τόνου! Αἱ κεφαλαὶ τοῦ ἀκροατηρίου ἐστράφησαν διὰ νὰ κυτάξουν ἀλλήλας, καὶ σιωπηλῶς, δι' ἀσυρμάτου τηλεγράφου οἱ ἀκροαταὶ ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρον εἰς τὸ ἄλλο συνηντήθησαν εἰς τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἔκπληξιν : Πῶς ἀνέβηκεν ὁ τόνος;

Ἐὰν ἀνέβαινεν ὁ Ὑμηττὸς ἐπὶ τῆς Πεντέλης, ἢ τὸ σπίτι τοῦ κ. Καλαμάρη ἐσηκώνετο καὶ ἐπήγαινε παραπάνω, ὁ θόρυβος θὰ ἦτο μικρότερος. Ἀλλὰ ἕνας τόνος, ἀδελφέ, μία τοσαύτη ὀξεῖα πρὸ αἰώνων διωρισμένη εἰς τὴν παραλήγουσαν νὰ σηκωθῇ καὶ νὰ καθίσῃ αἴφνης εἰς τὴν προπαραλήγουσαν! Εἶνε ὁλόκληρη γεωλογικὴ μεταβολή. Τῆς ἀνθρωπίνης! ἐφώναξεν ὁ παρακαθήμενός μου κύριος ἐν ὀργῇ. Ἐστράφημεν. Ἦτο ἕνας ἄνθρωπος ἔχων τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά:

1) Δὲν ἦτο γυμνασιάρχης. 2) Δὲν ἦτο ὁ Βυζάντιος ποῦ ἔκαμε τὸ Λεξικόν. 3) Δὲν ἦτο ὁ Δραΐκης ποῦ ἔκαμε τὴν Γραμματικήν.

Ἦτο ἁπλῶς θεατής! Ἀλλὰ τὸ βγάλσιμον τοῦ τόνου ἀπὸ τὴν παραλήγουσαν τοῦ ἔφερε τόσην ὀδύνην, ὥστε ἔκαμεν ἕνα μορφασμὸν φοβερόν, ὡς νὰ τοῦ ἔβγαλαν μὲ τανάλιαν δόντι ἢ νύχι.

— Τῆς ἀνθρωπίνης! εἶπε διὰ δευτέραν φοράν. Καὶ μᾶς ἐκύτταξε...».

Τὸ ἰσχυρότατον αἴσθημα τῆς γλώσσης τοῦτο, τὸ στηριζόμενον οὐχὶ ἐπὶ τῆς γραμματικῆς, ὡς φρονεῖ ὁ γράψας τὸ διάφορον, ἀλλ' ἐπὶ τῆς μακρᾶς καὶ ἰσχυρᾶς λογίας παραδόσεως, δὲν ἔχουσι φύσει οἱ ἀλλογενεῖς καὶ οἱ ἀποξενωθέντες ἀφ' ἡμῶν, ἐκ τούτου διδάσκουσι πράγματα παντάπασι διάστροφα.

Ὁμοίως δημοσιεύει ἐν ταῖς «Ἀθήναις» τῆς 18ης Φεβρουαρίου ἐνεστῶτος ἔτους ὁ κ. Γρ. Ξενόπουλος κρίσιν περὶ μεταφράσεως τοῦ προλόγου τοῦ Σαιντεκλαίρ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν αὐτῇ ἐκτίθεται κάλλιστα καὶ σαφέστατα ἡ ἐντύπωσις, ἣν τοιοῦτος λόγος, ὁποῖος ὁ τῶν καινοτόμων, ἐμποιεῖ εἰς τὴν *τάξιν τῶν καλῶς ἀνατεθραμμένων* ἀνθρώπων παρ' ἡμῖν, παραλαμβάνω ἐξ αὐτῆς τὰς ἑξῆς περικοπάς:

«Εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ τελευταίου τεύχους τῶν «Παναθηναίων» δημοσιεύεται ἔμμετρος φιλολογικὴ μετάφρασις τοῦ προλόγου τοῦ Σαντεκλαίρ».

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μεταφραστικὴ μέθοδος, σοφὴ συγχρόνως καὶ ἐσφαλμένη, συνίσταται κυρίως εἰς τὴν χρῆσιν ἑνὸς περιέργου Ἑλληνικοῦ γλωσσαρίου, παλαιοῦ καὶ σχεδὸν μεσαιωνικοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναμιγνύονται, ἐκτὸς τῶν νεοπλάστων καὶ πολλαὶ λέξεις τοῦ χωρίου, τῆς στάνης ἢ τῆς ἀγορᾶς, πρὸς ἀπόδοσιν κειμένου, τὸ ὁποῖον ἐγράφη εἰς τὴν πλέον ρέουσαν σύγχρονον ἀστικὴν γλῶσσαν. Ἡ μεγαλειτέρα δῆθεν ἐνάργεια καὶ ἡ ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ἀποφυγὴ τῶν κοινῶν καὶ τετριμμένων λέξεων εἶνε ἡ πρόφασις αὐτῆς τῆς μεθόδου. Πολὺ φοβοῦμαι ὅμως μήπως αἱ ὡραῖαι δικαιολογίαι φανερώνουν περισσότερον ἀντὶ νὰ συγκαλύπτουν μίαν κοινὴν γλωσσικὴν διαστροφήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἄνθρωποι πάσχουν σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα... Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ μέθοδος, ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ εἶνε ἀνεκτή, καὶ ἴσως ἀναγκαία, διὰ τὴν πιστὴν ἀπόδοσιν εἰδικῶν τινων ἔργων, τῶν ὁποίων

εἴτε τὸ θέμα εἶνε παλαιόν, εἴτε ὁ συγγραφεύς των ἀρέσκεται εἰς ὁμοίαν περίπου γλῶσσαν, ἔχει τ' ἀστειότερα ἀποτελέσματα καὶ ἀποτελεῖ αὐτόχρημα προδοσίαν καὶ παρῳδίαν τῶν μεταφραζομένων, ὁσάκις πρόκειται περὶ ἔργων σημερινῶν, γραμμένων εἰς τὴν συνήθη γλῶσσαν τοῦ τόπου των.

Εἰς τὸν πρόλογον ὁμιλεῖ ὁ διευθυντὴς τοῦ θεάτρου. Εἶνε, κατὰ τὴν σημείωσιν, «ἄνθρωπος σημαντικὸς μὲ μαῦρον φράκον»... Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἰς τὸ πρωτότυπον τοῦ Ροστὰν ὁ διευθυντὴς ὁμιλεῖ ὅπως περίπου θὰ ὡμίλει εἰς ὁμοίαν περίστασιν οἱοσδήποτε τῶν ἀξιοτίμων κυρίων, εἴτε εἰς τὸ Παρίσι, εἴτε εἰς τὰς Ἀθήνας. Καὶ λέγω *περίπου,* διότι ὁ ποιητής, φυσικά, γράφων στίχους, κάμνει «ποίησιν», ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τροποποιήσῃ κἄπως τὴν κοινήν, τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν τοῦ καθενός, νὰ βάλῃ εἰς τὸ στόμα του μίαν γλῶσσαν ὡραιοτέραν, ποιητικωτέραν, φιλολογικωτέραν.

Ὅταν ὅμως ἡ γλῶσσα ὑπὸ οἱανδήποτε πρόφασιν, ἀλλοιοῦται εἰς τόσον ὑπερβολικὸν βαθμὸν ὥστε ὁ σημαντικὸς καὶ φρακοφόρος διευθυντὴς ἑνὸς μεγάλου συγχρόνου θεάτρου νὰ ὁμοιάζῃ μὲ πλανόδιον θιασάρχην μεσαιωνικὸν —, τότε δὲν εἶνε ὁ διευθυντὴς τοῦ Ροστάν, δὲν εἶνε ὁ «Σαντεκλαίρ», δὲν εἶνε μετάφρασις, δὲν εἶνε τίποτε, τίποτε!

Διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν μεταφραστήν, ὁ Ροστάν, ἂν ἦτο Ἕλλην, θὰ ἔβαζεν εἰς τὸ στόμα τοῦ διευθυντοῦ του... τὰς φράσεις: «Εἶνε ἡ αὐλαία τοῖχος ποῦ φεύγει *ἀναπετῶντας*... Εἶνε γλυκειὰ ἡ *ἀπαντοχὴ* στὸν τοῖχον αὐτὸν *ἀγνάντια*... *Γροικῶντας* τοὺς ἀντίλαλους νὰ ὀνειροπλανηθῆτε... *Περπατησιές;* εἶνε κοντὰ ἡ *στράτα*... Ἕνα *κυπρὶ ντιντίνισε* κι' ἀμέσως ἐβουβάθη... θἆνε σιμὰ *βατόκλαρα*... Θἀργοσαλεύῃ τὰ κλαδιὰ κ' ἕνα *δεντρὶ* στὴν αὔρα... Τοῦ *γερδελιοῦ* τὸ βρόντημα ποῦ ξέχειλο *ἀνασέρνουν*... *Σὰν ἀναδεύουν* ἄχερα· ὁ *μάνταλος ξεκλειέται*: σιμὰ εἶνε ἀχοῦρι γιὰ τὰ ζᾶ, τἀνῶι γιὰ τὰ *σανά*... Τὰ πιὸ *μυστηριώδικα συντράγουδα* γιὰ ὀρχήστρα... κι' ὅλα *τἀχολογήματα*... τῶν γαϊδουριῶν ὁ *τρεχατός*... Τἀφεντικὰ θὰ πᾶνε στὸ *γιορτάσι*... Τοῦ Αἰσώπου ἡ καμπούρα θἆνε στὸ ὑποβολεῖό μας *παραδουλεύτρα* ἀπόψε... Στὴν προσταγὴ τοῦ *μελαψοῦ* τοῦ *πρωτοπαιχνιδιάτορα*» κλπ. κλπ. ἀναρίθμητα καὶ ἀφάνταστα!

Ἀφίνω κατὰ μέρος τὰ χωρία... καὶ ἐρωτῶ: Ἡ Ἑλληνικὴ αὐτὴ

γλῶσσα τῆς μεταφράσεως εἶνε ἡ ἀντίστοιχος τῆς Γαλλικῆς τοῦ Ροστάν; Εἰς τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας ἀναγνώστας ἢ ἀκροατὰς κάμνει τὴν αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν ποῦ κάμνει ἐκείνη εἰς τοὺς συγχρόνους Γάλλους; Τὰ ἴδια πράγματα ἀνακαλοῦν καὶ οἱ δύο κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, μὲ τὴν ἰδίαν ψυχικὴν διάθεσιν; Ἢ μήπως διὰ τοὺς Ἕλληνας θὰ ἦτο ἐξάφνισμα, κατάπληξις, ἀοριστία, ἀσχημία, γέλως, ἀγανάκτησις, ἐκεῖ ποῦ εἶνε διὰ τοὺς Γάλλους ἀκρίβεια, μουσική, ὡραιότης, βαυκάλημα, ἀπόλαυσις; Καὶ ὅταν ἡ μετάφρασις ἑνὸς δραματικοῦ ἔργου παραμορφώνῃ εἰς τόσον βαθμὸν τὸ λαλοῦν καὶ δρῶν πρόσωπον, ὥστε ἀντὶ ἑνὸς σοβαροῦ, σημαντικοῦ, φρακοφόρου κυρίου, νὰ βλέπωμεν ἔξαφνα ἐμπρός μας ἕνα παλ̮ιάτσον, — ἔστω καὶ κάπου-κάπου ποιητικόν,— ἐρωτῶ: εἶνε μετάφρασις αὐτή, ὄχι πλέον μὲ φιλολογικὰς ἀξιώσεις, ἀλλὰ μὲ μίαν στοιχειώδη ἀκρίβειαν, μὲ μίαν στοιχειώδη λογικήν; Ἂν, ὅπως νομίζουν μερικοὶ νεώτεροι μεταφρασταί μας, «φιλολογικότης» εἶνε τὸ ἀλλόκοτον, τὸ ἀταίριαστον, τὸ παράλογον, τότε ἂς ὑπάγῃ εἰς τὸν διάβολον καὶ ἡ φιλολογία, ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας θυσιάζονται τὰ κυριώτερα. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι γίνεται ἐδῶ μία μεγάλη παρεξήγησις. Ἀλλὰ θὰ μ' ἐρωτήσῃ τις:— «Μὰ πῶς ἠθέλατε λοιπὸν νὰ λέγῃ αὐτὸς ὁ φρακοφόρος κύριος διευθυντής: Ἀναπετασθήτω νῦν ἡ αὐλαία; Κοῦκκός τις πέραν ψάλλει ὥςπερ γε παρὰ Βετχοβίῳ;» (ὁ κοῦκκος πέρα κελαϋδεῖ, καθὼς καὶ στὸ Μπετόβεν...). Ὁ κ... ἐννοεῖ πολὺ καλὰ ὅτι δὲν εἶμαι σχολαστικός, ὅτι δὲν ἀντιτάσσω εἰς τὴν μίαν γλῶσσαν τὴν ἄλλην, ἀλλ' ὅτι ὁμιλῶ διὰ τὰς ποικιλίας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς. Ἀκριβῶς δὲ ἡ *ποικιλία*, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζεται εἰς τὰς φιλολογικάς του μεταφράσεις, εἶνε ἐκείνη κατὰ τῆς ὁποίας ἔχω τὰς μεγαλειτέρας ἀντιρρήσεις, διότι ὅσον «φιλολογικὴ» γλῶσσα καὶ ἂν εἶνε, μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ὄργανον οὔτε ἀμέσου συνεννοήσεως οὔτε πιστῆς ἀποδόσεως. Καὶ ἂν ἀνεχθῶμεν ἓν πρόσωπον τοῦ «Σαντεκλαίρ», ἕνα διευθυντὴν θεάτρου, νὰ ἐκστομίζῃ τὰς φράσεις «μιὰ κόττα *ἀπιδρομᾷ*» ἢ «ἕνας τοῖχος *ἀναριγᾷ*», μὲ τί δικαίωμα θὰ εἰρωνευθῶμεν εἰς τὸ ἴδιον μάλιστα τεῦχος τῶν «Παναθηναίων» τὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεταφραστήν, ὁ ὁποῖος γράφει *δεδοξασμένος, χρυσοῦν διπτύχιον, τῶν σῶν γραμμῶν*....;».

Πάντα τὰ ἄτοπα ταῦτα πηγάζουσιν ἐκ τῆς πλάνης, εἰς ἣν ὡδήγησαν τὰ πλημμελῆ γλωσσολογικά τινων διδάγματα, δι' ὧν συνεχύθησαν αἱ ἔννοιαι τῆς διαλέκτου, τῆς γλώσσης τῆς συναναστροφῆς καὶ τῆς γραφομένης γλώσσης, πραγμάτων, ἅτινα ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη, πανταχοῦ ἀκριβῶς διαστέλλονται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα καὶ ταῦτα μεγάλα τῶν καινοτόμων εἰς τὴν ἐπιστήμην ἁμαρτήματα ὑπῆρξαν, ὅτι δηλ. ἐδίδαξαν καὶ ὑπεστήριξαν πολλὰ τὰ παράλογα, λ. χ. ὅτι ἡ γλωσσολογία εἶναι φυσικὴ ἐπιστήμη· ὅτι περιορίζεται ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν φθόγγων καὶ τῶν τύπων τῆς γλώσσης (ἀλλὰ τότε ἀπορεῖται πῶς ἐπεχείρουν νὰ λαλῶσιν ἐν ὀνόματι αὐτῆς περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἡμῶν ζητήματος, ἐν ᾧ οὐχὶ μόνον περὶ τύπων καὶ φθόγγων, ἀλλὰ καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων, οἷον λέξεων, σημασιῶν, συντάξεων κλπ. κλπ. ὀφείλει νὰ γίνηται λόγος)· ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἔχουσιν ἐπὶ τὴν γλῶσσαν τοσαύτην σχέσιν καὶ ἐπίδρασιν ὁπόσην καὶ ἐπὶ τὴν πῆξιν τοῦ ἅλατος· ὅτι οἱ νόμοι τῆς γλωσσολογίας εἶναι ἀνεξαίρετοι, ὅπως οἱ τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, καὶ δὴ ὅτι δύναταί τις καὶ νὰ προεικάσῃ καὶ προείπῃ τὰς γλωσσικὰς μεταβολάς, ὅπως οἱ ἀστρονόμοι τὴν ἐμφάνισιν ἀστέρων τινῶν· ὅτι ὁ νόμος τῆς εὐκολίας εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὁμοίως ἐνεργὸς καὶ δι' αὐτὸ αἱ λέξεις καὶ οἱ τύποι τῆς γραμματικῆς πανταχοῦ βαίνουσιν ἀδιαλείπτως ἐλαττούμενοι καὶ ἁπλοποιούμενοι· ὅτι ἡ ἀπώλεια φθόγγων καὶ συλλαβῶν τῶν λέξεων εἶναι σημεῖον ἀκμῆς καὶ τελειότητος τῶν γλωσσῶν καὶ ἀναπτύξεως καὶ ἐπιδόσεως τοῦ πολιτισμοῦ, διὸ καὶ τὰ μάλιστα πεπολιτισμένα ἔθνη ἔχουσι γλώσσας, ὧν αἱ λέξεις εἶναι συνεσταλμέναι εἰς ἐλαχίστας συλλαβὰς καὶ σχεδὸν ἄκλιτοι, τὰ δὲ βάρβαρα τοὐναντίον διατηροῦσι τὰς ἀρχαίας πολυσυλλάβους λέξεις. (Διὰ ταῦτα ἄρα ἡ Ἀλβανικὴ ἔχει συστείλει σφόδρα τὰς λέξεις ὡς γλῶσσα πεπολιτισμένου ἔθνους, ἡ δὲ Ἑλλ. οὐχὶ ὡς βαρβάρου). Ὁμοίως ἐδίδαξαν ὅτι ἡ ἱκανότης τῶν γλωσσῶν πρὸς δήλωσιν τῶν γραμματικῶν κατηγοριῶν εἶναι πανταχοῦ ἡ αὐτή, πολὺ δὲ σαφέστερον ἐκφράζονται αὗται διὰ περιφράσεων ἢ μονολεκτικῶς· ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ τῆς Ἑσπερίας καταγελῶσιν ἡμῶν διὰ τὴν ἀρχαιοπινῆ ἡμῶν γλῶσσαν ταύτην κλπ κλπ. Πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα μυρία, προϊόντα ἀγνοίας τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἐπιστήμης, προηνέχθησαν ὑπὸ τῶν καινοτόμων. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανει-

λημμένως ἐξηλέγχθησαν καὶ οὐδεὶς οὐδὲν τούτων ἐτόλμησε νὰ ὑπερασπίσῃ, παραλείπω τὸν ἔλεγχον τούτων νῦν, παραπέμπων ἁπλῶς εἰς Γλωσσολογ. Μελέτ. Α´ 462 κέξ.

Ὁμοίως ἐσφάλησαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς γλώσσης μεταχειριζόμενοι μεταφορικὰς ἐκφράσεις καὶ εἰκόνας, προκειμένου περὶ ἐπιστήμης ἀπαιτούσης κυριολεξίαν. Οὕτω λ. χ. διετείνοντο περὶ τῶν λέξεων τῆς ἡμετέρας γλώσσης, ὅσαι ἐκφέρονται μετὰ τοῦ ἀπαθοῦς τύπου, οἷον *ὁ βασιλεύς, ἡ τάσις* κλπ., ὅτι ταῦτα ἀνεσκάφησαν ἀπὸ τῶν τάφων καὶ ἐπανήχθησαν εἰς χρῆσιν, ὅτι δ' ὅμως εἶναι *νεκρά, ψώφια* (sic), *ἐψιμυθιωμένα, τετυλιγμένα διὰ βάμβακος, θνησιγενῆ, ἀπεξηραμμένοι κλάδοι* οὓς ἐμβολιάζομεν εἰς τὸ ζῶν σῶμα τῆς γλώσσης, *καρφία ἐμπαγέντα εἰς τὸ ζῶν σῶμα τῆς γλώσσης, φορυτὸς ἀπόβλητος* κλπ. κλπ.

Εὐτυχῶς ἀπεδείχθη πασιφανῶς καὶ πάντες ὁμολογοῦσι σήμερον ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ἄτοπα· διότι πρῶτον γραπτή, λογία, ἐπίσημος παράδοσις τῆς ἡμετέρας γλώσσης ὑπῆρξε παρ' ἡμῖν κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας ἀδιακόπως, καὶ αὕτη, καθ' ἃ ἡ ἐπιστήμη διδάσκει, εἶναι ἰσχυροτάτη. Πρβλ. Gabelenz, Γλωσσολογίᾳ σ. 142 «Παρὰ λαῷ ἐπισταμένῳ ν' ἀναγινώσκῃ, ἀξιοῖ καὶ ἡ γραπτὴ γλῶσσα *πάντα τὰ δικαιώματα λαϊκῆς γλώσσης,—αὕτη εἶναι ἴσα ἴσα ἡ δευτέρα τοῦ εἴδους τούτου*». Καὶ δεύτερον πᾶσαι αὗται αἱ μεταφορικαὶ φράσεις εἶναι ἐπιστημονικῶς πλημμελεῖς καὶ ἀπόβλητοι, ἅτε οὐδὲν ὑγιὲς καὶ σαφὲς λέγουσαι, πάντα δὲ διὰ σκιεροῦ τινος φωτὸς περιβάλλουσαι καὶ οὕτως εἰς μυρίας πλάνας ἄγουσαι· (πρβλ. περὶ τούτων τὰ εἰρημένα μοι ἐν «Ἀθηνᾶς» Τόμ. Ζ´ σελ. 216 καὶ σημ., ἔτι δὲ «Ἀπαντήσει» σ. 304, 371 κέξ.). Τοῦτο κατανοεῖ ἕκαστος, ἂν θελήσῃ ν' ἀποβάλῃ τὰς μεταφορὰς καὶ εἰκόνας ταύτας, σκεφθῇ δὲ ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων· τότε θὰ παρατηρήσῃ εὐκόλως ὅτι τὸ νεκρόν, ἐψιμυθιωμένον κττ. κττ. οὐδὲν ἄλλο κατ' ἀλήθειαν δύνανται νὰ σημαίνωσιν ἢ ἀκατάληπτον. Ἀλλὰ τὸ ἀκατάληπτον τοῦτο ὑπεστηρίχθη μὲν ἐπανειλημμένως, ἐλέχθη μάλιστα ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δὲν καταλαμβάνει τὴν ἐν ταῖς ἐφημερίσι γραφομένην γλῶσσαν, ἀλλὰ μαντεύει μόνον, καθ' ὃν τρόπον ἄπειρος τῆς μέσης παιδείας Ἰταλὸς μαντεύει τὸν νοῦν Λατινικῆς ἐπιγραφῆς· εἶναι δ' ὅμως ψευδές, ὅπως πάντες οἱ Ἕλληνες ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως

γινώσκομεν. Ἢ τίς δύναται σωφρονῶν νὰ πιστεύσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ὅσοι ἀκούουσι τὰ Κυριακοδρόμια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τοὺς ῥήτορας ἐν τοῖς ποικίλοις συλλαλητηρίοις, τὰς ἐφημερίδας ἀναγινωσκομένας αὐτοῖς, δὲν νοοῦσι τὰ ὅσα ἀκούουσιν; (Πρβλ. τὰ περὶ τούτων εἰρημένα μοι ἐν Ἀθηνᾷ, Τόμ. Κ΄ σελ. 595, ΚΑ΄ σ. 238 καὶ 337-8).

Ὅπως δὲ εἰς τὴν γλωσσολογίαν οὕτως ἡμάρτησαν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας γλώσσης. Οὕτω λ. χ. ἀγνοοῦσι καθ' ὁλοκληρίαν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα παρεδόθη ἡμῖν ὅπως ἤδη, ἀνωτέρω εἴπομεν, διττῶς, τ. ἔ. τοῦτο μὲν διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως, παρὰ τῶν γονέων καὶ τῆς περὶ ἡμᾶς κοινωνίας, τοῦτο δὲ διὰ τῆς γραπτῆς ἢ λογίας, ἤτοι διὰ τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τῶν βιβλίων, τῆς διοικήσεως, τῶν συμβολαίων, τῶν ἐπιστολῶν κλπ. Διὰ τὴν ἄγνοιαν ταύτην ἐδίδαξαν ὅτι εἶναι μῦθος ἡ γνώμη καθ' ἣν παρὰ τὰ παθόντα *παλαι̯ὸς* καὶ *βασιλε̯ὰς* ἐλέγοντο *διὰ πάντων τῶν αἰώνων* ἐν τῇ *ἐπισήμῳ γλώσσῃ* τὰ ἀπαθῆ *παλαιὸς* (τρισύλλαβον), *βασιλεὺς* κτλ.

Διὰ ταῦτα δὲ οὐδὲν ἀπονέμοντες δικαίωμα ὑπάρξεως εἰς τὰς ἀπαθέστερον ἐκφερομένας λέξεις τῆς γλώσσης ἡμῶν φεύγουσι ταύτας ὡς δῆθεν ξένας καὶ ἀκατανοήτους ἡμῖν, προτιμῶσι δὲ τὴν ἐξηλλοιωμένην μορφὴν αὐτῶν καὶ οὕτω διασπῶσι τὴν πρὸς τὰς παλαιοτέρας γενεὰς συνάφειαν ἡμῶν καὶ ταῦτα ἄνευ τινὸς ἀνάγκης. Διατί λ. χ. νὰ λέγωμεν καὶ γράφωμεν *ἔκατσα* ἀντὶ *ἐκάθισα*, διατί *ἐρχότανε, ἤρχεντονε, ἤρχουνταν* ἀντὶ *ἤρχετο;* διατί *νὰ φάς, νὰ τρῶς* κλπ. ἀντὶ *νὰ φάγῃς, νὰ τρώγῃς* κλπ.; διατί *φέτος, φέτη* ἀντὶ *ἐφέτος*; *σήμερα, σήμερις* ἀντὶ *σήμερον* κλπ.; Οὐδεὶς βεβαίως εὑρίσκει τὸ *ἐκάθισα, ἤρχετο, ἐφέτος, σήμερον* σχολαστικότητος ἀπόζον. Οἱ καινοτόμοι νομίζουσιν ὅτι ἡ ἐμφάνισις καὶ ἐπίδοσις νέου τύπου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ παλαιότερος ἀπηρχαιώθη ἤδη καὶ κατέστη ἀδιανόητος καὶ ἄχρηστος· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε ἀληθές, ὅπως διδάσκει σαφῶς ἡ ἡμετέρα γλῶσσα, ἐν ᾗ λέγονται ἐξ ἴσου τύποι ἀναλλοίωτοι καὶ ἠλλοιωμένοι, καίτοι πρὸ 1000 ἢ καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἀναγινώσκονται παρὰ τοὺς ἀπαθεῖς καὶ οἱ παθόντες. Πρβλ. τἀνωτέρω μνημονευθέντα *ἔκατσα* καὶ *ἐκάθισα* κττ. Ὑπάρχουσιν οἱ διδάσκοντες ὅτι τὸ παρελθὸν ἡμῶν ἀπέβη **κατάρα** δι' ἡμᾶς καὶ ὅτι «*τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους διαβλέπουσι μόνον ἐν τῇ ἀπομακρύνσει ἡμῶν ἀπὸ τοῦ παρελ-*

θόντος τούτου». Ἀλλ' ἡμεῖς κρίνομεν ὅτι αἱ γνῶμαι αὗται εἶναι πλημμελεῖς ἢ ὀρθότερον καὶ ἀληθέστερον εἰπεῖν ἄντικρυς βλάσφημοι, διὸ καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν ὅτι ἡ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος ἀπέβη *κατάρα* δι' ἡμᾶς, καὶ ὅτι ἡ ἀπόσπασις ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων φιλολογικῶν ἔργων θὰ εἶναι ἡμῖν χρήσιμος. Τοὐναντίον ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἡ πεῖρα, ὅτι καὶ ἐσώθημεν ὡς ἔθνος κατὰ τοὺς δυσχειμέρους χρόνους τῆς δουλείας καὶ ἀνέστημεν αὖθις εἰς πολιτικὸν ἐλεύθερον βίον ἁπλῶς καὶ μόνον διὰ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος τούτου. Διὰ ταῦτα πιστεύομεν ἀκραδάντως ὅτι ἡ ἀνάμνησις καὶ ἡ στενὴ ἡμῶν σύνδεσις πρὸς τὸ μέγα καὶ εὐκλεὲς ἡμῶν παρελθὸν θὰ βοηθῇ ἡμῖν καὶ τοῦ λοιποῦ εἰς τοὺς μέλλοντας μεγάλους ἐκκλησιαστικοὺς καὶ ἐθνικοὺς ἀγῶνας, θὰ θερμαίνῃ καὶ θὰ ὁδηγῇ ἡμᾶς, διὸ δὲν θὰ πεισθῶμεν τῇ γνώμῃ τῶν ταῦτα διδασκόντων.

Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἀφοῦ καὶ τοῖς τυφλοῖς κατὰ τὴν παροιμίαν εἶναι δῆλον ὅτι σκοπὸς τῆς συνδέσεως ἡμῶν ταύτης πρὸς τὰς παλαιοτέρας γενεὰς εἶναι, ἵνα ἡμεῖς δυνώμεθα ν' ἀναγινώσκωμεν καὶ καρπώμεθα τὰ ἔργα καὶ τὰ διδάγματα ἐκείνων, *εὐκταῖον* βεβαίως θὰ ἦτο, ἂν ἠδυνάμεθα νὰ παραλαμβάνωμεν εἰς τὸν ἡμέτερον νέον λόγον οὐχὶ τὰ ἐξηλλοιωμένα ἢ καὶ τὰς ξένας λέξεις, ἀλλὰ τὰ ἀπαθῆ τὰ καὶ παρ' ἐκείνοις ἐν χρήσει, καὶ δὴ ἂν ἦτο ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ κατασκευάζωμεν τὸν λόγον ἡμῶν ὅμοιον πρὸς τὸν ἐκείνων. Διότι οἱ νέοι μανθάνοντες τὸν νέον ἡμῶν λόγον θὰ ἐμάνθανον ἅμα καὶ τὸν ἀρχαῖον, καὶ θὰ ἠνοίγοντο αὐτοῖς διὰ μιᾶς πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ μεγάλαι ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ ἐπεγένοντο ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ μεταβολαὶ καὶ ἐξαλλοιώσεις, τὸ *εὐκταῖον* τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν κατὰ πάντα, διότι ἡ κατασκευὴ τοιούτου λόγου σήμερον θὰ ἐματαίου τὸν πρῶτον σκοπὸν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, ἤτοι τὴν κατανόησιν αὐτῆς ὑπὸ παντὸς τοῦ ἔθνους καὶ τὸν φωτισμὸν αὐτοῦ. (Τὴν γνώμην ταύτην ἐξέφρασα πρὸ πολλοῦ, ἐν ἔτει 1883, ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑ*στίᾳ*, προσέθηκα μάλιστα ὅτι θὰ ἦτο *ἐθνικὴ συμφορὰ* σήμερον ἡ ταύτισις τῆς νῦν γλώσσης πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ Ξενοφῶντος, ὅπως τότε τινὲς ἐφαίνοντο ὅτι ἤλπιζον).

Διὰ ταῦτα ἐγένετο ἀνάγκη νὰ παραληφθῇ μὲν ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως εἰς τὸν νέον λόγον ἡμῶν ὅ,τι κρίνεται κοινῶς καταληπτόν, νὰ παραλειφθῇ δὲ ὡς ἄχρηστον ὅ,τι λεγόμενον ἢ γραφόμενον στοιχεῖον αὐτῆς θὰ προσέπιπτεν ἡμῖν ἀσαφὲς ἢ ἄγνωστον. Οὕτως ἐπειράθημεν νὰ παραπλέωμεν ὡς εἰπεῖν παρὰ τὴν παλαιοτέραν παράδοσιν καὶ μὴ ἀπομακρυνώμεθα ἀπ' αὐτῆς ἄνευ ἀνάγκης περισσότερον τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου. Καὶ ὅμως ταῦτα πράξαντες κατηγορούμεθα ὑπὸ τῶν καινοτόμων ὅτι κατηντήσαμεν νὰ γράφωμεν καὶ λαλῶμεν ἀκατάληπτα τοῖς πολλοῖς. Ἴδωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν κατηγορίαν ταύτης. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος *ἀκατάληπτον* πάντως δὲν δύναται νὰ κεῖται ἀλλαχοῦ ἢ τοῦτο μὲν ἐπὶ τῶν λέξεων, ἃς παρελάβομεν ἐκ τῆς ἀρχαίας γλώσσης, τοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν φθογγικῶν διαφορῶν, ἃς αἱ τοῦ γραπτοῦ λόγου λέξεις πολλάκις ἔχουσιν ἀπὸ τοῦ τῶν προφορικῶν, τοῦτο δὲ τέλος ἐπί τινων διαφόρων τύπων.

Ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰς λέξεις. Περὶ τούτων φρονῶ ὅτι οἱ εἰσάγοντες τὰς ξένας λέξεις καὶ μάλιστα σωρηδὸν καὶ ἄνευ ἀνάγκης, πρβλ. *ντισσονάντζια* ἀντὶ *διαφωνία*, *κονκλούζια* ἀντὶ *συμπέρασμα*, *κομπενσάτζια*, *ποετάστρος*, *κριτικάρια*, *κριτικόντσολος* *συμβολικὴ ἀρλούμπα*, *οἱ σκριττόροι*, *συγγραφεῖς μὲ ταλέντο* κλπ. καὶ οἱ κάμνοντες τοσαύτην κατάχρησιν διαλεκτικῶν λέξεων (πρβλ. Ἀθηνᾶς Ζ΄ σ. 229 = Γλωσσολογ. Μελέτ. Α΄ σ. 448), δὲν δικαιοῦνται νὰ λέγωσιν ὅτι διὰ τὴν χρῆσιν ἀρχαίων λέξεων ὁ λόγος ἡμῶν γίνεται ἀκατάληπτος τοῖς πολλοῖς ἢ ὅπως προτιμῶσι νὰ ἐκφράζωνται *νεκρός*. Πρόσθες ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ μακαρίτου Ῥοΐδου τὰ 0,9 τῶν ῥημάτων τῆς γλώσσης ἡμῶν εἶναι κοινὰ τῇ τε ἀρχαίᾳ καὶ τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ. Ὁμοίως δὲ κατὰ στατιστικὴν ἣν ἐπεχείρησα τῶν λέξεων τῆς Κ. Δ., ἀνερχομένων εἰς 4,900, σχεδὸν αἱ ἡμίσειαι περίπου, ἤτοι 2,280 εὐχρηστοῦσι σήμερον ἐν τῷ συνήθει προφορικῷ λόγῳ πάντων ἡμῶν, τῶν δὲ λοιπῶν αἱ μὲν 2,220 νοοῦνται κάλλιστα ὑπὸ πάντων, μόνον δὲ περὶ τὰς 400 (ὧν ὅμως οὐκ ὀλίγαι ἦσαν ξέναι ἐπὶ βραχὺ γνωσθεῖσαι ἡμῖν καὶ ἔπειτα ἐκλιποῦσαι μετὰ τῶν πραγμάτων ἃ ἐδήλουν) οὔτε λέγονται οὔτε γράφονται οὔτε νοοῦνται. Τῆς ἀπὸ 2,000 ἄρα ἐτῶν κοινῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης οὐδὲ τὸ δέκατον ἀπ-

ηρχαιώθη ἀληθῶς, ὥστε νὰ καταστῇ ἡμῖν ἀδιανόητον, ξένον, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι ἡμῖν σαφῆ λεγόμενα ἢ ἀναγινωσκόμενα καὶ ἀκουόμενα ἐν τῷ ἐπισήμῳ λόγῳ.

Πρὸς ταῦτα παρατηρητέον τάδε: 1) Τῶν Ὁμηρικῶν λέξεων ἀνερχομένων εἰς 6,840 αἱ 3,455, ἤτοι ὑπὲρ τὰς ἡμισείας εἶχον ἀπαρχαιωθῆ κατὰ τοὺς δοκίμους χρόνους ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τῇ Ἰωνίᾳ· καὶ οἱ γραμματικοὶ τύποι εἶχον μεταβληθῆ ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι Πλάτωνος οὐχ ἧσσον ἢ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ μέχρι σήμερον. Ἀλλ' ὅμως καθ' ὃν τρόπον οἱ παῖδες τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἰώνων ἀνεγίνωσκον ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἐνόουν τὰ ἔπη τοῦ ποιητοῦ καὶ οὐδέποτε εἰς οὐδενὸς τὸν νοῦν ἐπῆλθε νὰ μεταφράσῃ αὐτὰ εἰς τὴν σύγχρονον Ἀττικήν, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἀναγινώσκομεν καὶ νοοῦμεν εἰς λόγον γλώσσης τὸ Εὐαγγέλιον, πολλῷ δὲ μᾶλλον τὰ γραφόμενα ἐν τῇ ἁπλουστέρᾳ τούτου, τῇ γραπτῇ ἡμῶν σήμερον γλώσσῃ, καὶ οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον νὰ μεταφράσωμεν κρίνομεν ἀναγκαῖον οὔτε τὸν καθεστηκότα γραπτὸν ἡμῶν λόγον νὰ μετακινήσωμεν διανοούμεθα. 2) Τὸ ποσὸν τῶν ξένων λέξεων τῶν κατὰ καιροὺς εἰσελθουσῶν εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν ἀνήρχετο τῷ 1877 εἰς 90,000 περίπου (κατὰ τὸ Λεξικὸν τοῦ Heyse-Böttger). Ὁ δὲ Oskar Weise ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ Unsere Mundarten σ. 146 (ἔτ. 1909) λέγει ὅτι δὲν θὰ ὑπερβάλῃ ὅστις τὰς ἐν τῇ Γερμ. γραπτῇ γλώσσῃ ξένας λέξεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰς καλὰς τέχνας, τὴν πολιτείαν καὶ τὸν στρατόν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰ ἐπαγγέλματα, τὸ μαγειρεῖον καὶ τὴν ἀποθήκην κλπ. ὑπολογίσῃ περὶ τὰς 70,000, ἐνῷ ἐν ταῖς διαλέκτοις δὲν θὰ εὕρῃ πλείονας τῶν 7,000. Ταύτας τὰς ξένας λέξεις, ὡς γινώσκουσιν οἱ ἔμπειροι τῶν Γερμανικῶν πραγμάτων, δὲν νοοῦσι καθόλου εἰπεῖν ὅσοι τῶν Γερμανῶν δὲν ἐφοίτησαν εἰς τὰ Γυμνάσια καὶ δὲν ἔμαθον ξένην τινὰ γλῶσσαν, δὲν νοοῦσιν ἄρα ἀρκούντως οὐδὲ τὰς Γερμανικὰς ἐφημερίδας. 3) Τῶν ἐν τῇ ἐπισήμῳ Ἀγγλικῇ γλώσσῃ φερομένων Γαλλικῶν λέξεων, ὅσαι διὰ τῆς Νορμανδικῆς κατακτήσεως εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἀγγλικὴν οὐδεμίαν ἔχει αἴσθησιν ὁ ἀπαίδευτος Ἄγγλος, καὶ ὅμως αὗται ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον τοῦ ἐπισήμου λόγου αὐτῶν. Δῆλον ἄρα ὅτι τὰ ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ γραφόμενα ἀτελῶς λίαν ἢ καὶ οὐδόλως

νοοῦσιν οἱ ἀπαίδευτοι Ἄγγλοι. 4) Ὁ λόγος ἑκάστου τῶν ἀπαιδεύτων ἀνθρώπων πανταχοῦ καὶ πάντοτε συνίσταται ἐξ ὀλίγων λέξεων, κυρίως εἰπεῖν γινώσκει καὶ μεταχειρίζεται τὰς λέξεις τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ καὶ ὀλίγας ἄλλας καθολικωτέρας. Πανταχοῦ ἄρα καὶ πάντοτε ὁ γραπτὸς λόγος περιέχει πλείστας λέξεις δηλωτικὰς παμπόλλων ἐννοιῶν ἀγνώστων τοῖς πολλοῖς καὶ ἀπαιδεύτοις. Ταύτας μανθάνει νὰ νοῇ καὶ μεταχειρίζηται ὁ ἐγγράμματος ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν βιβλίων. 5) Ὁ λαὸς παρ' ἡμῖν νοεῖ τὰς τοῦ γραπτοῦ λόγου λέξεις πολὺ εὐκολώτερον ἢ ἀλλαχοῦ, διότι τοῦτο μὲν τακτικῶς ἀκούει ταύτας ἀπαθεῖς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους συναναστροφῇ καὶ διασῴζει οὕτω τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, τοῦτο δέ, ὅπερ καὶ πολὺ σπουδαιότερον, ὁδηγεῖται ὑπὸ τῶν λέξεων τῆς κοινῆς λαλιᾶς, τῆς προφορικῆς παραδόσεως εἰς τὴν κατανόησιν τῶν τῆς λογίας παραδόσεως, ἅτε ὀλίγον μόνον διαφόρων. Οὕτω λ. χ. ὁ λέγων καθ' ἑκάστην *πόδ̰ια, παιδ̰ιά, χέρ̰ια, μάτ̰ια,* νοεῖ εὐκόλως τὸ *παῖδες, πόδες, χεῖρες, ὄμματα·* ὁ λέγων *ἐπάνω, κάτω,* νοεῖ τὸ *ἄνω καὶ κάτω,* ὁ λέγων *παραθύρι, θυρίδα,* νοεῖ τὸ *θύρα,* ὁ λέγων τὸ *ἄντρας, ἄντρες* νοεῖ τὸ *ἀνήρ, ἀνδρός, ἄνδρες,* ὁ λέγων τὸ *γενεά, γεννῶ, γέννα, συγγενής, συγγενάδια, συγγενεύω,* νοεῖ καὶ τὸ *γένος·* ὁ λέγων *ἀποθαίνω, ἀπόθανα,* νοεῖ καὶ τὸ *ἀποθνήσκω* κλπ. κλπ. Τὸ λεγόμενον δὲ περὶ τῶν λέξεων ἰσχύει προφανῶς καὶ περὶ τῶν γραμματικῶν τύπων· οὐδεὶς βεβαίως εὑρίσκει ἀδιανόητον τὸ *ἔπλεκον, ἐπλέκομεν, ἔπλεξας, ἐπλέξατε, πλέκωσι, πλεχθῶσι, πλέκητε, πλέκωνται, πλέκηται, πλέξατε, πλέξω, πλέξεις* κλπ., ἢ τὸ *χείρ. χειρός, πούς, ποδός, τιμαί, χαραί, ἐλπίς, τῆς πόλεως, υἱῷ* κλπ. κλπ., ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ ἐν μυρίαις ἐκκλησιαστικαῖς φράσεσιν ἔχει μάθει αὐτοὺς τούτους τοὺς τύπους καὶ καθ' ἑκάστην μεταχειρίζεται αὐτούς· (περὶ τούτων ἰδὲ κατωτέρω).

6) Οἱ καινοτόμοι προτιμῶσι τὴν χρῆσιν τῶν νέων καὶ ἀγνώστων τοῖς ἀρχαίοις λέξεων, διότι ἀγνοοῦσιν ὅτι αἱ ἀρχαῖαι λέξεις ἔχουσι πολλὰς ἀρετάς, ὧν στεροῦνται συνήθως αἱ νέαι. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἀριθμοῦσι τὰς τῆς λαλουμένης λέξεις καὶ θαυμάζουσι τὸν πλοῦτον αὐτῆς, ὃν καὶ μεγαλύτερον τοῦ τῆς Γαλλικῆς ὑπολογίζουσιν. Ἀγνοοῦσι δὲ ὅτι αἱ λέξεις τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἐπὶ μήκιστον καὶ ὑπὸ

μεγάλων συγγραφέων χρησιμοποιηθεῖσαι καὶ ὡς εἰπεῖν καλλιεργηθεῖσαι προσέλαβον ἄλλην ψυχήν, ἤτοι πολλὰς καὶ διαφόρους σημασίας, κυρίας καὶ μεταφορικάς, εἰσῆλθον εἰς ποικίλας φράσεις καὶ κατεκράτησεν ἐν αὐταῖς καὶ οὕτως ἐγνώσθησαν· τούτου δ' ἕνεκα ἑκάστη ἀρχαία λέξις ἰσοδυναμεῖ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς χρήσεως καὶ δὴ τὸν πλοῦτον τῶν ἐκφραζομένων ἐννοιῶν πρὸς πολλὰς ἀκαλλιεργήτους τῆς νέας ἡμῶν λαλουμένης (πρβλ. περὶ τούτων Ἀθηνᾶς Ζ' σ. 235-241). Ἀρκεῖ ἓν παράδειγμα· ἀντὶ τοῦ *ἐπιφάνεια* ἔπλασαν τὸ *ἀπανωσιά*· ἀλλὰ τίς θὰ τολμήσῃ *ἡ ἀπανωσιὰ τοῦ τριγώνου, τῆς Σελήνης, τῆς Γῆς, τοῦ Ἡλίου;* ἢ τίς θὰ εἴπῃ ποτὲ *κατ' ἀπανωσιὰ* ἀντὶ τοῦ *κατ' ἐπιφάνειαν;* τίς ἡ *ἀπανωσιὰ ἀπατᾷ* ἀντὶ τοῦ ἡ *ἐπιφάνεια* κλπ. κλπ.; Ἔπειτα ἐκτὸς τοῦ μείζονος πλούτου τῆς χρήσεως καὶ ἐκφράσεως ἑκάστης ἀρχαίας λέξεως παρατηροῦνται καὶ ἄλλα ἔτι τούτων πλεονεκτήματα, ὧν στεροῦνται συνήθως αἱ τῆς νέας λαλουμένης, λέγω τὴν δύναμιν τῶν ἀρχαίων λέξεων εἰς τὸ πολλαπλασιάζεσθαι διὰ τῆς συνθέσεως καὶ παραγωγῆς· πρβλ. τοῦτο μὲν *ἵππος, ἵππειον* (*κρέας*), *ἱππικόν, ἱππεύς, ἱππεύω, ἱππότης, ἱπποτικός, ἀφιπεύω, ἱππόδρομος, ἱπποδρόμιον, ἱππομαχία, ἔφιππος, ἐφίππιον* κλπ., τοῦτο δὲ *ἄλογον, ἀλογάρις, ἀλογήσιον, ἀλογινό, ἀλογάκι, παλαιάλογο· πλέω, πλευστός (ποταμός), περιπλέω, διαπλέω, ἀνα-κατα-παρα-εἰσ-ἐκ-προσ-προ συμπλέω,* καὶ ἔπειτα *πλέω, ἔπλεξα, θὰ πλέξω, τὰ πλεούμενα· πλάσσω, ἔπλασα, πεπλασμένοι (λόγοι), πλαστὸν (ἦθος), πλάσις, πλάστης, πλαστικὸς-κή, εὔπλαστος, ἄπλαστος, ἀγγειοπλαστικὴ* κλπ., καὶ ἔπειτα *πλάσσω* (οὕτως ἐν Κρήτῃ, ἀλλαχοῦ *πλάθω*) *ἔπλασα, πλασμένος, ἡ πλάσι, πλάσμα, πλαστερό, πλαστήρα,* (πρόσθες ὅτι λέγεται σήμερον καθ' ὅσον γινώσκω μόνον ἐπὶ τοῦ ἄρτου) κλπ.

Ὅπως ἕκαστος βλέπει, παραλαμβάνοντες οἱ μικρῷ παλαιότεροι ἡμῶν τὰς ἐκ τῆς λογίας παραδόσεως γνωστὰς λέξεις καὶ εἰσάγοντες αὐτὰς εἰς τὸν νέον ἡμῶν λόγον συνετέλεσαν μέγιστον τοῦτο μὲν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λέξεων, παραγώγων καὶ συνθέτων, τοῦτο δὲ εἰς τὴν πληρεστέραν ἔκφρασιν καὶ διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν, τ. ἔ. εἰς τὸν ἔκτακτον πλουτισμὸν καὶ εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης. Ἐπὶ τούτοις μεγάλη ὀφείλεται αὐτοῖς ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη· ὅτι τινὲς ἀγνοοῦσι ταῦτα καὶ ψέγουσιν αὐτοὺς διὰ τοῦτο, οὐδὲν θαῦμα·

ἀλλ' ἂς σκεφθῇ ὁ δυνάμενος τί θὰ ἐγίνετο, ἂν μὴ παρελαμβάνοντο αἱ λέξεις αὗται ἐκ τῆς ἀρχαίας· ἢ ἂν μὴ δύναται νὰ σκεφθῇ, τότε ἂς ἴδῃ τί συνέβη ἐν ἄλλαις γλώσσαις, λ. χ. ἐν τῇ Γερμανικῇ, ὅπου δὲν ἦτο δυνατὴ τοιαύτη ἐξ ἀρχαίας γλωσσικῆς φάσεως παραλαβή· ἐκεῖ παρελήφθησαν σωρηδὸν αἱ ξέναι λέξεις καὶ αἱ γλῶσσαι κατέστησαν ἀνάμεικτοι καὶ δὴ ἀσαφεῖς τοῖς πολλοῖς (ἰδὲ ἀνωτ. 56).

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ τῶν πολλῶν δανείων τούτων ἐκ τοῦ ἀρχαίου θησαυροῦ ἡ νέα ἡμῶν γλῶσσα *ἐξηρτήθη ἀμετακλήτως* ἐκ τῆς ἀρχαίας· οὕτω λ. χ. δὲν θὰ νοήσῃ ὀρθῶς τὸν ὅρον *τὰ πληρώματα* τῶν πλοίων, ὅστις μόνον τὸ νέον *πλερώνω* ἢ *πληρώνω* καὶ τὸ ὄνομα *πληρωμὴ* ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν, οὐδὲ ἐπιστημονικῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ *πλαστογράφος*, *πλαστοπροσωπία*, κτλ. ὅστις μόνον τὴν νέαν τὴν περιωρισμένην σημασίαν τοῦ *πλάσσω* γινώσκει κτλ. κτλ. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀπαιτοῦσι βεβαίως γνῶσιν καὶ τοῦ ἀρχαίου λόγου, ἵνα τελείως νοηθῶσι, διὸ καὶ προφέρονται συχνὰ ὡς μέγιστα ἁμαρτήματα ἡμῶν καὶ ὡς δεινὰ ἐλαττώματα τῆς νέας γλώσσης. Ἀλλ' οἱ ταῦτα διατεινόμενοι ἀγνοοῦσιν ὅτι ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τοιαύτη ἐξάρτησις νεωτέρου γραπτοῦ λόγου ἐξ ἄλλου παλαιοτέρου εἶναί τι ἀναγκαῖον καὶ παρουσιάζεται σχεδὸν πάντοτε εἴτε ἐγχώριος εἴτε ξένη γλῶσσα εἶναι ἡ παλαιοτέρα. Καὶ ὁ Θουκυδίδης ἰώνιζε καὶ ὁ Ὁράτιος ἡλλήνιζε καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ ἡβραΐζον κλπ., διὸ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ πλήρης κατανόησις αὐτῶν ἀπαιτεῖ τὴν γνῶσιν τῶν γλωσσῶν ἃς εἶχον ὡς πρότυπα. Οὐδὲν ἄρα θαῦμα οὐδὲ ἁμάρτημα ὅτι καὶ ὁ νέος ἡμῶν λόγος ἐξαρτᾶταί πως ἐκ τοῦ ἀρχαίου καὶ ἡ γνῶσις τούτου εἶναι πολλάκις ἀναγκαία εἰς πλήρη ἐπιστημονικὴν κατανόησιν αὐτοῦ· τὸ ἐλάττωμα τοῦτο θέλει ἐκλίπει βραδύτερον, ὅταν ἡ νέα γλῶσσα παγιωθῇ καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς προσλάβωσι μεγαλύτερον κῦρος.

Ἔλθωμεν νῦν ἐπὶ τὸ δεύτερον σημεῖον, δι' ὃ λέγεται ὅτι κατέστη ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀκατάληπτος, ἤτοι ἐπὶ τὸ τυπικόν. Περὶ τούτου ἠγέρθη μέγας θόρυβος καὶ κατακραυγή, διότι ἐλέχθη τοῦτο μὲν ὅτι *ἀνεσκάφη ἐκ τοῦ τάφου*, ὡς δῆθεν ὅλως ἄγνωστον ἡμῖν, τοῦτο δὲ ὅτι πᾶν τὸ ἀρχαῖον τυπικὸν παρελήφθη εἰς τὸν νέον ἡμῶν λόγον, ὥστε ἡ νέα γραφομένη γλῶσσα ἡμῶν εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα γραφομένην ἐν τῇ Δύσει Λατινικήν. Ἀλλὰ ταῦτα

πάντα εἶναι πλάναι μεγάλαι καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀσύγγωστοι. Πρῶτον διότι τῆς μὲν κατὰ τοὺς παλαιοτέρους αἰῶνας γραφομένης Λατινικῆς παρελαμβάνετο ἅπαν ἀνεξαιρέτως τὸ τυπικόν, οὐδεὶς δὲ νέος τύπος τῆς Ἰταλικῆς ἢ τῆς Γαλλικῆς γλώσσης, τῆς δὲ ἀρχαίας Ἑλληνικῆς πολλοὶ μὲν τύποι δὲν παραλαμβάνονται ὑφ' ἡμῶν εἰς τὸν συνήθη λόγον, οὐκ ὀλίγοι δὲ νέοι καὶ ἄγνωστοι τοῖς ἀρχαίοις γράφονται καὶ λέγονται ὑπὸ πάντων· πρβλ. τοῦτο μὲν *γέγραφα, ἐγεγράφειν, γράψω, γράφοιμι, γράψαιμι* κλπ., τοῦτο δὲ *ἔχω* καὶ *εἶχα γράψει, γραφῇ, θὰ γράφω, θὰ γράψω* κλπ. Δεύτερον διότι τῆς μὲν Λατινικῆς τὸ τυπικὸν ἐξηλλοιώθη σφόδρα, ὥστε οὐδὲν σχεδὸν μέρος αὐτοῦ διεσώθη ἐν ταῖς νέαις Λατινικαῖς ἢ Ῥωμανικαῖς γλώσσαις, ἰδίᾳ τῶν ὀνομάτων, τῆς δὲ ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τὸ τυπικὸν δὲν ἀπώλετο καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλὰ μέγα μέρος αὐτοῦ σῴζεται μέχρις ἡμῶν. Ὥστε ἐνῷ οἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ κατόπιν γράφοντες τὴν Λατ. μετεχειρίζοντο τυπικὸν οὐ μόνον ἀποκλειστικῶς ἀρχαῖον ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ὅλως ἄγνωστον ἐν τῇ συγχρόνῳ αὐτῶν γλώσσῃ, ἡμεῖς μεταχειριζόμεθα τύπους τοὺς μὲν νέους Ἑλληνικούς, τοὺς δὲ κοινοὺς τῇ τε ἀρχαίᾳ καὶ τῇ νέᾳ γλώσσῃ, τοὺς δέ, εὐαρίθμους τούτους, μόνον ἀρχαίους. Οὕτω τὸ μέγα μέρος τοῦ τυπικοῦ εἶναι κοινὸν τῇ τε ἀρχαίᾳ καὶ τῇ νέᾳ γλώσῃ, πρβλ. *ὁ καλὸς τοῦ καλοῦ, τὸν καλόν, ὦ καλέ, οἱ καλοὶ τῶν καλῶν τοὺς καλούς, ἡ τιμὴ τῆς τιμῆς τὴν τιμήν, τῶν τιμῶν, οἱ ἄνδρες τῶν ἀνδρῶν, τὸ χρέος τοῦ χρέους, τὰ χρέη τῶν χρεῶν, τὸ χῶμα τὰ χώματα, ὁ καλὸς ἡ καλὴ τὸ καλόν, ἐγώ, σύ, μου, σου, με σε, ὁ, ἡ, τό, αὐτός, ἐκεῖνος, τούτου τοῦτον, τοῦτο, τούτων τούτους, ἄλλος* κλπ., ἔπειτα τὸ πλεῖστον τοῦ ῥήματος, *πλέκω πλέκεις πλέκει πλέκομεν πλέκετε, ἔπλεκες, ἔπλεκε, ἔπλεξα ἔπλεξε ἐπλέξαμεν, πλέκομαι κλπ.* Ἄλλο μέρος εἶναι ὅλως νέον λ. χ., *πλέκουν, θὰ πλέκω* καὶ *θὰ πλέξω, ἔχω πλέξει, ἔχω πλεχθῇ, πλέκεσαι, ἐπλέκεσο, ἂς πλέκῃ, ἂς πλεχθῇ, εἴθε νὰ πλέκῃ* κλπ. Ἄλλο εἶναι ἀρχαῖον ἀλλ' εὐνόητον, οἷον *ἡ χεὶρ τῆς χειρὸς τὴν χεῖρα, αἱ τιμαὶ τὰς τιμάς, αἱ καλαὶ τὰς καλάς, ἔπλεκον ἐπλέκομεν, ἔπλεξας ἐπλέξατε* κλπ. Ὅτι ἡ κατάληψις τούτων οὐδεμίαν παρέχει δυσκολίαν, ἐλέχθη ἀνωτ. σ. 57, νοεῖ δὲ ἕκαστος καὶ αὐτός. Τοῦτο δὲν δύναται βεβαίως νὰ λεχθῇ περὶ τῶν τύπων τῆς Λατ. ἐν ταῖς ῥωμανικαῖς γλώσσαις ὅλως σχεδὸν ἀπολομένων.

Οἱ ἀγλωσσολόγητοι παρ' ἡμῖν διατείνονται ὅτι οὐδεμία λέξις καὶ οὐδεὶς τύπος πρέπει νὰ παραλαμβάνηται εἰς τὸν γραπτὸν λόγον, ἂν μὴ εὐχρηστῇ καὶ ἐν τῇ προφορικῇ παραδόσει, διότι, ὡς λέγουσιν, οὐδεμία λέξις καὶ οὐδεὶς γραμματικὸς τύπος τῆς Ἰταλικῆς καὶ Γαλλικῆς γράφεται χωρὶς νὰ λέγηται ἢ λέγεται ὑπὸ τῶν ἀνεπτυγμένων χωρὶς νὰ γράφηται. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἀναλήθη, καθ' ὅσον ἀληθῶς καὶ μέγας ἀριθμὸς λέξεων *πανταχοῦ* λέγεται ἀλλὰ δὲν γράφεται καὶ τἀνάπαλιν καὶ γραμματικοὶ τύποι εὐχρηστοῦσιν ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ· καίτοι ἐξέλιπον ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐν τῷ λόγῳ τῶν πολλῶν, ὅπως λ. χ. ἡ ἑν. γενικὴ ἐν ταῖς Γερμανικαῖς διαλέκτοις, des Vaters, des Landes, des Mannes κλπ., ἀλλ' ὅμως γράφεται καὶ κατὰ μικρὸν εἰσέρχεται εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἐγγραμμάτων. Ὁμοίως ὁ prétérit défini τῶν Γάλλων, j'aimai, je finis, ἀπέβη πρὸ πολλοῦ ἄχρηστος ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ, ἀλλ' ὅμως γράφεται κλπ. Ὁμοίως ἀγνοεῖται, ὡς γνωστόν, ἡ αἰτιατικὴ πληθ. τῶν δευτεροκλίτων ἀρσ. εἰς *-ους* ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλ., διὸ λέγεται *τ(οὶ)ς ἀνθρώπ(οι) τ(οὶ)ς καλογέρ(οι)* κλπ., πολλαχοῦ δὲ αὐτόθι καὶ ἡ γεν. τοῦ τε ἑνικοῦ καὶ πληθ. τῶν ὀνομάτων, ἀνθ' ἧς λέγεται ἡ ἀπὸ μετ' αἰτιατικῆς· ἀλλ' ὅμως οἱ εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσαντες καὶ μεθ' ἡμῶν τῶν σῳζόντων τούτους ἀνέκαθεν, συναναστρεφόμενοι μανθάνουσι, τὴν χρῆσιν τούτων καὶ μεταχειρίζονται αὐτὰς ἔπειτα ἀσφαλῶς. Περὶ ὑπάρξεως ἄρα πλήρους καὶ τελείας ἐξισώσεως τῶν λέξεων καὶ τύπων τῆς γραφομένης καὶ λαλουμένης οὐδεὶς ἐπ' ἀληθείας πρέπει νὰ γίνηται λόγος· αὕτη οὐδαμοῦ ὑπάρχει, πάντα δὲ τὰ περὶ τοῦ ἐναντίου κηρυττόμενα καὶ ἐπαναλαμβανόμενα παρ' ἡμῖν εἶναι ἁπλούστατα ἀναλήθη (ἰδὲ καὶ ἀνωτ. σ. 37-8).

Περὶ δὲ τῆς φθογγικῆς διαφορᾶς ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν λέξεων τῆς γραπτῆς παραδόσεως καὶ τῶν τῆς προφορικῆς παρατηρῶ ὅτι παντάπασιν ἀντιφατικὰ καὶ δὴ ἄτοπα ἐδιδάχθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ τῶν καινοτόμων. Οὕτως ὁ μὲν παραγγέλλει νὰ προσέχωμεν εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκφωνουμένους φθόγγους καὶ γράφωμεν ἀκριβῶς ὅπως ἀκούομεν, τούτου δ' ἕνεκα καὶ γράφει τὰ κομψὰ *Αἴσκύλος, ἐπ' ἐσκάτω, Εὐρώπ, Τελέμαχος, φιλάργερος, ζγιάζει* κλπ. Πρβλ. καὶ τἀνωτ. σ. 46 τοῦ κ. Eugène Clément περὶ «*τῆς ἀνάγκης παντελοῦς ὀρθότητος συνισταμένης . . . ἐν τῷ πλήρει σεβασμῷ τῆς νέας φωνητικῆς*».

῎Αλλος δὲ πάλιν συνιστᾷ ἡμῖν ν' ἀποβάλωμεν ἐκ τῆς τῶν διαλεκτικῶν μνημείων καταγραφῆς πάντα τὰ ἰδιάζοντα ἑκάστῃ χώρᾳ, ἵνα μὴ ξενίζηται ὁ ὀφθαλμὸς καὶ παρακωλύηται ἡ κατανόησις κτλ. Ὅπως ἕκαστος βλέπει, συγχέουσι καθ' ὁλοκληρίαν τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης, ἀπαιτούσης καὶ τοῦτο πάνυ δικαίως, νὰ μάθῃ τὴν ἀληθῆ ἑκάστης χώρας προφοράν, καὶ τὰς τῆς πρακτικῆς ἐν τῇ καθ' ἡμέραν εὐχρηστούσῃ ἐθνικῇ γλώσσῃ χρήσεως, ἀξιούσης ἑνιαίαν καθόλου γραφὴν παρὰ πᾶσι τοῖς ὁμογλώσσοις. Διότι οἴκοθεν νοεῖται ὅτι, ἂν ἕκαστος ἡμῶν γράφων προσέχῃ εἰς τοὺς ἤχους οὓς ἑκασταχοῦ ἀκούει, καὶ γράφῃ τούτους πιστῶς, ὅπως ἀκούει, τάχιστα θέλει ἐκλίπει πᾶσα γλωσσικὴ ἑνότης μεταξὺ ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἂν κατὰ τὴν συλλογὴν τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων, τῶν λαϊκῶν ἀνεκδότων, τῶν παροιμιῶν, τῶν τοῦ λαοῦ λέξεων κλπ. ἤθελεν ἐφαρμοσθῆ ἡ μέθοδος τοῦ ἐξαφανισμοῦ τῶν ἰδιαζόντων ἑκάστῳ τόπῳ χαρακτήρων, ἡ μελέτη τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης θὰ καθίστατο ἀδύνατος. Καὶ τέλος ῥητέον ὅτι οἱ φθογγικοὶ νόμοι ὅσον σεβαστοὶ καὶ πολύτιμοι εἶναι ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ, τοσοῦτο συχνὰ παραγκωνίζονται καὶ καταπατοῦνται ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, καὶ ταῦτα οὐ μόνον παρ' ἡμῖν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πανταχοῦ. Οὕτως οἱ Γάλλοι τὸ ct ἐν τῷ Λατ. lactis, octo κτλ. ἔφθειραν λέγοντες lait, huit, ἀλλ' ὅμως δὲν ἐκωλύθησαν νὰ ἐπαναλάβωσιν ἐκ τῆς Λατινικῆς καὶ λέγωσι factice, facturer· τὸ pt ὁμοίως μετέβαλον εἰπόντες sept (πρόφερε se ἢ φωνήεντος ἑπομένου set), ἀλλ' ὅμως ἐπανέλαβον καὶ λέγουσι accepter· τὸ ἐν ἀρχῇ λέξεως sc μετέβαλον εἰς isc-éc καὶ τὸ sp εἰς isp-ép, πρβλ. scola-iscola, école, spada-ispada-épée κλπ., ἀλλ' ὅμως παρέλαβον ἔκτοτε καὶ λέγουσι scolaire, scolastique, espérer, κλπ. Ὁμοίως μετέβαλον τὸ bestia εἰς bête ἀλλ' ὅμως ἐπανέλαβον καὶ λέγουσι bestial, bestiaire· τὸ pensare ἡπλοποίησαν εἰς péser, ἀλλ' ἔπειτα ἐπανέλαβον τὸ ῥῆμα τοῦτο εἰπόντες penser (πρβλ. *καταλαβαίνω καὶ καταλαμβάνω τὴν χώραν, πιάνω καὶ πιέζω*). Περὶ τῆς γραφομένης Γερμανικῆς γλώσσης λέγει ὁ Schleicher ἤδη τῷ 1860 «Ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψις φωνητικῶν νόμων πανταχοῦ τῆς γραφομένης ἡμῶν γλώσσης ὁμοίως παρατηρουμένων διδάσκει, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ζῶσα ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ διάλεκτος, δὲν εἶναι ὁμαλὴ ἐξέλιξις τῆς ἀρχαιοτέρας γλωσσικῆς φάσεως»,

τ. ἔ. καὶ ἐν τῇ Γερμανικῇ γλώσσῃ πολλαὶ ἐγένοντο ἀναμείξεις καὶ πολυειδῶς κατεπατήθησαν οἱ φωνητικοὶ νόμοι. Οὐδὲν ἄρα μέγα καὶ φοβερὸν γίνεται κακόν, ἂν παρὰ τοὺς ἀναπτυχθέντας ἐν τῇ γλώσσῃ φθογγικοὺς νόμους ἐπανέλθωσι λέξεις καὶ τύποι παρὰ τοὺς νόμους τούτους ἐκφωνούμενοι οἷον *Αἰσχύλος, ἐσχάτως*, παρὰ τὸ *σκόλη, σκολάζω, σκίζω* κλπ., τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οὐδαμῶς δύσφωνον προσπίπτει ἡμῖν τὸ σύμπλεγμα *σχ*. (πρβ. *σχωρᾶτέ μου Χριστιανοί, Θεὸς σχωρέσῃ τὰ πεθαμένα σου).* Πρόσθες ὅτι αἱ μὲν λέξεις τῆς λογίας παραδόσεως οὕτως ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἀκουόμεναι καὶ γινωσκόμεναι προσπίπτουσιν ἡμῖν ἀηδεῖς καὶ ἄγνωστοι, ὅταν γραφῶσι κατὰ τοὺς φθογγικοὺς νόμους τῆς προφορικῆς παραδόσεως· τοὐναντίον δὲ αἱ λέξεις ταύτης ὑποβάλλονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄνευ τῶν κακῶν τούτων εἰς τὴν ἐκφορὰν τῆς γραπτῆς παραδόσεως· τὸ *προβάζω, ὑποβάζω*, ἀντὶ *προβιβάζω, ὑποβιβάζω*, τὸ *περικεφαλαῖα* καὶ τὸ *ἐπ' ἐσκάτω* κλπ. κλπ. φαίνονται ἡμῖν καὶ εὐλόγως καταγέλαστα, τὸ δὲ *ἕνδεκα, ἄνδρες* κλπ. ἀντὶ *ἕντεκα, ἄντρες* κλπ. οὐχί. Προδήλως ἄρα ἐν πᾶσι τούτοις πρόκειται σύγχυσις ἐπιστημονικῶν ἀξιώσεων καὶ πρακτικῆς χρήσεως, σφάλμα δηλ. εἰς ὃ συχνὰ περιπίπτουσιν οἱ τὸ πρῶτον ἁπτόμενοι ἐπιστήμης τινὸς καὶ ἄπειροι ἄρα αὐτῆς.

'Αλλ' ἐκτὸς τούτων εἶναι καί τι ἄλλο σπουδαιότατον, ὅπερ σφόδρα μὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χρήσεως τῶν ἀπαθεστέρων τύπων καὶ λέξεων, πάντοτε δ' ὅμως παραβλέπεται καὶ δὲν ἐκτιμᾶται κατ' ἀξίαν ὑπὸ τῶν καινοτόμων· εἶναι δὲ τόδε, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν φθογγικῶς ἀπαθεστέρων τύπων τῶν λέξεων δυσκολίαν μὲν πρὸς κατανόησιν δὲν φέρει, ὠφελείας δὲ μεγίστας παρέχει ἡμῖν. Δύο παραδείγματα θὰ ἀρκέσωσιν εἰς ἀπόδειξιν τῶν λόγων μου. Λέγομεν συνήθως ἐν τῇ συναναστροφῇ *μιλῶ, μιλᾷς, μιλᾷ*, ἀλλὰ γράφομεν τὸ ἀπαθὲς *ὁμιλῶ, ὁμιλεῖς, ὁμιλεῖ*, καὶ τοῦτο εἶναι καλόν, διότι μόνον οὕτω δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν καὶ ἔχωμεν τὸ ἐπίθετον *ὁμιλητικὸς* καὶ τὰ σύνθετα *συνομιλῶ, συνομιλεῖς, συνομιλεῖ, προσομιλῶ, προσομιλητικὸς* κτλ. Ὁμοίως εὐχρηστεῖ παρ' ἡμῖν τὸ *λέω, λές, λέμεν, λέτε*, κτλ. παρὰ τὸ *λέγω, λέγεις, λέγει, λέγομεν λέγετε* κλπ., καὶ τὰ ἀκεραιότερα ταῦτα προτιμῶμεν, διότι μόνον οὕτω δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ τὰ σύνθετα *ἀντιλέγω, προλέγω, διαλέγω, ἐκλέγω, καταλέγω, συλλέγω* κλπ. Ὁμοίως μόνον ὅταν κάμνωμεν χρῆσιν τοῦ ἀκεραίου *λαμβάνω*, ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν καὶ *ὑπολαμβάνω, ἐκλαμ-*

βάνω, ἀναλαμβάνω, ἐπαναλαμβάνω, συλλαμβάνω, περιλαμβάνω, διαλαμβάνω, ἀπολαμβάνω, προσλαμβάνω κλπ., διότι τύποι οἷον *ὑπολαβαίνω, ἐκλαβαίνω* κλπ. προσπίπτουσιν ἡμῖν ἀτοπώτατοι καὶ αὐτόχρημα γελοῖοι. Διὰ τῆς δυνατῆς δὲ εἰσαγωγῆς τοσούτων συνθέτων πλουτίζεται ὁ γραπτὸς ἡμῶν λόγος μέγιστον. Πρόσθες τούτοις τὸ καὶ ἀνωτέρω λεχθὲν ὅτι διὰ τῶν ἀκεραίων τούτων γλωσσικῶν στοιχείων συνδεόμεθα στενῶς, πρὸς τὰς παλαιοτέρας γενεάς, ἤτοι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἱστορίαν ἡμῶν, νοοῦμεν τὰ ἔργα ἐκείνων· τοὐναντίον δὲ διὰ τῶν ἠλλοιωμένων ἀφιστάμεθα ἀπ᾽ αὐτῶν, ὅπερ ἀποκρούει ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν συνείδησις· ἂν δέ τινες ἀποξενωθέντες ἡμῶν δὲν ἔχωσι συνείδησιν τούτου, τότε φρόνιμον ἔργον θὰ πράξωσιν, ἂν ἀποστῶσι τοῦ ζητήματος τούτου, διότι δὲν δύνανται νὰ εἶναι κατάλληλοι κριταὶ τούτου.

Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν εἶναι ἴδιον χαρακτηριστικὸν τοῦ νέου ἡμῶν γραπτοῦ λόγου ὅτι διασῴζει τινὰς ἀρχαίους τύπους· διότι, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων μετεχειρίζοντο οὐκ ὀλίγους γραμματικοὺς τύπους, (πρβλ. *ἐφθάραται, ἐτετάχατο*), καὶ λέξεις αἵτινες ἐλέγοντο μὲν παλαιότερον, ἀλλ᾽ ἐν τοῖς χρόνοις αὐτῶν ἦσαν ἄχρηστοι. (Πρβλ. τὰ εἰρημένα ἀνωτέρω περὶ τῆς γενικῆς ἑν. ἀριθμοῦ ἐν τῇ Γερμανικῇ γλώσσῃ καὶ περὶ τοῦ pr. défini τοῦ Γαλλικοῦ ῥήματος).

᾽Αλλ᾽ ὑπάρχουσιν οἱ δυσανασχετοῦντες ἐπὶ τῇ διαφορᾷ ταύτῃ καὶ ἀγνοοῦντες τὸν λόγον αὐτῆς καταδικάζουσιν αὐτὴν ἀμειλίκτως, λέγοντες ὅτι οὐδεμία ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ, ὅτι δ᾽ ὅπου τυχὸν παρατηρεῖται, ὀφείλει νὰ ἐκλείπῃ ὡς τάχιστα, ἵνα ταυτισθῇ καθ᾽ ὁλοκληρίαν ὁ λόγος τοῦ πεπαιδευμένου καὶ τοῦ ἀπαιδεύτου. Βεβαίως θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἂν πάντες ἠδύναντο νὰ λαλῶσιν ὁμοίως, ὅπως θὰ ἦτο κάλλιστον ἂν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἐξ ἴσου πεπαιδευμένοι καὶ ἀνεπτυγμένοι, ὅπως θὰ ἦτο προσέτι ἄριστον καὶ ἂν τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς ἦσαν ἀκριβοδικαίως διανενεμημένα μεταξὺ πάντων τῶν ἀνθρώπων. ᾽Αλλά, ὡς γνωστόν, ταῦτα πάντα εἶναι οὐτοπίαι. Ἡ φύσις ἔπλασεν ἡμᾶς οὕτως ἀνίσους καὶ ποικίλους, ὥστε οὔτε ὁ πλοῦτος οὔτε ἡ παιδεία δύναται νὰ διανεμηθῇ κατ᾽ ἴσην ποσότητα μεταξὺ ἡμῶν καὶ δὴ οὐδὲ ὁ λόγος νὰ εἶναι ὅμοιος.

Διασῴζει δὲ ὁ γραπτὸς λόγος πανταχοῦ καὶ πάντοτε τοὺς ἀρχαϊκοὺς τύπους καὶ τὰς ἀρχαϊκὰς λέξεις, τοῦτο μὲν διότι, ὡς εἴπομεν, δὲν κρίνε-

ται καλὸν καὶ συμφέρον ν' ἀπομακρυνώμεθα ἀπὸ τῆς παλαιοτέρας παραδόσεως πλέον τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου, ν' ἀποσπώμεθα ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων γενεῶν ἄνευ ἀνάγκης, ὥστε νὰ μὴ δυνώμεθα νὰ προσερχώμεθα εὐκόλως εἰς τοὺς ὑπ' ἐκείνων καταλειφθέντας θησαυροὺς καὶ ἀρυώμεθα ἐκ τῆς πείρας καὶ σοφίας ἐκείνων. Δεύτερον διότι τὰ παλαιὰ συνήθως ἔχουσιν μεγάλην ἐπισημότητα, ἥτις εἶναι πολλάκις ἀναγκαία. *Τὸ μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ Βασιλείᾳ σου* οὐδεὶς οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ ν' ἀποδώσῃ ὁμοίως σεμνῶς δι' ἄλλης Ἑλληνικῆς ἐκφράσεως. Ὀρθότατα δὲ ἐξῆρεν ὁ πολὺς Steinthal τὴν ἐκ τῆς σεμνότητος ταύτης ὠφέλειαν εἰπών: «Ἡ γραπτὴ γλῶσσα οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ ταυτίζεται τῇ λαλουμένῃ· διότι ἡ λαλουμένη καὶ ὅταν ἔτι ἐκτείνηται ἐπὶ μικρᾶς χώρας καὶ ἐπὶ εὐαρίθμου πληθυσμοῦ, πάντοτε περιέχει ποικιλίας, διαλέκτους ἢ σπέρματα τούτων. Ἐκτὸς τούτου πᾶς λαὸς (καὶ αὐτὸς ὁ οὐδεμίαν ἔχων γραμματείαν, πολλῷ μᾶλλον ὁ ἔχων ἀνεπτυγμένην) κέκτηται ἐκφράσεις καταλλήλους διὰ τὰ διάφορα ἐπιτηδεύματα, λ. χ. διὰ τὴν οἰκιακὴν χρῆσιν, διὰ τὴν θρησκείαν κττ. καὶ μόνον δι' αὐτά· ἔχει λέξεις, ὧν ποιεῖται χρῆσιν μόνον ἐν τῇ ἐξάψει τοῦ πάθους, ἄλλας αἵτινες θεωροῦνται χυδαῖαι, οἰκειότητος, σεβασμοῦ δηλωτικαὶ κττ., ἐν μιᾷ λέξει ὑπάρχουσι πανταχοῦ σπέρματα πρὸς ὑψηλότερον καὶ ταπεινότερον ὕφος. Ὁ δὲ συγγραφεὺς καὶ ἰδιαιτέρως ὁ ἀφελής, ὁ θεωρῶν τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ὡς ὑψηλόν τι, ὡς ἔκτακτον, ἂν μὴ ὡς αὐτόχρημα ἱερόν, πάντοτε καὶ ζητεῖ καὶ κατασκευάζει τὴν εὐγενεστέραν, φεύγει δὲ τὴν χυδαίαν ἔκφρασιν. Ὅσῳ δὲ περισσότερα γράφονται, τοσούτῳ ὀλιγώτερον θὰ εἰσέρχωνται τὰ ἰδιάζοντα τῇ διαλέκτῳ τοῦ ἑκάστοτε συγγραφέως εἰς τὸν γραπτὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τοσούτῳ μᾶλλον θὰ διαμορφῶται γραπτὴ γλῶσσα, ἥτις καὶ ὡς πρὸς τὰς συντάξεις καὶ τὰς φράσεις οὐδεμιᾷ τῶν λαλουμένων διαλέκτων θὰ ταυτίζηται. *Ἀλλὰ τοιαύτη γραπτὴ γλῶσσα δὲν εἶναι νεκρὰ διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν λαλεῖται, εἶναι τεχνητή, ἀλλ' ὅμως ζῇ ἰδανικὴν ζωὴν καὶ ἡ ζωὴ αὕτη δύναται νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ ὅσον καὶ ἡ τῆς λαλουμένης. Ἑκατέρα τούτων ἀνήκει ὡρισμένῃ μερίδι τῶν παραστάσεων τοῦ ἔθνους. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τοῦτο εἶναι ὑγιὲς καὶ ἐργάζεται προσηκόντως…, θὰ παραμένῃ καὶ ἡ γλῶσσα ἐν πλήρει ἀκμῇ, ἡ μὲν τεχνητὴ ὡς ἔκφρασις τῶν ὑψηλοτέρων παραστάσεων, ἡ δὲ λα-*

λουμένη ὡς ἔκφρασις τῶν ταπεινοτέρων... Γονιμωτέρα εἶναι ἡ λαλουμένη, καθαρωτέρα καὶ εὐγενεστέρα ἡ τεχνητή. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη περὶ τῆς σχέσεως τῆς γραπτῆς πρὸς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν ἐπιβεβαιοῦται μάλιστα πάντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ γραμματείας. Οἱ Ἕλληνες δεικνύουσιν ἡμῖν πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ἀκριβὴς ἀμφοτέρων χωρισμός, ἡ ἀπόστασις αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων δύναται νὰ εἶναι σφόδρα μεγάλη, ἀρκεῖ μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ νὰ εἶναι ἱκανῶς ἰσχυρόν, ὥστε ἀμφοτέρας ἀδιαλείπτως νὰ συνάπτῃ πρὸς ἀλλήλας. Μάλιστα ἐὰν εὐτυχεῖς περιστάσεις διασῴζωσι τὴν σύνδεσιν ταύτην διαρκῶς ἰσχυράν, ἀνάγκη νὰ λεχθῇ ὅτι καθ' ὃν τρόπον πάντοτε ἡ τελειότης τῶν ὀργανισμῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀκριβεστέρου χωρισμοῦ τῶν μερικῶν ὀργάνων, οὕτω καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς τεχνητῆς γλώσσης εἶναι τοσούτῳ καθαρωτέρα, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἰσχυροτέρα, ὅσῳ μᾶλλον ἀφίσταται τῆς συνήθους λαλιᾶς. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς διδάσκει ἡμᾶς ἡ Ἑλληνικὴ γραμματεία. Διότι ἡ τεχνητὴ γλῶσσα τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῆς εἶναι καθαρά, *τοσοῦτον κεχωρισμένη τῆς τοῦ καθ' ἡμέραν βίου λαλουμένης ὅσον ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ γραμματείᾳ...*».

Ἀφοῦ δὲ τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ κόσμος ἀπὸ κοινοῦ οὕτω περὶ τούτων κρίνει, πρόδηλον ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἐπιτάξῃ ἡμῖν ἄλλα· πρόκειται, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, οὐχὶ περὶ ἐπιστημονικῆς ἀφῃρημένης ἀληθείας, ἀλλὰ περὶ καλαισθησίας, περὶ ὀρέξεως ὁλοκλήρου ἔθνους καὶ μάλιστα ἐπὶ χιλιετηρίδας ὅλας οὕτω κρίνοντος, διὸ καὶ περὶ τούτων οὐδεμία ἐγχωρεῖ ἔφεσις εἰς ἄλλον. Ὁ λόγος καὶ ἡ περὶ τούτου γνώμη τῶν καλῶς ἀνατεθραμμένων ἀνθρώπων παντὸς ἔθνους ἐκρίθησαν καὶ κρίνονται πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὡς τὸ κράτιστον καὶ τὸ μόνον πρότυπον καὶ κριτήριον τῆς ἐθνικῆς γλώσσης. Καὶ ἡ πασίγνωστος αὕτη ἀλήθεια οὔτε πρέπει οὔτε δύναται νὰ ἀναιρῆται ἢ ἀμφισβητῆται ὑπ' οὐδενὸς παρ' ἡμῖν.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα θαρρούντως νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατ' ἀλήθειαν οὔτε τὸ τοιοῦτον ὁποῖον εἴδομεν τυπικὸν οὔτε ἡ χρῆσις τῶν φθογγικῶς ἀπαθῶν λέξεων καὶ τύπων οὔτε αἱ ἐκ τῆς γραπτῆς ἢ λογίας παραδόσεως παραληφθεῖσαι λέξεις καθιστῶσι τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον δυσπρόσιτον καὶ ἀδιανόητον τοῖς πολλοῖς· (πρβλ. καὶ Κυριακᾶτον ἐν τῇ ἐμῇ Ἀπαντήσει σ. 757 «*τὸ σύνολον τῶν λέξεων καὶ ἡ γραμμα-*

τικὴ αὐτῶν κατασκευὴ δὲν εἶναι τὸ ἐμπόδιον»). Τὸ ἀληθὲς πρόσκομμα πρὸς ταχεῖαν καὶ ἀκριβῆ κατανόησιν παρέχει ἡ ὑφὴ τοῦ λόγου καὶ ἡ πλημμελὴς τῶν νοημάτων διάταξις (ἰδὲ Κυριακᾶτον ἔνθα ἀνωτ.), ἀλλὰ τοῦτο δὲν ὑπάγεται ἀληθῶς εἰς τὸ ζήτημα ἡμῶν, εἶναι ἁπλῶς *ζήτημα τέχνης τοῦ γράφειν*.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι ἐγένετο δῆλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι δηλ. ἀτόπως οἱ καινοτόμοι ἀξιοῦσιν, ἵνα τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον μὴ μόνον νοῇ ὁ ἀπαίδευτος Ἕλλην, ἀλλὰ καὶ μεταχειρίζηται· τότε μόνον, διατείνονται, θὰ εἶναι οὗτος ὄντως ἐθνικὴ γλῶσσα, ὅταν πάντες πεπαιδευμένοι καὶ ἀπαίδευτοι δύνωνται ἐξ ἴσου καὶ νὰ νοῶσι καὶ ἅμα μεταχειρίζωνται αὐτόν. Ἀλλ', ὡς γνωστόν, ἡ τέχνη τοῦ μεταχειρίζεσθαι τὴν γλῶσσαν καὶ μάλιστα ὀρθῶς ὑπῆρξε πάντοτε καὶ πανταχοῦ δύσκολος, ἀπαιτεῖ ἄσκησιν καὶ διδασκαλίαν· δὲν εἶναι ἄρα φύσει δυνατὸν νὰ μεταχειρίζηται ὁ ἀπαίδευτος ὀρθῶς καὶ εὐκόλως τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν· καὶ ἀληθῶς οὐδαμοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου γίνεται τοῦτο· πανταχοῦ δὲ νομίζεται ἀρκετὸν νὰ νοῇ ὁ λαὸς αὐτήν. Ὅτι δὲ τοῦτο ἀληθῶς οὕτως ἔχει, ὅτι ἡ τοιαύτη γλῶσσα κατ' ἀλήθειαν οὐδαμῶς εἶναι αἰτία νὰ μὴ ἀναδεικνύωνται παρ' ἡμῖν μεγάλοι συγγραφεῖς, τούτου μαρτύριον σαφέστατον εἶναι τόδε, ὅτι αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἐγκαταλιπόντες ταύτην καὶ προτιμήσαντες, ὡς λέγουσι, τὴν δημοτικήν, οὐδὲν κατώρθωσαν. Ἰδοὺ τί γράφει τις φίλα φρονῶν αὐτοῖς ἐν τῇ *Νέᾳ Ζωῇ* ἔνθα ἀνωτ. σ. 160 «Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δημοτικιστὰς γράφουν, γιατὶ νομίζουν πῶς εἶναι καθῆκον τους νὰ γράφουν, γιατὶ εἶναι δημοτικιστές, κάνουν πρόβες τῆς γλώσσας... Νομίζουν πὼς ἅμα πείσθηκες ὁπωσδήποτε κ' ἔγινες δημοτικιστής, πρέπει ν' ἀρχίσῃς καὶ τὰ πειράματά σου στοῦ κασίδι τὸ κεφάλι, στὴ φτωχή μας λογοτεχνία δηλαδή. Ἂν ἦτο τοὐλάχιστο τὸ αἴσθημά σου νὰ σὲ παρασύρῃ καὶ νὰ γίνῃς δημοτικιστής...Μὰ αὐτὸ τὸ δῶρο τὸ δίνει ἡ φύσις σὲ λίγους· πάψτε λοιπὸν νὰ γράφετε κουταμάρες. Γι' αὐτὸ γράφετε ἀνόητα ἢ ἀκατανόητα, γιατὶ καὶ σεῖς δὲν ξέρετε τί θέλετε νὰ γράψετε καὶ λέτε πῶς γράφετε γιὰ τοὺς λίγους...καὶ ὅταν θέλετε νὰ κάνετε ἐντύπωσι, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖτε νὰ χρωματίσετε τὴ φράσι, χρωματίζετε τὰ χαμόγελα τῆς ἐρωμένης σας, τὸ τραγοῦδι τῆς φίλης σας (τὸ *πράσινο τραγοῦδι*, τὸ *βυσσινὶ χαμόγελο* κλπ). Νὰ σᾶς πῶ τί συμβαίνει; Διαβάζετε τοὺς μεγά-

λους, τοὺς διαβάζετε ἐπιπόλαια, πολλὲς φορὲς δὲν τοὺς καταλαβαίνετε καὶ λέτε, μωρὲ μεγάλες ἰδέες! .. Προσπαθεῖτε λοιπὸν τότε νὰ μὴν καταλάβετε τὸν ἑαυτόν σας, γιὰ νὰ γίνετε καὶ σεῖς μεγάλοι, κ᾽ ἔτσι δὲν σᾶς καταλαβαίνουν καὶ οἱ ἄλλοι. Μὰ δὲ φταῖτε ἐσεῖς, ὁ Ψυχάρης ἔτσι τὸ παρουσιάζει τὸ ζήτημα...». Ταῦτα ἀρκοῦσι, νομίζω, ἵνα δείξωσι πᾶσιν ὅτι, ὡς εἴπομεν, ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη γλῶσσα δὲν εἶναι αἰτία τῆς ἀποτυχίας τινῶν ἢ καὶ πολλῶν ἐκ τῶν νέων συγγραφέων.

᾽Επ᾽ ἴσης ἀτόπως διατείνονται ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος γλῶσσα ἐξῆλθεν ἐκ τῶν γραφείων τῶν λογίων, εἶναι πλάσμα αὐτῶν καὶ οὐχὶ τοῦ ἔθνους, δὲν ὄζει θύμου ὅπως ἡ τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ᾀσμάτων, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ καλλιτεχνικῆς καλλιεργίας καὶ χρήσεως, δὲν ἔχει εὐφωνίαν, δὲν εἶναι φυσικὴ οὐδὲ ποιητική, ἀλλὰ συνθηματικὴ κτλ. ᾽Αλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι προϊόντα ἀγνοίας τῶν πραγμάτων. Πρῶτον διότι καὶ ἄλλαι γλῶσσαι ἐξῆλθον ἐκ τῶν γραφείων τῶν λογίων καὶ τῶν Γραμματικῶν, ὅπως ἡ Γερμανικὴ καὶ ἡ δόκιμος Λατινική, ἀλλ᾽ ὅμως κατέστησαν ἱκαναὶ νὰ ἐκφράσωσιν ὑψίστας ποιητικὰς ἐννοίας καὶ καλλιτεχνικώτατα αἰσθήματα εὐθὺς ὡς ἔκαμον χρῆσιν αὐτῶν ἄνδρες ὑπέροχοι. Δεύτερον διότι τὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ τεχνητοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ εἶναι σφόδρα εὐδιάβατα καὶ εὐσύγχυτα. Εἴδομεν ἤδη ἀνωτ. σ. 36-37 ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ εἶναι τῇ γὲνεᾷ ταύτῃ συνθηματικόν, τεχνητόν, εἶναι τῇ ἑπομένῃ φυσικόν· τὰ δὲ περὶ εὐφωνίας ἢ κακοφωνίας λεγόμενα ὡς ὅλως ὑποκειμενικὰ εἶναι ἐπιστημονικῶς καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἀστήρικτα. Οὐδὲν δὲ ἀποδείκνυται διὰ τούτου ὅτι ὁ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων λόγος φαίνεται ἡμῖν ὄντως ποιητικώτερος, διὸ καὶ εἰς αὐτὸν συνήθως καταφεύγουσιν οἱ λυρικοὶ ποιηταὶ ἡμῶν, ἰδίᾳ οἱ νεώτεροι. ῾Ομοίως ἔκριναν καὶ οἱ ᾽Αθηναῖοι τὸ πάλαι τὴν Δωρικὴν διάλεκτον ποιητικωτέραν τῆς ἑαυτῶν, διὸ καὶ τὰ χορικὰ τῶν δραμάτων μέρη εἰς ταύτην ἐποίουν· ὁμοίως ἔκρινε σύμπασα ἡ ἀρχαιότης περὶ τῆς ἐπικῆς διαλέκτου· ταύτην μόνην εὕρισκε κατάλληλον διὰ τὴν ἐπικὴν ποίησιν. Αἰτία τούτου δὲν ἦτο βεβαίως ὅτι ᾽Αττικὴ δὲν ἦτο εὔφωνος, καὶ ποιητική, ὅτι ἦτο τεχνητή, συνθηματικὴ κλπ., ἀλλ᾽ ὅτι ἐθισθέντες ἀπὸ παλαιοτέρων χρόνων νὰ ἀναγινώσκωσιν τὰ ἐπικὰ ποιήματα ἐν τῇ ᾽Ιωνικῇ διαλέκτῳ καὶ τὰ λυρικὰ ἐν τῇ Δωρικῇ, συνῆψαν κατὰ μικρὸν τὰς περὶ τῶν ποιητικῶν τούτων εἰδῶν γνώμας αὐτῶν πρὸς τὰς διαλέκτους ταύτας· ἡ ἐντύπωσις ἡ ἐκ

τῶν διαλέκτων τούτων συνεδέθη στενῶς πρὸς τὰ εἴδη τῆς ποιήσεως ταύτης, διὸ ἔκρινον ὅτι μόνον οὕτως ἐκφράζεται ἡ λυρικὴ καὶ ἐπικὴ ποίησις προσηκόντως. Ὁμοίως κρίνομεν καὶ ἡμεῖς σήμερον περὶ τοῦ λόγου τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, τ. ἔ. ἀληθῶς φυσικώτερα προσπίπτουσιν ἡμῖν τὰ λυρικὰ ποιήματα ἐν τῷ λαϊκῷ τούτῳ ἐνδύματι ἢ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς καθ' ἡμέραν συναναστροφῆς. Αὐτὸ τοῦτο συνέβαινεν ἄλλοτε καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ, λ. χ. ἐν Γερμανίᾳ, ἐν τῇ Γαλλίᾳ δ' οὐχί, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ καθ' ἃ ἀνέγνων ἐν τῷ Περιοδικῷ Ἑστίᾳ, Τόμ. ΚΗ΄ σ. 5 «ἡ κυρία Στάελ ἐν τῷ περὶ Γερμανίας συγγράμματι αὐτῆς κρίνει *ὡς οὐσιώδη ἔλλειψιν τὸ ὅτι οἱ Γάλλοι δὲν ἔχουσιν, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ ἄλλοι λαοί, δύο διαφόρους γλώσσας, τὴν μὲν ἐν τῇ ποιήσει, τὴν δὲ ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ*». Δὲν εἶναι ἄρα, ὡς βλέπετε, βλάβη ἀλλὰ τοὐναντίον ὠφέλεια ἡ τυχὸν ὑπάρχουσα γλωσσικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ποιητικοῦ καὶ πεζοῦ λόγου, ὥστε ποιήματα μέν τινα, εἰ μὴ πάντα, νὰ γράφωνται ἐν δημοτικωτέρῳ λόγῳ, ὁ πεζὸς δὲ λόγος ἐν τῇ συνήθει καὶ γνωστῇ ἡμῖν γλώσσῃ· οὐδὲ συνάγονται προδήλως ἐντεῦθεν ὅσα παρ' ἡμῖν ἔσπευσαν νὰ συναγάγωσιν οἱ καινοτόμοι πλημμελῆ συμπεράσματα, ἤτοι πρῶτον ὅτι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ εἷς καὶ μόνος γλωσσικὸς τύπος καὶ διὰ τὸν πεζὸν λόγον καὶ διὰ τὴν ποίησιν, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ δῆθεν ἡ ἐπιστήμη! δεύτερον ὅτι ἡ τῆς συναναστροφῆς συνήθης ἡμῶν γλῶσσα εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐκφράσῃ αἰσθήματα, δὲν εἶναι ποιητικὴ καὶ λοιπὰ πλημμελῆ· τρίτον ὅτι πᾶσα ποίησις καὶ αὐτὴ ἡ τραγικὴ πρέπει νὰ γράφηται ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ· (ἀλλ' ἅμα τούτου γενομένου ἐξηλέγχθη ὁ γλωσσικὸς οὗτος τύπος καὶ ἀνεπαρκὴς καὶ ἀκατάλληλος, πρβλ. Ἀπαντήσ. σ. 763, σημ.)· τέταρτον ὅτι πᾶν ποίημα συντεταγμένον ἐν τῇ συνήθει ἡμῶν γλώσσῃ εἶναι κακόν, καὶ τἀνάπαλιν πᾶν γεγραμμένον ἐν τῇ δημώδει εἶναι ἀριστούργημα· τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἐν ταῖς γραμματολογίαις ἃς συντάττουσιν ἢ αὐτοὶ οὗτοι ἢ οἱ φίλοι αὐτῶν, ἡμεδαποὶ καὶ ἀλλοδαποί, οὐδὲν ἄλλο ἢ τοιαῦτα ποιήματα μνημονεύουσι καὶ ἐπαινοῦσι καὶ μόνα ταῦτα ἄξια ἀθανασίας ἀνακηρύττουσιν. Ἀλλ' ὅτι ταῦτα εἶναι ἀναλήθη, ἀποδεικνύει ἀρκούντως τόδε ὅτι εἰς χεῖρας δεξιοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ δημωδεστέρα καὶ ἡ καθαρεύουσα ἀποδείκνυνται ἐξ ἴσου κατάλληλοι· τοῦτο ἐκήρυξεν ἀνὴρ ποιητὴς καὶ τοῦ ἐν τῇ ποιήσει καλοῦ ἄριστος γνώμων, ὁ Ἀλέξανδρος

Ῥαγκαβῆς εἰπὼν περὶ τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου ὅτι «*ὁποιανδήποτε γλῶσσαν καὶ ἂν μεταχειρίζηται εἴτε τὴν καθαρεύουσαν εἴτε τὴν δημώδη, ὁποιανδήποτε χορδὴν τῆς λύρας του καὶ ἂν θίγῃ, γνωρίζει πάντοτε νὰ ἀναδίδῃ τοὺς μελῳδικωτέρους τόνους*».

Δὲν εἶναι ἄρα τὸ συνθηματικὸν τοῦ γραπτοῦ, τοῦ ἐπισήμου ἡμῶν λόγου αἰτία τῆς ὑφ' ἡμῶν προτιμήσεως τοῦ δημοτικωτέρου λόγου ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει καὶ τῇ κωμῳδίᾳ, ὅπως οὐδ' ἡ πεζότης τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου, ἐν ᾗ ἐγράφοντο τὰ διαλογικὰ τῶν δραμάτων μέρη, ὁμοίως ποιητικώτατα, ἦτο ἀληθὴς αἰτία τῆς τοιαύτης προτιμήσεως τῆς Δωρικῆς καὶ Ἰωνικῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τὸ πάλαι.

Ἀντείπῃ δὲ μηδεὶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἰδίαν αὐτῶν λαλουμένην γλῶσσαν ἔκρινον καὶ ἐκαλλιέργουν οὕτως, ἡμεῖς δὲ τὴν καθαρεύουσαν. Διότι καὶ ἡμεῖς δὲν λαλοῦμεν σήμερον πλέον τὴν γλῶσσαν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὅπως οὐδ' ἐκεῖνοι τὴν Ἰωνικήν, ἀλλὰ τὴν ἀνάμεικτον ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων, τὴν καθαρεύουσαν λεγομένην. Τοῦτο ἀγνοεῖται συνήθως, διὸ ἔγραφέ μοι πρό τινος σοφὸς φίλος ὅτι εἰς τὴν Ἑλβετίαν εἰσάγεται καθ' ἑκάστην καὶ κατακρατεῖ ἡ ἐπίσημος Γερμανική, διότι αὕτη λαλεῖται ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἑλλάδι δὲ δὲν ἐξαπλοῦται ἡ καθαρεύουσα, διότι δὲν λαλεῖται. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἕνεκα τῆς ἐκκλησίας, τοῦ τύπου, τῶν βιβλίων, τῶν σχολείων, τῆς στρατιωτικῆς θητείας καὶ λοιπῶν παιδευτικῶν παραγόντων πολὺ μᾶλλον πρὸς τὴν καθαρεύουσαν ταύτην ἢ πρὸς τὴν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων ὅμοιος εἶναι ὁ τῆς καθ' ἡμέραν συναναστροφῆς προφορικὸς ἡμῶν λόγος καὶ διὰ τοῦτο ὄντως καθ' ἑκάστην ἐξαπλοῦται πανταχοῦ καὶ κατακρατεῖ. Δὲν ταυτίζεται βεβαίως ὁ τῆς ἀβιάστου ταύτης προφορικῆς συνηθείας λόγος ἡμῶν πρὸς τὸν γραφόμενον σήμερον, ἀλλ', ὡς εἴδομεν ἀνωτ. σ. 37, ὁ ἐπίσημος λόγος καὶ ὁ τῆς ἀβιάστου συναναστροφῆς οὐδαμοῦ ταυτίζονται· ὡς γνωστὸν δέ, οὐδ' ἡ γλῶσσα τῶν πολλῶν Ἀθηναίων ἐταυτίζετο πρὸς τὴν τοῦ Θουκυδίδου καὶ Πλάτωνος. Ὥστε κατ' ἀλήθειαν ὅπως διέκειντο οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν καλλιτεχνικὸν καὶ ἐπίσημον λόγον τοῦ Πλάτωνος, οὕτω περίπου διακείμεθα καὶ ἡμεῖς πρὸς τὴν ἁπλουστέραν καθαρεύουσαν, καὶ ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ὅπως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἐσχηματίσθη καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ Ἀττικὴ γενομένη Κοινὴ καὶ ἐκβαλοῦσα κατὰ μικρὸν τὰς ἄλλας διαλέκτους, οὕτω καὶ σήμερον

σχηματίζεται καὶ ἐξαπλοῦται ὁσημέραι πανταχοῦ νέα Κοινὴ Ἑλληνικὴ ἐκβάλλουσα τὰς διαλέκτους, καὶ φαίνεται προωρισμένη νὰ κατισχύσῃ καὶ καταστῇ ὄντως πάγκοινος, ἐθνικὴ γλῶσσα.

Κατὰ ταῦτα δῆλον ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν εἶναι, ὡς διατείνονται οἱ καινοτόμοι, ἁπλῶς καὶ μόνον *χαρτίνη γλῶσσα*, ἤτοι γλῶσσα μόνον γραφομένη ἀλλ' οὐδαμοῦ καὶ ὑπ' οὐδενὸς λαλουμένη. Διότι ὄντως, καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν τοῦτο προθύμως, γλῶσσα μόνον γραφομένη ἀλλ' οὐδαμοῦ λαλουμένη δὲν δύναται οὐδέποτε νὰ καταστῇ ἐθνικὴ γλῶσσα. Ἀλλ' ἡ καθαρεύουσα λεγομένη, ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν γλῶσσα καὶ λαλεῖται ἔν τε τοῖς σχολείοις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπισήμοις σχέσεσιν ἡμῶν, ὁμοία δέ τις αὐτῇ καὶ ἐν ταῖς συναναστροφαῖς ἡμῶν τῶν ἀστῶν. Σφόδρα δὲ παράδοξον φαίνεται πῶς τολμῶσιν ἅμα μὲν νὰ διατείνωνται ὅτι εἶναι *γλῶσσα χαρτίνη* καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, *νεκρὰ* κλπ., ἅμα δὲ νὰ ὁμολογῶσιν ὅτι ἐξαπλοῦται καὶ εἰσχωρεῖ πανταχοῦ ὡς «*μισὴ γλῶσσα*». Ἀλλ' οἱ νεκροί, ὡς γνωστόν, δὲν ἐπιδίδουσιν οὐδὲ νικῶσιν, ἡ δὲ διάδοσις καὶ κατίσχυσις εἶναι πασίδηλον μαρτύριον τῆς ζωῆς καὶ δυνάμεως αὐτῆς. Ὅτι θὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον προσλαμβάνουσα περισσότερα ἀρχαῖα στοιχεῖα καὶ ἐπιδίδουσα εἰς πλοῦτον καὶ δύναμιν, φαίνεται πιθανόν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἂς καταλίπωμεν τοῖς μεθ' ἡμᾶς.

Ἄλλο ἁμάρτημα πολλάκις μὲν ἐξελεγχθὲν ἀλλ' ὅμως πάντοτε ἐπαναλαμβανόμενον εἶναι ἡ διισχύρισις ὅτι ἡ λαλουμένη ἑκασταχοῦ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι γνησία Ἑλληνική, ὅτι δὲ μόνη αὕτη ἀποδεικνύει τὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καταγωγὴν ἡμῶν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ πρῶτον τούτων δὲν ἦτο, νομίζω, ἀνάγκη νὰ μᾶς τὸ διδάξωσιν, ἀφοῦ πολὺ πρὶν ἀνακύψωσιν οὗτοι, εἶχε λεχθῇ καὶ ἀποδειχθῇ ὑπ' ἄλλων. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον ἐπεθύμουν νὰ μάθω, πῶς, ἀφοῦ ὁμολογουμένως διὰ πάντων τῶν αἰώνων παρ' ἡμῖν ἡ παράδοσις τῆς γλώσσης ὑπῆρξε διττή, γραπτὴ καὶ προφορική, λογία καὶ δημοτική, πῶς δύναται νὰ λέγηται ὅτι μόνη ἡ ἑτέρα πιστοῖ τὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων καταγωγὴν ἡμῶν; Διατί μόνον τῶν ἀγραμμάτων ὁ λόγος νὰ μαρτυρῇ περὶ τῆς καταγωγῆς ἡμῶν; Μήπως οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἀκριβῶς διότι ἐμάνθανον καὶ τὴν λογίαν παράδοσιν, τ. ἔ. διότι ἐδιδάσκοντο καὶ ἐμάνθανον ὁπωσδήποτε καὶ τὴν γραφομένην Ἑλληνικήν, ἀπέβαλ-

λον τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν ὡς Ἑλλήνων, ἔπαυον νὰ εἶναι Ἕλληνες; Καὶ ἄν τινὲς ἀλλογενεῖς ἐμάνθανον τὴν λογίαν ἡμῶν γλῶσσαν, μήπως ἄλλοι δὲν ἐμάνθανον τὴν προφορικήν; Λοιπὸν πῶς δύναται μόνη ἡ προφορικὴ παράδοσις ν' ἀποδεικνύῃ τὴν καταγωγὴν ἡμῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ λογία; ἢ μήπως γράφουσιν αὐτὴν καὶ ἀλλοεθνεῖς;

Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πασίγνωστον ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἁμαρτάνουσι καὶ τοῦτο μέγιστον, ἅτε πάντοτε ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τῆς Ἐρωφίλης καὶ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων ἐμμένοντες καὶ οὐδὲν τῶν μετὰ ταῦτα γενομένων παραδεχόμενοι. Ὅτι δὲ ἀπὸ τοῦ ΙΗ´ αἰῶνος ἐπεχείρησε τὸ Ἑλλην. ἔθνος νὰ ἀνανήψῃ ἐκ τῆς ἀμαθείας, ὅτι λήγοντος τούτου καὶ ἀρχομένου τοῦ ΙΘ´ ἔζησε καὶ ἐδίδαξεν ὁ Κοραῆς, ὅτι κατὰ τὸν ΙΘ´ ἀνέστημεν ἐκ τῆς δουλείας εἰς ἐλεύθερον βίον καὶ ἐμορφώσαμεν πολιτείαν, διοίκησιν, ἐπιστήμην κλπ. κλπ., μετὰ πάντων δὲ τούτων κατηρτίσαμεν ἀναγκαίως καὶ γλῶσσαν, ταῦτα δὲν θέλουσι νὰ λάβωσι παντάπασιν ὑπ' ὄψιν. Δὲν ἐνόησαν πόσον βαθείας ἔχει τὰς ῥίζας ἐν τῷ ἔθνει ἡ δύναμις τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ λοιπῆς γλωσσικῆς παραδόσεως, πόσον ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἱστορικὴ παράδοσις παρ' ἡμῖν (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 47-50), ἕνεκα δὲ τούτου μέμφονται τὴν Ἑλληνικὴν πολιτείαν φροντίζουσαν καὶ δαπανῶσαν εἰς συντήρησιν σχολείων, ἐν οἷς διδάσκεται ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἡ κατὰ τὰς ἱστορικὰς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους καταρτισθεῖσα τοιαύτη ὁποία εἶναι ἡ νῦν γλῶσσα κλπ., καὶ συνεβούλευσαν τὴν Κυβέρνησιν νὰ κλείσῃ τὰ σχολεῖα ταῦτα, λόγῳ ὅτι πρὸς χρῆσιν τῆς ἀληθοῦς Ἑλλ. γλώσσης οὐδεμία ἀνάγκη διδασκαλίας, «*οὐδὲ μίαν κἂν ἡμέραν εἶναι ἀνάγκη νὰ κοπιάσωσι πρὸς τοῦτο*»· πάντα βλάσφημα.

Διὰ τὴν ἄγνοιαν τῶν γεγονότων τούτων τοῦτο μὲν συνιστῶσιν ἡμῖν ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν ξένων λέξεων καὶ τῶν ξένων καταλήξεων, λόγῳ ὅτι ὅπου πολλὴ λαῶν καὶ ἐθνῶν ἐπικοινωνία καὶ ἀνεπτυγμένος πολιτισμός, ἐκεῖ καὶ πολλαὶ ξέναι λέξεις, (ὥστε κατὰ ταῦτα οἱ Ἀλβανοί, ὧν ἡ γλῶσσα πλείστας μὲν ἔχει ξένας λέξεις, ἐλαχίστας δὲ γνησίας Ἀλβανικάς, θὰ εἶναι σφόδρα πεπολιτισμένοι), τοὐναντίον δὲ ὅπου στασιμότης πολιτισμοῦ, ἐκεῖ σπάνις ξένων λέξεων (ὅπως λ. χ. ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι!. Τὸν ἔλεγχον τούτων ἰδὲ ἐν Ἀπαντήσει σ. 563 κἑξ.)· τοῦτο δὲ βλέποντες ὅτι ἡμεῖς ἐν πάσῃ πόλει καθὼς καὶ ἐν πάσῃ

καλῇ συναναστροφῇ ταύτην τὴν οὕτω καθεστηκυῖαν μεικτὴν γλῶσσαν μεταχειριζόμεθα, τολμῶσι νὰ διατείνωνται ἐνώπιον ὅλου τοῦ κόσμου, παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ὅτι τὸ γλωσσικὸν ἡμῶν αἴσθημα διεστράφη καὶ ἐστρεβλώθη, διὸ καὶ αἱ γυναῖκες ἡμῶν δὲν λαλοῦσι τὴν ἀληθῆ Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅτι δέ, ἂν θέλωμεν νὰ λαλήσωμεν ἀληθῆ καὶ γνήσια Ἑλληνικά, ὀφείλομεν νὰ μεταβῶμεν εἰς Παρισίους καὶ διδαχθῶμεν αὐτὰ ἐκεῖ· ὅτι παρ' ἡμῖν οἱ ἐπίσημοι λεγόμενοι οἶκοι «*εἶναι Λεβαντῖνοι μὲ ἥρωα ἀρχηγὸν τὸν καρνάβαλο*», ὅτι ὁ Μαυρομιχάλης εἶναι Μουντζουρομιχάλης, ὁ Παπαμιχαλόπουλος Παπαμουχλόπουλος, ὁ Κουτουριώτης Κουντουρᾶς καὶ ἄλλα μυρία βλάσφημα καὶ συκοφαντικά. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λεχθέντα καὶ ἐπαναληφθέντα πολλάκις καὶ ὑποστηριχθέντα καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Τύπῳ καὶ ἐν τῷ ἀλλογλώσσῳ καὶ δι' ἰδίων πραγματειῶν, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν καταφρόνησιν καὶ τὸν κατάγελων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ὑπὸ τῶν ἀλλογενῶν ὡς μωροῦ καὶ σχολαστικοῦ.

Πόσον δὲ ταῦτα ἔβλαψαν ἡμᾶς δηλητηριάσαντα τὴν περὶ τούτου γνώμην τῶν ἀγνοούντων τὰ ἡμέτερα ἀλλοδαπῶν, βλέπει συχνὰ ὁ ἀναγινώσκων τὰ περὶ τούτου γραφόμενα ὑπὸ πολλῶν ἐκ τούτων. Ἀκριβῶς χθὲς ἀναγινώσκων τὴν Berl. Phil. Wochenschrift Ἰανουαρίου 1η, 1910 σελ. 21 ἐνέτυχον τοῖσδε: «*ἡ σημερινὴ τῶν Ἑλλήνων γλῶσσα πανταχοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἡμιδοκίμῳ αὐτῆς ἐνδύματι ἀπόζει Γαλλισμῶν*». Εἶναι ταῦτα ἀληθῆ; παρέχει πράγματι ὁ λόγος ἡμῶν πολλοὺς Γαλλισμούς, πλείονας λ. χ. ἢ ἡ γραφομένη Γερμανική; Οὐχί, ἀλλ' ἐξέφρασαν τοῦτο οἱ κατήγοροι τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν λόγου, καὶ οἱ ἄπειροι τῶν ἡμετέρων πραγμάτων ἀλλογενεῖς προθύμως ἥρπασαν αὐτό. Πόσον δὲ ὀρθῶς ἐψέχθη τοῦτο, νοεῖ τις, ἂν μάθῃ ὅτι λέξεις ἤδη ἀπὸ τῶν π. Χ. αἰώνων λεγόμεναι παρ' ἡμῖν, παρεστάθησαν ὡς προελθοῦσαι ἐκ μεταφράσεως Γαλλικῶν, λ. χ. τὸ *ἐγγίζω* ἐκ τοῦ approcher· πρβλ. περὶ τούτων Γλωσσολογ. Μελετῶν Α' σελ. 277 κἑξ.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἔβλαψαν ἡμᾶς τὰ ἄτοπα ταῦτα, καὶ μάλιστα μέγιστον, ὅτι διδαχθέντα ὡς ἡ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια καὶ διὰ τοῦτο πιστευθέντα ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ ἀμαθῶν συνετέλεσαν τὸ μὲν εἰς τὴν ἀπώλειαν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα λογίων τινῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐφαίνοντο ἐπαγγελλόμενοι πολλὰ τὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ τῆς

νέας ἡμῶν γραμματείας, τὸ δέ, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότατον πάντων, εἰς τὴν ἀποστροφὴν τῶν πολλῶν ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως ποιημάτων καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐξευγενίσεως καὶ τοῦ φρονηματισμοῦ αὐτῶν. Οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμασαν *θεῖον* τὸν Ὅμηρον καὶ ἵδρυσαν αὐτῷ βωμούς, κάλλιστα νοοῦντες πόσον τὰ ποιήματα αὐτοῦ συνετέλουν εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ παιδείαν τῶν νέων, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους *ἔπαινος ἀρετῆς ὄντα*· καὶ παρ' ἡμῖν δὲ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀνεγινώσκοντο ἐπιμελῶς τὰ ἑκάστοτε δημοσιευόμενα νέα ποιήματα, διότι καθὼς λέγει ὁ Ὅμηρος, *τὴν γὰρ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι, ἥ τις ἀκουόντεσσι νεωτάτη ἀμφιπέληται* (α 351), καὶ οὐδαμῶς ἦτο τότε σπάνιον φαινόμενον ἄνθρωποι πολλοὺς ἀπὸ στήθους ἀπαγγέλλοντες στίχους τῶν ἀδελφῶν Σούτσων, τοῦ Ἀλ. Ῥαγκαβῆ, τοῦ Ζαλακώστα, τοῦ Ἀγ. Παράσχου κλπ. Σήμερον δὲ διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν περὶ τὴν γλῶσσαν (καὶ περὶ τὰ μέτρα καὶ τὰ νοήματα) σύγχυσιν καὶ ἀτασθαλίαν οὐδεὶς οὔτε νέος οὔτε γέρων ἀρέσκεται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ποιημάτων, οὐδεὶς ἀποστηθίζει νέους στίχους καὶ καθόλου τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀπέμαθε νὰ ἀναγινώσκῃ ποιήματα, ἤτοι ἔπαυσε νὰ ἐξευγενίζηται καὶ φρονηματίζηται διὰ τῆς εὐγενεστάτης τῶν καλῶν τεχνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Σφάλματα τῶν ἀρχαϊζόντων.

Εἴδομεν ὅτι πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ ταῦτα ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἡμαρτήθησαν ὑπὸ τῶν καινοτόμων· ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, κατὰ τὸ τοῦ Ὁρατίου Iliacos intra muros peccatur et extra, καὶ ἡ τῶν ἀρχαϊζόντων μερὶς καὶ μάλιστα πρώτη ἐσφάλη τινά, περὶ ὧν ἀναγκαῖον φαίνεται νὰ λεχθῶσι τὰ δέοντα. Λοιπόν, ὅπως οἱ καινοτόμοι ἀποβάλλουσι τὰ τῆς γραπτῆς, οὕτω πολλοὶ τούτων, καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὸν Κοραῆν, ἠθέλησαν ν' ἀποβάλωσι τὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ ἐθεώρησαν ἔγκυρα καὶ ἄξια παραδοχῆς εἰς τὸν νέον ἡμῶν λόγον μόνα τὰ τῆς γραπτῆς. Ἐντεῦθεν ἐπειράθησαν νὰ ἐκβάλλωσι μὲν πᾶσαν

λέξιν τῆς προφορικῆς παραδόσεως, νὰ εἰσάγωσι δὲ εἰς τὸν ἡμέτερον λόγον λέξεις ἐκ τῆς γραπτῆς, καὶ ταῦτα ἄνευ τινὸς ἀνάγκης, καθ' ὅσον καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἤδη πρότερον αἱ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ἦσαν Ἑλληνικαὶ ἢ καὶ δοκιμώτεραι καὶ εὐφωνότεραι τῶν νῦν εἰσαγομένων. Πρβλ. *διαφορά*, δόκιμον καὶ γνωστόν, καὶ ὅμως προτιμῶσι τὸ *διένεξις*. Πρόσθες ὅτι τὸ *διαφορὰ* λεγόμενον παρὰ τὸ *ἀναφορά, καταφορά, παραφορά, προσφορά, ὑποφορά, εἰσφορὰ* κλπ. καὶ παρὰ τὸ *διαφέρω, φέρω* εἶναι σαφές, διαφανὲς ὡς εἰπεῖν, καὶ ἅμα ὁμαλὸν καὶ εὔφωνον, τὸ δὲ *διένεξις* στερεῖται πάντων τούτων. Ὁμοίως ἔγραψαν *μικροῦ, ὀλίγου δεῖν ν' ἀποθάνῃ*, ἀντὶ *μικροῦ (ὀλίγου) δεῖν ἀπέθανεν* ἢ κατὰ τὴν προφορικὴν παράδοσιν *ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἀποθάνῃ*. Ὁμοίως γράφεται *δέον νὰ γίνῃ τοῦτο* ἀντὶ *πρέπει, εἶναι ἀνάγκη· θίγω ἔθιγον νὰ θίξῃ* κλπ. ἀντὶ τοῦ ἐπ' ἴσης Ἑλλην. καὶ πασιγνώστου *ἐγγίζω ἤγγισα*, παρ' ὃ καὶ τὸ *προσεγγίζω, ἡ προσέγγισις*, κλπ. κλπ. Κατὰ τῶν τοιούτων διαστρόφων χρήσεων ἀρχαίων γλωσσικῶν στοιχείων ἀντετάχθη σφοδρῶς καὶ λίαν ἐπιτυχῶς ὁ ἀοίδιμος διδάσκαλος πάντων ἡμῶν Κ. Σ. Κόντος, πάμπολλα διορθώσας καὶ τέλος ἄριστα συμβουλεύσας ὅτι «*πολλῷ δὲ τῇ ἀληθείᾳ κάλλιον εἶναι ν' ἀσπάζηταί τις τὰ κοινολεκτούμενα ἢ σπουδάζων περὶ τὰ χαριέστερα νὰ σολοικίζῃ δεινότατα*» (Γλωσσικῶν Παρατηρήσ. σ. 184).

Τοιαῦται λέξεις ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης εἰσαγόμεναι εἰς τὸν λόγον ἡμῶν οὐδὲν μὲν ὠφελοῦσιν αὐτόν, ἅτε οὐχὶ πρὸς διαστολὴν ἐννοιῶν ἢ πρὸς ὀνομασίαν πραγμάτων νῦν πρῶτον γινωσκομένων χρησιμεύουσαι, γίνονται δὲ παραίτιοι, ἵνα ὁ λόγος οὗτος προσπίπτῃ ξενότροπος ἢ καὶ ἄγνωστός πως τοῖς πολλοῖς, ὃ βεβαίως κάκιστον. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅταν λέξις τις χρησιμεύῃ εἰς ὀνομασίαν τέως ἀγνώστου ἢ ἀνωνύμου τινὸς καὶ εἰς διάκρισιν ἐννοιῶν· τότε διὰ τῆς εἰσαγομένης τοιαύτης λέξεως πλουτίζεται πράγματι ἡ γλῶσσα, ὅπερ μέγα κέρδος. Καὶ σημειωτέον ὅτι τότε ἡ ἀρχαία εἰσαχθεῖσα ἢ ἡ κατ' ἀρχαῖα πρότυπα πλασθεῖσα λέξις γίνεται τάχιστα πασίγνωστος. Τίς ἀγνοεῖ σήμερον *τὰ συλλαλητήρια, τὰς ἐπερωτήσεις ἐν τῇ Βουλῇ, τὰς διαδηλώσεις, τὰ ἀνακοινωθέντα, τὰ νομοσχέδια, τὰς κυβερνητικὰς πιέσεις, τὰς καλπονοθεύσεις, τὴν δεδηλωμένην, τὴν διατίμησιν, τὸ διατιμῶ, τοὺς ἐπιτετραμμένους παρὰ τῇ Κυβερνήσει* κλπ. κλπ.;

᾿Αλλ᾿ ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων λέξεων ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον καὶ πολλοὺς ἀρχαίους τύπους, ἀγνοουμένους καθ᾿ ὁλοκληρίαν ἐν τῇ λαλουμένῃ. ᾿Επεχείρησαν δὲ τοῦτο, διότι ἐφρόνουν ὅτι, ὅπως εἰσήγοντο πολλαὶ λέξεις ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως καὶ ὡς ἀναγκαῖαι πρὸς διαστολὴν διαφόρων ἐννοιῶν ἢ πρὸς ὀνομασίαν διαφόρων πραγμάτων, πρότερον ἀγνώστων, ἐγίνοντο εὐκόλως ἀποδεκταί, ἐπολιτογραφοῦντο ὡς εἰπεῖν, οὕτως ἠδύναντο καὶ ἔδει νὰ εἰσαχθῶσι καὶ ἀρχαῖαι καταλήξεις ἀντὶ τῶν παρ᾿ ἡμῖν ἐν χρήσει. ᾿Εντεῦθεν ἰδίᾳ οἱ παλαιότεροι ἐτόλμησαν νὰ εἴπωσι καὶ *θέλω γράψειν*, καὶ ἁπλοῦν *γράψω*, καὶ *γράψας ἔχω*, *γράψαντες ἔχομεν* κτλ. Βεβαίως ταῦτα εἶναι ὑπερβολαί, τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἔχουσαι ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ σφάλματι τοῦ ὑπολαμβάνειν ὁμοίως δυνατὴν τὴν ἐπάνοδον ἀρχαίας καταλήξεως ὅπως καὶ τὴν ἐκ νέου χρῆσιν ἀρχαίας λέξεως, πράγματα παντάπασι διάφορα. Διότι προδήλως τύπων μεταβολὴ ἢ ἀντικατάστασις δηλοῖ μεταβολὴν γραμματικῆς, ἤτοι ὁλοκλήρου κανονισμοῦ, τ. ἔ. σημαίνει ὅτι ὁ ἑκάστοτε ἐκφωνῶν ἑκάστην λέξιν ὀφείλει νὰ μετασχηματίζῃ αὐτὴν κατὰ τρόπον ἄλλον ἢ τὸν τέως γνωστὸν αὐτῷ· τοῦτο δὲ προφανῶς εἶναι παντελῶς διάφορον τῆς εἰσαγωγῆς μιᾶς τινος λέξεως πρὸς δήλωσιν ἐννοίας τινός. Τὸ λεγόμενον κατανοεῖ τις, ἂν μόνον λάβῃ ὑπ᾿ ὄψιν 1) ὅτι ἄγνωστοι μὲν λέξεις, καὶ ξέναι ἀκόμη, εἰσάγονται διὰ διαφόρους αἰτίας εἰς πᾶσαν γλῶσσαν καὶ πολιτογραφοῦνται πολλάκις, καταλήξεις δ᾿ ὅμως ἄγνωστοι καὶ ξέναι δὲν εἰσέρχονται εὐκόλως, ἰδίᾳ πτωτικαὶ καὶ προσωπικαὶ (παραγωγικαὶ πολλάκις). Οὕτως ἡ ᾿Αγγλικὴ καὶ ἡ ᾿Αλβανικὴ βρίθουσι ξένων λέξεων, ἀλλ᾿ αἱ πτωτικαὶ καὶ προσωπικαὶ καταλήξεις αὐτῶν εἶναι καθόλου ἐθνικαί. 2) Ὅτι παρ᾿ ἡμῖν γράφεται μὲν ἡ ἐπίσημος γλῶσσα μετὰ τῶν συνήθων καταλήξεων καὶ νοεῖται ὑπὸ πάντων, καθ᾿ ὅσον αἱ γραμματικαὶ κατηγορίαι αἷς ἀνήκουσιν αἱ καταλήξεις αὗται, σῴζονται καὶ εἶναι πασίχρηστοι παρ᾿ ἡμῖν, ἀλλ᾿ ὅμως ἐπειδὴ πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ καταλήξεις αὗται ἐν οὐδεμιᾷ χώρᾳ ἢ κοινωνίᾳ συνηθίζονται ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συναναστροφῆς, δὲν ἠδυνήθησαν αἱ πολλαὶ τούτων νὰ εἰσέλθωσι καὶ πολιτογραφηθῶσιν ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν πολλῶν. Οὕτω λ. χ., ἐπειδὴ παρ᾿ ἡμῖν σῴζεται κάλλιστα ἡ γενικὴ πτῶσις, ὁ πληθυντικὸς ἀριθμός, ὁ παρατατικὸς καὶ ἀόριστος, ἡ μέση φωνὴ κλπ. κλπ., διὰ

τοῦτο ἡ χρῆσις τύπων τινῶν ἀρχαίων καὶ ἀγνώστων τῇ προφορικῇ παραδόσει δὲν κωλύει τὴν νόησιν, οἷον *αἱ τιμαί, τῆς θαλάσσης, ὁ βασιλεύς, τοῦ βασιλέως, οἱ βασιλεῖς, ἔλεγον, ἐλέγομεν, λέγομαι, λέγεσθε, ἐλέχθην* κλπ. Εἰς τὴν ὀρθὴν τούτων νόησιν συνετέλει μεγάλως καὶ τόδε, ὅτι πάμπολλαι ἐκκλησιαστικαὶ καὶ ἄλλαι φράσεις μετὰ τῶν ἀρχαίων τούτων τύπων φέρονται μέχρι σήμερον ἐν τῷ στόματι πάντων. πρβλ. *ὢ τοῦ θαύματος, ἀργία καὶ κατάλυσις οἴνου καὶ ἐλαίου, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἐν ὥρᾳ κρίσεως, ἡ δευτέρα παρουσία, ἀπορία ψάλτου, ὁ βασιλεὺς τοῦ κόσμου, τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, σοὶ κύριε, ξίφει τελειοῦται, οὐδεὶς προφήτης ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ, τὰ κῶλα ἐν τῇ ἐρήμῳ, ψαλῶ τῷ θεῷ μου ἕως ὑπάρχω, εἰρήνη πᾶσι, πάντων ἡμῶν, παρὰ μίαν τεσσαράκοντα, τοσοῦτον χρόνον εἶ μετ' ἐμοῦ καὶ οὐκ ἔγνωκάς με, Φίλιππε; τετέλεσται, ὃ γέγραφα γέγραφα, ἐν τῇ παλάμῃ καὶ οὕτω βοήσομεν, ἀνοίξω τὸ στόμα μου, γένοιτο, ὃ μὴ γένοιτο, εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον, σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου, φρῖξον, ἥλιε, ἆρον ἆρον, σταύρωσον αὐτόν, γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ἄφες ἡμῖν, ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, τοῦ ἁρπάσαι καὶ ζητῆσαι βρῶσιν, μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων, μετὰ φόβου θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης, δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, δὲν ἔμεινε λίθος ἐπὶ λίθου, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις κτλ.*

'Αλλ' εἰ καὶ αἱ φράσεις αὗται καὶ αἱ τοιαῦται λέγονται καὶ νοοῦνται ὑπὸ πάντων, καὶ εἰ καὶ ἀπὸ τοσούτων ἐτῶν παραλαμβάνονται εἰς τὸν γραπτὸν λόγον ἡμῶν οἱ τύποι οὗτοι, οὐχ ἧττον ἐπειδή, καθ' ἃ ἐλέχθη, ἀγνοοῦνται ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συναναστροφῆς, δὲν ἠθυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν ἐκ τοῦ γραπτοῦ λόγου εἰς τὰ στόματα τῶν πολλῶν. Μόνον ὀλίγοι τινὲς τοιοῦτοι τύποι, οἷον ἡ γενικὴ *τῆς πόλεως, τῆς 'Ακροπόλεως, τῆς 'Εθνικῆς Τραπέζης*, ἡ ὀνομαστική, οἷον *ἡ 'Ακρόπολις, ἡ Κυβέρνησις* κττ. ἀκούονται σήμερον ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀλλὰ τύποι οἷον *αἱ τιμαί, τῆς γλώσσης, τῆς θαλάσσης, ἡ νύξ, ὁ πούς, ὁ παῖς, ἐνόμιζον, ἐνομίζομεν, ἐνομίσας, ἐνομίσατε, πιστεύσατε, προέκειτο* κλπ. οὐχί. Δῆλον ἄρα ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι μὲν νοητά, ἀλλὰ ζῶντα καὶ ἀκμάζοντα δὲν εἶναι, τ. ἔ. δὲν κεῖνται ἐν τῷ περὶ τῆς γλώσσης αἰσθήματι τῶν πολλῶν ὡς τοιαῦτα, ὡς πτώσεων, προσώπων κλπ. δηλωτικὰ στοιχεῖα·

διὰ τοῦτο δὲ καὶ μόνον ἐν αἷς φράσεσιν ἐκληρονομήθησαν, ὡς τεταριχευμένα τινά, λέγονται καὶ νοοῦνται, ἀλλὰ δὲν δύνανται καὶ νὰ χρησιμοποιηθῶσιν εἰς πᾶσαν λέξιν, ἤτοι δὲν δύναται πᾶσα λέξις νὰ προσλάβῃ ταῦτα καὶ ἐκφωνηθῇ μετ' αὐτῶν, ὅπερ κυρίως χαρακτὴρ τῶν ζώντων καὶ αἰσθητῶν γραμματικῶν στοιχείων. Πόσον διάφορος εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ ἢ ἡ ἐπάνοδος εἰς χρῆσιν λέξεων ἀρχαίων ἢ καὶ ξένων ἀπὸ τῆς ἐπαναφορᾶς ἀρχαίων καταλήξεων ἀγνοουμένων σήμερον καὶ οὐδαμοῦ λεγομένων ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ, κατανοεῖ τις καὶ ἐκ τοῦδε: Εἴπομεν ἀνωτ. σ. 61 ὅτι οἱ λαλοῦντες τὴν βόρειον Ἑλλ. ἀγνοοῦσιν ἐν τῇ μητροδιδάκτῳ αὐτῶν γλώσσῃ τὴν αἰτιατ. πληθ. τῶν δευτεροκλίτων εἰς-ους. Καὶ ὅμως οὗτοι, ἐπειδὴ συναναστρέφονται μετὰ τῶν ἀστῶν καὶ μεθ' ἡμῶν τῶν μεσημβρινῶν, οἵτινες ἐσώσαμεν καὶ λέγομεν ἀδιαλείπτως αὐτήν, διὰ τοῦτο μανθάνουσι καὶ μεταχειρίζονται ταύτην, ὅπως καὶ τὴν γενικήν, ἤτοι λέγουσι *τοὺς ἀ(ν)θρώπους, τοὺς καλούς, τοὺς πολλοὺς* κλπ. ὅπως καὶ *τῶν πολλῶν ἀνθρώπων* κλπ. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἄλλοι, ἐπειδὴ δὲν ἀκούομεν ἐν τῷ λόγῳ τινῶν τὰς αἰτ. πληθ. τῶν πρωτοκλίτων καὶ τριτοκλίτων εἰς *-ας*, δὲν ἐμάθομεν ὁμοίως καὶ δὲν μεταχειριζόμεθα αὐτάς, ὅπως οἱ βόρειοι τὰς εἰς *-ους*, ἤτοι δὲν λέγομεν πάντοτε *τὰς καλάς, τὰς γυναῖκας, τὰς τιμὰς* κλπ. Ἐκ τούτων δῆλον πόσον διάφορα πράγματα εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ ἀρχαίας λέξεως εἰς τὸν συνήθη λόγον καὶ ἡ ἀρχαίας καταλήξεως καὶ πόσον πλανῶνται οἱ ἐκ τῆς γενομένης ἐπαναφορᾶς ἀρχαίων λέξεων συμπεραίνοντες περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐπανόδου ἀρχαίων καταλήξεων.

Ἄλλο ἁμάρτημα ἀρχαϊζόντων τινῶν εἶναι ὅτι ἀφροντιστήσαντες τῆς ἱστορικῆς ἀνελίξεως τῶν γλωσσῶν, προσέχοντες δὲ εἰς μόνην τὴν ἀρχαίαν, τὴν δόκιμον, κρίνουσι πᾶσαν τὴν ἀπὸ τῶν δοκίμων χρόνων καὶ ἑξῆς ἀνέλιξιν τῆς γλώσσης ὡς κατάπτωσιν, διαφθοράν, ἐκβαρβάρωσιν αὐτῆς, καὶ ἐντεῦθεν συνάγουσιν ὅτι ἐν τοιαύτῃ γλώσσῃ δὲν δύναται νὰ γραφῇ ἄξιον λόγου πόνημα. Ἀλλ' ὅτι τοῦτο εἶναι πλημμελές, ὅτι σφάλλονται ἄλλα τε καὶ ὅτι οὐ διαστέλλουσι τὸ περιεχόμενον ἀπὸ τοῦ γλωσσικοῦ τύπου, καταλαμβάνει ἕκαστος, ἂν μόνον ἐνθυμηθῇ τοῦτο μὲν τὰ θαυμάσια δημοτικὰ ἡμῶν ᾄσματα, τοῦτο δὲ ὅτι ἡ κομψὴ Γαλλικὴ γλῶσσα καὶ ἡ εὔφωνος Ἰταλικὴ προῆλθον ἐκ τῆς σφόδρα ἐξηλλοιωμένης τοὺς φθόγγους καὶ τοὺς τύπους ὑπὸ τῶν πολλῶν λα-

λουμένης Λατινικῆς. Ἡ τελειότης ἄρα τῶν γλωσσῶν δὲν κεῖται ἐν τοῖς τοιούτοις ἢ τοιούτοις πολλοῖς ἢ ὀλίγοις γραμματικοῖς τύποις ἀλλ' ἀλλαχοῦ. Πρὸς τοῦτο δ' ὅμως ἀπαιτεῖται νὰ προϋπάρξωσι συγγραφεῖς ἀληθῶς μεγάλοι, ἢ ἐν ἀνάγκῃ νὰ μεταφρασθῶσιν ἐξ ἄλλης γλώσσης ἢ ἐξ ἄλλης παλαιοτέρας φάσεως τῆς αὐτῆς γλώσσης δόκιμα βιβλία. Πόσον μέγα ἀγαθὸν θὰ προσεγίνετο εἰς τὸ ἔθνος καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, ἂν μετεφράζοντο εἰς τὴν ἡμετέραν γραφομένην γλῶσσαν τὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων! Ὁ πλούσιος ὅστις θὰ εὐηρεστεῖτο νὰ καταστήσῃ προσιτοὺς εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν σήμερον τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καταληφθέντας πνευματικοὺς θησαυρούς, θὰ καθίστατο ἄξιος χαλκοῦ ἀνδριάντος. Πρόσθες ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἄλλας γλώσσας μετεφράσθησαν ἐπανειλημμένως καὶ ἀναγινώσκονται ὑπὸ πλείστων, μόνον δὲ εἰς τὴν ἡμετέραν νέαν οὐχί, διὸ καὶ ὑπ' ἐλαχίστων παρ' ἡμῖν μελετῶνται.

Εἶναι ἄρα προφανῶς ἁμάρτημα πολλῶν ἀρχαϊζόντων ὅτι δὲν θέλουσι νὰ ἀναγνωρίσωσι καὶ ἀποδώσωσιν εἰς τὴν νέαν γλῶσσαν κῦρος πρὸς τῷ τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ προθυμοῦνται ἅπαξάπαντα αὐτῆς τὰ στοιχεῖα κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτοῖς ν' ἀποκηρύττωσι καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου προδήλως τὰ μὲν νεώτερα συντομίαν καὶ χάριν, τὰ δὲ παλαιὰ δυσκολίαν καί τινα ἀηδίαν παρέχουσι διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως. Οὕτω λ. χ. δὲν θέλουσι νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν χρῆσιν τῆς ἀντωνυμίας *τόν, τήν, τό, τούς,* κλπ. ἀντὶ τοῦ *αὐτόν, αὐτήν, αὐτὸ* κλπ. Καὶ ὅμως ἰδοὺ τί περὶ τούτων γράφει ἀνὴρ τῆς γλώσσης ἡμῶν δεξιὸς κριτής, ὁ κ. Γ. Ἀποστολίδης ἐν τοῖς Ἀναλέκτοις σ. 230 «Ἥ τε λαλουμένη καὶ ἡ ἁπλῆ καθαρεύουσα ἐξακολουθεῖ νὰ μεταχειρίζεται ἀντωνυμίας, πλὴν τῆς ὀνομαστικῆς, *τόν, τήν, τό, τούς, τάς, τά, τῶν.* Διὰ τῆς τοιαύτης χρήσεως τούτων καὶ διὰ τῶν πολυτιμοτάτων τῆς δημοτικῆς μορίων *νά, μέ, θά, πῶς,* τοῦ *μᾶς, σᾶς* ἀπέκτησεν ἡ γραπτὴ γλῶσσα ἐπίφθονον γοργότητα, εὐκαμψίαν, σαφήνειαν, συντομίαν, κυκλοφορίαν διαρκῆ μὲ τὸ γλωσσικὸν συναίσθημα τοῦ λαοῦ καὶ κατέστη γλῶσσα ζωντανὴ τῶν μεγάλων ὁμάδων . . ». Ὁμοίως ἀποκηρύττουσι τὴν κατάληξιν *-ουν,* οἷον *λέγουν, νὰ δεχθοῦν, νὰ εἰποῦν* κτλ., ἀνθ' ἧς προτιμῶσι τὰ ποικιλώτερα *-ουσι -ωσι -ῶσι (λέγουσι, νὰ λέγωσι, νὰ δεχθῶσι)*· ἐπὶ τοσοῦτο δὲ προβαίνει ἡ ἀπέχθεια πολλῶν πρὸς τὸ καὶ ἁπλούστερον προ-

δήλως τοῦτο *-ουν*, ὥστε κατηγοροῦσιν αὐτὸ ὡς *οὐνικὸν* (τῶν *Οὔννων*) καὶ *οὐνίζοντας* ἀποκαλοῦσι τοὺς μεταχειριζομένους αὐτὸ ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, καὶ ταῦτα καθ' ὃν χρόνον ἅπαξάπαντες ἐν τῇ προφορικῇ, ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συναναστροφῆς τοῦτο καὶ οὐχὶ τὸ *-ουσι -ωσι -ῶσι*, λέγομεν.

Τὸ αὐτὸ ποιοῦσί τινες τούτων καὶ ὡς πρὸς πολλὰς λέξεις, ἃς ἔχομεν μὲν πάντες κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐν τῷ στόματι, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ χάρτου δὲν φαίνονται αὐτοῖς ἀνεκταί. Ἀναγράφω ἓν παράδειγμα· πασίγνωστος καὶ πασίχρηστος εἶναι ἡ λέξις *ἰδέα*, ἐπλάσθη δὲ μάλιστα ἐξ αὐτῆς καὶ ῥῆμα *ἰδεάζω* = πληροφορῶ καὶ ὄνομα *ἰδεασμὸς* καὶ ἐπίθετα *ἰδεᾶτος* = καχύποπτος, καὶ *ἰδεώδης* καὶ *ἰδεατός*, ἔπειτα σύνθετα *ἰδεογραφία*, *ἰδεογραφικός*, *ἰδεολόγος-λογία-λογικός*, καὶ ἄλλα πολλὰ παράγωγα καὶ σύνθετα ἃ παρέθηκεν ὁ μακαρίτης Κουμανούδης ἐν τῷ λεξικῷ αὐτοῦ, οἷον *ἰδεϊσμός*, *ἰδεϊσταί*, *ἰδεοῦμαι*, κλπ. Καὶ ὅμως τῶν ἀρχαϊζόντων τινὲς ἐξετάζοντες τὰ γενεαλογικὰ αὐτῆς βιβλία εὑρίσκουσιν ὅτι δὲν κατάγεται κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν ἐκ τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἀλλ' ἐμεσολάβησε καὶ ἡ Γαλλικὴ λέξις idée, ἐκ τούτου ἀποκηρύττουσιν αὐτὴν ἐκ τοῦ γραπτοῦ λόγου εἰς νοθηγενῆ, καίτοι, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ πολλοῦ ἐγκατασταθεῖσα αὖθις παρ' ἡμῖν ἐπολιτογραφήθη, ἐγέννησε μάλιστα καὶ πολλὰ τέκνα. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ὁμολογῶ ὅτι δέν μοι φαίνεται ὁ πόλεμος οὗτος ἐναντίων γλωσσικῶν στοιχείων οὕτω κοινῶν καὶ συνήθων καταστάντων, ὅπως ἡ κατάληξις -ουν, ἡ λέξις *ἰδέα* κτλ., οὔτε ἐπιστημονικῶς ὀρθὸς οὔτε πρακτικῶς ὠφέλιμος· νομίζω μάλιστα ὅτι ὁ ὑπερβάλλων οὗτος ἐκκαθαριστικὸς ζῆλος συντελεῖ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἰς τὸ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὕπαρξιν τῶν καινοτόμων. Διὰ ταῦτα ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν τὸ ἐν ἔτει 1883 ἐν τῇ Ἑστίᾳ λεχθέν, ὅτι *ἀνάγκη νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ πάντων καὶ τῇ νέᾳ λαλουμένῃ τὸ προσῆκον κῦρος.*

Ἄλλο ἁμάρτημα τούτων εἶναι ὅτι ἀποβάλλοντες οὕτως ὅπως εἴδομεν, τὴν προφορικὴν παράδοσιν, ἔκριναν καλὸν νὰ μὴ ἀναγνωρίσωσι παντάπασιν, ὅτι ὁ νέος ἡμῶν λόγος δύναται νὰ διδαχθῇ κατὰ γραμματικὴν καὶ συντακτικόν. Πολλάκις καὶ παρὰ πολλῶν ἤκουσα ὅτι γραμματικὴν ἔχει ἡ ἀρχαία γλῶσσα, ἀλλ' ἡ νέα οὐχί· γραμματική, ὡς βλέπετε, εἶναι κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν πάντοτε «*τέχνη τὸ μὴ ὀρ-*

θὸν εἰς τὸ ὀρθὸν διὰ κανόνων ἐπανάγουσα», ὅπως ἔλεγεν ὁ Δούκας, καίτοι πρὸ ἑνὸς ἤδη αἰῶνος (τῷ 1811) ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Rask ὅτι *«τῆς γραμματικῆς ἔργον εἶναι οὐχὶ νὰ ὁρίσῃ κατὰ τίνα τρόπον ὀφείλει τις νὰ σχηματίζῃ τὰς λέξεις, ἀλλὰ νὰ περιγράψῃ πῶς τὸ πρῶτον ἐσχηματίσθησαν καὶ πῶς ἔπειτα μετεβλήθησαν»*. Ἄλλοι πάλιν ἐρωτῶσι: διατί νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες ἐν τοῖς σχολείοις δύο γραμματικὰς κλπ.; Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ λόγος εἶναι οὐχὶ περὶ τῶν κατὰ τόπους λαλουμένων ποικίλων διαλέκτων, ἀλλὰ περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς γραφομένης, ἥτις προφανῶς καὶ κατ' ἀνάγκην εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ εἶναι καθόλου ὁμοειδὴς καὶ ἑνιαία ὡς πρὸς τοὺς γραμματικοὺς τύπους καὶ τὴν σύνταξιν. Οὕτω συμβαίνει τὸ παράδοξον φαινόμενον νὰ μὴ ἔχωμεν οὔτε γραμματικὴν ὁρίζουσαν τὸ ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ εὔχρηστον τυπικὸν οὔτε συντακτικὸν διδάσκον πῶς πρέπει νὰ συντάσσωνται τὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου κτλ., ἀλλὰ νὰ διδάσκηται μὲν ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸν τῆς ἀρχαίας, ν' ἀφίνηται δὲ εἰς τὸν διδάσκαλον τῶν Ἑλληνικῶν, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν τῶν ἐκθέσεων νὰ ὑποδείξῃ καὶ τέλος εἰς τὴν κρίσιν ἢ συχνότερον εἰς τὴν ἀκρισίαν ἑκάστου νὰ διακρίνῃ, τίνα μέρη τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς καὶ τοῦ ἀρχαίου συντακτικοῦ ὀφείλει νὰ παραλαμβάνῃ εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ καί τίνα οὐχί. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ θησαυροῦ τῶν λέξεων, ἃς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως νέων βιβλίων καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὀφείλει ἕκαστος νὰ παραλάβῃ, ἵνα πλάσῃ τὸν λόγον αὐτοῦ. Διότι οὔτε γραμματικὴ οὔτε συντακτικὸν οὔτε λεξικὸν τοῦ νέου γραπτοῦ ἡμῶν λόγου συνετάχθη ὑφ' ἡμῶν μέχρι τοῦδε. Ἐκ τούτου πάντα σχεδὸν ἀφίνονται ἀδίδακτα καὶ ἀόριστα, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ποικιλία καὶ ἡ ἀνωμαλία καὶ τὰ πολυειδῆ σφάλματα περὶ τὴν χρῆσιν τῆς νέας γλώσσης. Διὰ ταῦτα πάντα παρατηρεῖται ὅτι μόνοι ὅσοι ὡς δημοσιογράφοι, ὡς δικηγόροι ἢ ἄλλως πως ἠσκήθησαν ἐπὶ μακρὸν περὶ τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης, γράφουσιν αὐτὴν εὐχερῶς καὶ καθόλου ὁμοιομόρφως, οἱ δὲ λοιποί, καὶ αὐτοὶ οἱ περὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἀδιαλείπτως ἀσχολούμενοι, οἱ διδάσκοντες αὐτήν, οὐχί. Εἰς τοῦτο βεβαίως συντελεῖ καὶ τόδε ὅτι οὔτε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδάσκεται ἀτυχῶς ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων τὸ μάθημα τῆς ῥητορικῆς οὔτε ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως διενεργεῖται πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἀρκούντως, ἤτοι συμφώνως πρὸς τὸ

ἐπίσημον πρόγραμμα, τὸ μάθημα τῶν ἐκθέσεων. Διότι τοῦτο μὲν ἡ διόρθωσις τούτων παρέχει κόπον πολύν, τοῦτο δὲ ἡ πλουσίως ὁριζομένη πρὸς διδασκαλίαν ὕλη ἀρχαίων κειμένων πείθουσι τοὺς διδάσκοντας νὰ παραλείπωσι τὰς ἐκθέσεις καὶ ἀντ' αὐτῶν νὰ διδάσκωσιν Ἑλληνικά. Ταῦτα ἀπόλυτος ἀνάγκη εἶναι νὰ διορθωθῶσι διὰ τακτικῆς καὶ αὐστηρᾶς ἐπιθεωρήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ τοῦ δέοντος γενέσθαι.

Ἐπειδὴ σκοπὸς τῶν μαθημάτων τούτων εἶναι οὐ μόνον ν' ἀπαλλάξωσιν ἡμᾶς ἀπὸ ἐνδεχομένων πλανῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ διδάξωσι τὰ κατ' ἐμὴν γνώμην ὀρθὰ ἐπιστημονικῶς καὶ ὠφέλιμα ἐθνικῶς, διὰ τοῦτο καλὸν φαίνεται νὰ ἐπιφέρω ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς διδασκαλίας, περὶ τῆς ἁπλοποιήσεως καὶ τῆς ἑνότητος τῆς ἡμετέρας γλώσσης.

Καὶ λοιπὸν λέγω ὅτι, ἂν μὴ παντάπασι σφάλλωμαι, τὰ γλωσσικὰ μαθήματα θὰ καταστῶσι καὶ εὐκολώτερα καὶ ὠφελιμώτερα τοῖς διδασκομένοις, α') ἂν καθ' ὃν τρόπον ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ ἱστορία καὶ τἆλλα μαθήματα διδάσκονται τὸ πρῶτον συνοπτικώτερον, ἁπλούστερον, πρακτικώτερον, ἔπειτα δὲ πληρέστερον, θεωρητικώτερον, καὶ δὲν νομίζεται περιττὴ οὐδ' ἐπιβλαβὴς ἡ τοιαύτη διαίρεσις ἀλλὰ τοὐναντίον λίαν μεθοδικὴ καὶ ὠφέλιμος, οὕτω διδάσκηται ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἡ γραμματικὴ καὶ τἆλλα γλωσσικὰ μαθήματα. β') ἂν ἐν τοῖς σχολείοις διδάσκηται καὶ γινώσκηται ὁ νέος γραπτὸς ἡμῶν λόγος θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς ἤτοι καὶ διὰ καταλλήλου πρὸς τοῦτο γραμματικῆς καὶ συντακτικοῦ καὶ δι' ἀναγνώσεως νέων κειμένων καὶ διὰ συντάξεως ἐκθέσεων. Διότι τούτου γενομένου οἱ μαθηταὶ ἡμῶν θὰ ἔρχωνται εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν γλωσσικοῦ αἰσθήματος, θὰ λαμβάνωσιν ἔννοιαν σαφῆ τοῦ ἐνδιαθέτου γλωσσικοῦ διακόσμου, καὶ τοῦτο μὲν θὰ εὑρίσκωσιν ἔπειτα ἐν τῇ μαθήσει τῆς ἀρχαίας γλώσσης μεγάλην εὐκολίαν, διότι θὰ ἐφαρμόζηται ἡ ἀρχὴ *ἀπὸ τῶν ἐγγὺς καὶ ἀπὸ τῶν γνωστοτέρων ἐπὶ τὰ ἀπωτέρω καὶ*

ἀγνωστότερα, τοῦτο δὲ θὰ ὀξύνηται τὸ πνεῦμα αὐτῶν μεγάλως ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἐνδιαθέτου διακόσμου τούτου. Τὰ γλωσσικὰ μαθήματα πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐκρίθησαν καταλληλότατα εἰς τὸ ὀξύνειν τὴν διάνοιαν, εἰς τὸ ἐθίζειν τὸ πνεῦμα νὰ διαστέλλῃ καὶ κατατάσσῃ τὰ πράγματα εἰς γένη καὶ εἴδη κλπ. Καὶ ἐπιτυγχάνεται τοῦτο τοσούτῳ εὐκολώτερον ὅσῳ ὀλιγωτέραν ἔχει ἀνάγκην ὁ διδάσκων τὸ γλωσσικὸν μάθημα νὰ λαμβάνῃ παραδείγματα καὶ γνώσεις ἔξωθεν, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀναλύῃ καὶ μεταβάλλῃ τὸν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ μαθητοῦ λεληθότα καὶ οἱονεὶ καθεύδοντα διάκοσμον τῆς μητρικῆς γλώσσης εἰς σαφῆ καὶ συνειδητόν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν ἄρα τοῦτον ὀφείλομεν νὰ ἐκλέξωμεν καὶ εἰσαγάγωμεν εἰς τὰ σχολεῖα ἡμῶν πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ἀνάλυσιν ἐκλεκτὰ τεμάχια νέων Ἑλλήνων συγγραφέων (ἐν ἀνάγκῃ ἔστω καὶ διωρθωμένα), ἵνα οἱ νέοι καὶ βλέπωσι καὶ μανθάνωσι νὰ μιμῶνται ὡρισμένα πρότυπα καὶ οὕτω καταρτίζωσιν ὁμαλόν, ὁμοιόμορφον καὶ ὀρθὸν λόγον. Ἂν ταῦτα γένωνται, θὰ πεισθῶσι πάντες ταχέως, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθὲς ἐκεῖνο ὅπερ πολλάκις οἱ καινοτόμοι καὶ οἱ φίλοι αὐτῶν διατείνονται, ὅτι δηλ. ἡ γλῶσσα ἡμῶν εἶναι ὑπερβαλλόντως δύσκολος· ὅλως τοὐναντίον εἶναι κατὰ πολλὰ εὐκολωτέρα τῆς Γαλλικῆς· τούτου δ' ἕνεκα τὴν μὲν ἡμετέραν καὶ ἀλλογενεῖς πολλάκις γράφουσιν ἀρκούντως καλῶς, τὴν δὲ Γαλλικὴν οὐδ' αὐτῶν τῶν διδασκόντων αὐτὴν οἱ πολλοί. Ἐπ' ἴσης δὲν εἶναι ἀληθὲς καὶ τὸ ἄλλο ὑπ' αὐτῶν λεγόμενον ὅτι παρ' ἡμῖν νομίζεται ὅτι γράφει καλῶς τὴν γλῶσσαν ὅστις πλείστας ἀρχαίας λέξεις καὶ τύπους ἀναμειγνύει. Ἀπόδειξις τὸ ἀνωτέρω (σ. 81) λεχθὲν ὅτι σήμερον οὐχὶ οἱ καθηγηταὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλ' οἱ δημοσιογράφοι, οἱ δικηγόροι, καὶ οἱ τοιοῦτοι γράφουσιν αὐτὴν κομψότερον, καλύτερον. Ἂν δὲ σήμερον βλέπωμεν ἰατρούς, νομικοὺς καὶ ἄλλους ἀξίους λόγου ἐπιστήμονας πλημμελῶς γράφοντας τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, τοῦτο οὐδεμίαν ἄλλην αἰτίαν ἔχει ἢ ὅτι δὲν διδάσκονται αὐτήν.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλο σπουδαῖον ἐπακολούθημα θὰ ἔχῃ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ πραγματοποίησις τῶν προτεινομένων, ὅτι θὰ ὁμολογηθῇ τέλος πάντων καθολικῶς καὶ πραγματικῶς, ὅτι ὁ ἀρχαῖος κανὼν δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ, ἀπαραίτητος δὲ ἀνάγκη ν' ἀναγνωρισθῇ καὶ ἀποδοθῇ καὶ τῇ νέᾳ γλώσσῃ κῦρος. Διότι εἰ καί, ὡς εἴπο-

μεν κατίσχυσαν ἤδη καὶ ἐπολιτογραφήθησαν οἱ νέοι περιφραστικοὶ σχηματισμοὶ τοῦ μέλλοντος, τοῦ παρακειμένου, τοῦ ὑπερσυντελίκου καὶ τῶν γ΄ προσώπων τῆς προστακτικῆς, οἷον *θὰ γράψω, θὰ γράφω, ἔχω γράψει, ἔχω γραφῆ, ἂς γράφῃ, ἂς γράψῃ, ἂς γραφῇ -οῦν*, ὁμοίως ἡ χρῆσις τοῦ *εἶναι* ἀντὶ τοῦ *ἐστί, εἰσὶ* καὶ τοῦ *ὦσι*, ἡ χρῆσις τοῦ β΄ προσώπου τῆς μέσης φωνῆς, *λέγεσαι, ἐλέγεσο*, τοῦ *δέν*, τοῦ *νά*, τοῦ *θά*, τοῦ *ἂς* κττ., οὐχ ἧττον παρατηρεῖται ἀκόμη μεγάλη ἀντίστασις ὡς πρός τινα ἄλλα, λ. χ. *ἐνόμιζον -ομεν* καὶ *ἐνόμιζα -αμεν, ἐνόμισας* καὶ *ἐνόμισες, ἐνομίσατε -σετε, νομίσατε -νομίσετε, θὰ νομίσητε* καὶ θὰ *νομίσετε, θὰ νομίζηται* καὶ θὰ *νομίζεται, θὰ λέγεται* καὶ *θὰ λέγηται, προέβαλλε* καὶ *ἐπρόβαλλε, γράφουσι, γράφωσι, θὰ γράψωσι, θὰ γραφῶσι* καὶ *-ουν -οῦν* κλπ. Περὶ τούτων παρατηρῶ ὅτι ὁσημέραι εἰσβάλλει καὶ κατακρατεῖ ὁ νέος τύπος, διὸ καὶ ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ἀναγιγνώσκομεν *ἐνόμιζα -ζαμεν, ἐνομίσετε, θὰ νομίσετε, θὰ νομίζετε, θὰ λέγεται, γράφουν, θὰ γράφουν, θὰ γραφοῦν, ἐπρόκειτο* κλπ.· ὁμοίως ἀναγινώσκω συχνὰ ἐν ταῖς ἐφημερίσι τύπους τινὰς δημωδεστέρους, οἷον *ἡ γυναῖκα* τοῦ Ναπολέοντος, *ὁ πατέρας, ἡ μητέρα* κλπ. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι δημοτικοὶ τύποι εἰσέρχονται ὁσημέραι κατὰ μικρὸν εἰς τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον. Ὅστις δὲ ἐνθυμεῖται τὸ ἀνωτ. σ. 40-1 λεχθὲν ὅτι ἀνάγκη διαρκοῦς ἐπικοινωνίας πρός ἀλλήλους τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ τοῦ τῆς συναναστροφῆς, ἂν ἡ γλῶσσα μέλλῃ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκπληροῦσα τὸν σκοπὸν αὐτῆς ὡς ζῶσα καὶ ἐθνική, ἐκεῖνος δὲν θὰ καταδικάσῃ εὐκόλως τὴν εἴσοδον τῶν στοιχείων τούτων. Διότι, ναὶ μὲν κατὰ τὰ εἰρημένα ἀνωτ. σελ. 37-8 ὁ λόγος τῆς συναναστροφῆς δὲν ταυτίζεται καθ' ὁλοκληρίαν οὐδαμοῦ πρὸς τὸν γραπτόν, διαφέρει δὲ αὐτοῦ κατὰ πολλά, ἀλλ' ὅμως εὐχῆς ἔργον εἶναι ἡ διαφορὰ αὕτη ὄχι μόνον νὰ μὴ ἐκτείνηται πέρα τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου, ἀλλὰ καὶ νὰ βαίνῃ κατὰ μικρὸν ἐλαττουμένη καὶ τοῦτο ἀκριβῶς χάριν τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ σκοποῦ τῆς γλώσσης.

Ὅταν ταῦτα γίνωνται κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον, τότε πράγματι θὰ εὑρίσκωνται λανθάνοντα ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἑλληνοφώνων μαθητῶν ἥ τε γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ὁ διδάσκαλος θὰ δύναται τότε διὰ καταλλήλου διδασκαλίας νὰ καθιστᾷ αὐτὰ συνειδητὰ τοῖς διδασκομένοις· τότε ὄντως θὰ παύσῃ ὁ

δογματικὸς τρόπος τῆς διδασκαλίας γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν κανόνων καὶ ἡ μηχανικὴ ἀπομνημόνευσις αὐτῶν, θὰ ἐπικρατήσῃ δὲ ἀντ' αὐτῶν ἡ εὑρετική, ἡ μαιευτικὴ ὡς εἰπεῖν μέθοδὸς πρὸς γνῶσιν τῆς γλώσσης. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ διδασκαλία θέλει καταστῆ ἀπείρῳ ἁπλουστέρα καὶ δὴ εὐκολωτέρα καὶ καρποφορωτέρα. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὴν εὐκολωτέραν τῆς γλώσσης ἡμῶν διδασκαλίαν ἀποβλέπων τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι, ἐπειδή, ὡς γνωστόν, τὰς μεγίστας δυσκολίας εὑρίσκουσιν οἱ μικροὶ μαθηταὶ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς γραμματικῆς, τ. ἔ. ἐν τοῖς διδάγμασι περὶ πνευμάτων καὶ τόνων, μεθ' ὧν συνάπτονται τὰ περὶ μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέτων, τὰ περὶ ἐγκλίσεως κττ., διὰ τοῦτο εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἂν τὸ διδακτικὸν βιβλίον τὸ προωρισμένον διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἐξετυποῦτο ἄνευ τῶν σημείων τούτων, ἁτλῶς δὲ δι' ἑνὸς σημείου, οἷον σταυροῦ, ἀστερίσκου ἢ ἄλλου τινὸς ὁπωσδήποτε διακριτικοῦ, ἄνωθεν τῆς τονουμένης συλλαβῆς κειμένου, ἐδηλοῦτο ἡ θέσις τοῦ τόνου. Οὕτω θὰ ἀπηλλάσσοντο οἱ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μαθηταὶ τῶν πλείστων κανόνων περὶ ψιλῆς καὶ δασείας, περὶ ὀξείας, βαρείας καὶ περισπωμένης, περὶ μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, περὶ ἐγκλίσεως τόνου κλπ., περὶ ὧν, ἐπειδὴ ἐν τῷ προφορικῷ ἡμῶν λόγῳ οὐδὲν τούτων ἔχομεν, οὐδὲν αἰσθάνονται οἱ διδασκόμενοι, ἀναγκάζονται δὲ ν' ἀποστηθίζωσι μηχανικῶς πάντα. Οὕτως ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ θὰ ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων, ἤτοι ἀπὸ γλωσσικῶν στοιχείων γνωστῶν καὶ αἰσθητῶν τοῖς μαθηταῖς καὶ θὰ ἀπέβαινε κατὰ πολλὰ εὐκολωτέρα καὶ ὠφελιμωτέρα. Καὶ σημειωτέον ὅτι διὰ τῆς ἁπλοποιήσεως ταύτης οὐδὲν ἄλλο θὰ ἐγίνετο ἢ θὰ ἀπεβάλλοντο μὲν τὰ τὰ ὑπὸ μεταγενεστέρων καὶ μεσαιωνικῶν λογίων ἐπινοηθέντα ὀρθογραφικὰ ταῦτα σημεῖα, θὰ ἐλάμβανε δὲ ἡ γραφὴ ὅν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἶχε τύπον. Ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως θὰ ἐδιδάσκοντο κατόπιν τὴν χρῆσιν τῶν σημείων τούτων ὅσοι ἐκ τῶν πολλῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἤθελον φοιτήσει εἰς αὐτά.

Καθόλου δὲ φρονῶ ὅτι ἀπαραίτητος ἀνάγκη εἶναι νὰ διδάσκηται ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἡ γλῶσσα ἡμῶν ὅσον οἷόν τε ἁπλούστατα, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο καὶ τὸ *-ουν*, *-οῦν* ἀντὶ *-ουσι* *-ωσι* *-ῶσι* καὶ πᾶν ἄλλο

ἐν τῷ λόγῳ ἡμῶν ὑπάρχον ἁπλούστερον στοιχεῖον πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν διὰ τὰ πρῶτα, τὰ στοιχειώδη γλωσσικὰ μαθήματα.

Ἀλλὰ πιθανὸν τινὲς παρανοοῦντες τοὺς λόγους μου τούτους νὰ ὑπολάβωσιν ὅτι συμφωνῶ πρὸς τοὺς καινοτόμους, ἀφοῦ καὶ ἐγὼ ἐγκρίνω τοιαύτην τοῦ γραπτοῦ λόγου ἁπλοποίησιν. Ἀλλ' ἡ δοξασία αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής. Διότι οὗτοι μὲν ἀποκηρύττουσι καθ' ὁλοκληρίαν τὸν καθεστηκότα παρ' ἡμῖν γραπτὸν λόγον, διδάσκοντες ὅτι «ὡς βάσις ἀνάγκη νὰ ληφθῇ οὐχὶ ἡ καθαρεύουσα, ὅτι γλῶσσα τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ μὴ γίνῃ ἡ καθαρεύουσα ἡπλοποιημένη, ἀλλὰ ἡ δημοτική..». Οὗτοι καὶ ξένας λέξεις καὶ ξένας καταλήξεις, μάλιστα κατὰ προτίμησιν, μεταχειρίζονται (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 55) καὶ διαλεκτικὰς καὶ ἀγνώστους ἡμῖν τοῖς ἐξ ἄλλων χωρῶν ὁρμωμένοις παραλαμβάνουσι καὶ ἰδίας, συνήθως ἀθλίας, πλάττουσι καὶ ἀρχαίας μεταπλάττουσι καὶ διαστρέφουσι κττ., οὗτοι συντόμως, καθ' ἃ ἐπὶ λέξει ὁ κ. Ξενόπουλος εἶπε, «*κάμνουν ὑπερβολὰς καὶ αὐθαιρεσίας, περιπίπτουν εἰς αἰσθητικὰς ἀκυρολεξίας, λεξιθηροῦν συστηματικῶς, στρεβλώνουν τὰς λέξεις, ἐπιτηδεύονται μίαν ὁμιλουμένην, ἡ ὁποία οὔτε ὡμιλήθη ποτὲ οὔτε θὰ ὁμιληθῇ*». Ἐγὼ δὲ τἀναντία τούτων ἐφαρμόζων τὴν μεθοδολογικὴν ἀρχὴν «*πάντοτε ἀπὸ τῶν γνωστῶν ἐπὶ τὰ ἄγνωστα, ἀπὸ τῶν ἐγγὺς ἐπὶ τὰ ἀπωτέρω,* βλέπων δὲ ὅτι δι' ἡμᾶς σήμερον γνωστὴ καὶ ἐγγὺς εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ καθαρεύουσα, ταύτην μεταχειρίζομαι διδάσκων καὶ γράφων, καὶ ταύτην θέλω βάσιν τῆς γλώσσης τοῦ μέλλοντος, ἁπλοποιουμένην, ὡς εἰκός, καὶ συμπληρουμένην κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας (πρβλ. περὶ τούτων τὰ ἐν Ἀπαντήσει σ. 680-2 εἰρημένα) ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐγὼ ἐπιδιώκω ὡς πρὸς πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης, λέξεις, τύπους, σημασίας, συντάξεις κλπ. ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ὅπερ εἴδομεν ἀνωτ. σ. 27 σημ. ὅτι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. Clément συνιστᾷ ὁ κ. Ψυχάρις ὡς πρὸς μόνην τὴν ὀρθογραφίαν, ἤτοι «*προσοχὴν προκειμένου περὶ καινοτομιῶν ἐν τῷ γλωσσικῷ καθεστῶτι, ἁπλοποιήσεις μεθοδικὰς καὶ ἐφαρμοστὰς ἐπὶ πάσας τὰς ἀναλόγους περιπτώσεις, ὅτι μεγάλην ἔχει σπουδαιότητα τὸ νὰ μὴ προσκρούῃ τις καὶ μάλιστα ἀποτόμως πρὸς ἕξεις βαθέως ἐρριζωμένας, ὅτι ἀνάγκη ἐξοικονομήσεως, ἐργασίας συνεχοῦς ἀλλὰ βαθμιαίας*» *κλπ.* Κατὰ ταῦτα δὲν δύναται νὰ λεχθῇ περὶ ἐμοῦ ὅτι συμφωνῶ πρὸς

τοὺς καινοτόμους· διότι, ὡς ἕκαστος βλέπει, ἐγὼ δὲν καινοτομῶ, ἀλλὰ ἀσπάζομαι μὲν τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐπιβαλλόμενον ἡμῖν μετὰ μεγίστης ἀνάγκης γλωσσικὸν καθεστώς, παρατηρῶ δὲ ὡς ἱστορικὸς τὴν πορείαν, ἣν χωροῦσιν οἱ γράφοντες, ἀναγράφω καὶ πιστῶ αὐτήν. Διότι πρόδηλον ὅτι, ὅπως ἤδη πάντες ὁμολογοῦμεν, ὡς πρὸς πολλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς χρῆσιν ὁ ἀρχαῖος τύπος, ἐπικρατήσαντος τοῦ νεωτέρου· πρβλ. τἀνωτ. σ. 55, 76-8, ἔτι δὲ πολλὰς μετοχὰς τοῦ παθητικοῦ παρακειμένου ἐκφερομένας σήμερον ἄνευ διπλασιασμοῦ, οἷον *δεμένος, φορτωμένος, κομμένος, πατημένος, ἀνοιγμένος* κτλ. Ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικρατήσωσι πανταχοῦ οἱ μετὰ διπλασιασμοῦ, δῆλον καὶ ἐκ τοῦδε, ὅτι τῶν νεωτέρων ῥημάτων κατ᾽ ἀνάγκην μεταχειριζόμεθα τοὺς ἄνευ διπλασιασμοῦ τύπους, οἷον *πληγωμένος, πελεκημένος, κλαδευμένος* κλπ., ὅπως καὶ τῶν μετὰ νέας σημασίας λεγομένων, οἷον *φιλημένη, παιδεμένος* κλπ. Σάλος ἄρα πάντοτε θὰ ὑπῆρχε, καὶ ἂν ἐπεμένομεν εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ διπλασιασμοῦ. Ὁμοίως φαίνεταί μοι ἀδύνατος ἡ ἐπάνοδος καὶ κατίσχυσις τῆς γ´ συζυγίας τῶν εἰς *-όω* ῥημάτων, οἷον *φανεροῦται, ἐὰν φανερῶτε, ἐδούλου* κλπ. (πλὴν τινων οἷον *ἀξιοῖ, δικαιοῦται, δηλοῖ, ὑποχρεοῦται* καὶ εἴ τινος ἄλλου), καὶ δι᾽ αὐτό, ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ πολλὰ νεώτερα ῥήματα λέγονται μόνον κατὰ τὸν νεώτερον τύπον εἰς *-ώνω, μεγαλώνω, ἐλαφρώνω, ὀργώνω, φορτώνω* κλπ., δὲν πρέπει νὰ καταδικάζηται ὡς ἁμάρτημα, ἂν κατὰ μικρὸν εἰσάγωνται οἱ νεώτεροι τύποι εἰς *-ώνω*, ἀποδειχθέντος ἤδη πειραματικῶς τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν ἀρχαίων σχηματισμῶν. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα ἴσως νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν παρατατικῶν τῶν συνῃρημένων ῥημάτων τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς τῶν τριττῶς ἐκφερομένων, τ. ἔ. εἰς *-ων -ας -α*, εἰς *-ουν -εις -ει* καὶ εἰς *-ουν -ους -ου*, ἐνῷ ἐν τῇ συνήθει λαλουμένῃ πάντα κλίνονται ὁμοίως, *ἐτολμοῦσα, ὡμιλοῦσα, ἐδηλοῦσα*, ἀντὶ *ἐτόλμα, ὡμίλει, ἐδήλου*. Διότι προδήλως ὅπου ἐπέρχεται ἁπλοποίησις, ὅπως λ. χ. εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ *-ουν* καὶ *-οῦν* ἀντὶ *-ουσι -ωσι* καὶ *-ῶσι* (*λέγουσι λέγωσι — εἴπωσι, δεχθῶσι*), εἰς τὴν χρῆσιν τῶν βαρυτόνων εἰς *-ώνω* ἀντὶ τῶν ἰδιορρύθμως συνῃρημένων εἰς *-οω*, κττ., ἐκεῖ ὠφέλιμος λίαν εἶναι ἡ νέα χρῆσις, ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ διὰ τὴν μακρὰν ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ καθολικὴν χρῆσιν δὲν προσπίπτουσιν ἡμῖν ἀήθεις καὶ ἀηδεῖς οἱ τοιοῦ-

τοι τύποι, ὅπως λ. χ. φαίνεται ἡμῖν τὸ *ἐζήταγα, ἐλάλαγα, ἀγάπαγα* ἢ τὸ *ἐλάλεȝες, ἐλάλεȝενε, ἀγάπανε, ἐφανέρωνενε* κλπ.

Ὁμοίας παρατηρήσεις δυνάμεθα νὰ κάμωμεν καὶ περὶ τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων, καίτοι ταῦτα κατ' ἀλήθειαν μεγαλυτέρας παρέχουσι δυσκολίας, διότι τοῦτο μὲν πάμπολλα τριτόκλιτα παραληφθέντα ἐκ τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἢ πλασθέντα κατὰ παλαιὰ πρότυπα σφόδρα δυσκόλως ὑποβάλλονται εἰς μεταπλασμόν, ὅπως λ. χ. συνέβη, καθ' ἃ εἴδομεν ἀνωτέρω, εἰς ὀλίγα ἅτινα ἀνήκοντα τῇ προφορικῇ παραδόσει εἰσῆλθον ἀπὸ τοῦ καθ' ἡμέραν λόγου εἰς τὸν συνήθη γραπτόν, οἷον *ὁ πατέρας, ἡ γυναῖκα, ἡ μητέρα*. Ἀλλὰ τύποι οἷον *τὸ φωνήεντο, ὁ εὔσεβος, ἡ ἔμπνεψη, ὁ Παρθενὼς* κλπ. τολμηθέντες προεκάλεσαν τὴν ἀηδίαν ἡμῶν· δῆλον ἄρα ἐκ τοῦ γενομένου πειράματος, ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν εἶναι νῦν ἐπιτετραμμένη. Κατ' ἀνάγκην ἄρα θὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπὶ χρόνον ἔτι ὡς πρὸς ταῦτα ἡ ὑπάρχουσα διαφορὰ τοῦ λόγου τῶν ἐγγραμμάτων καὶ ἀγραμμάτων. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ πληθ. τῶν πρωτοκλίτων οἷον *οἱ λῃσταὶ - οἱ λῃστές, οἱ ποιηταὶ - ποιητές, οἱ ῥάπται - οἱ ῥάφτες, αἱ τιμαὶ - οἱ τιμὲς* κλπ., Καὶ ἐν τούτοις δὲν φαίνεται ἐν τῷ παρόντι εὔκολον νὰ ἐπιτευχθῇ συμβιβασμός τις, ὥστε ἀνάγκη καὶ τὴν περὶ τούτων κρίσιν νὰ καταλίπωμεν τοῖς μεθ' ἡμᾶς. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον εἰς οὐδένα· ἡμεῖς καὶ περὶ ἄλλων καὶ τούτων σπουδαιοτάτων τοῦ βίου ἡμῶν στοιχείων προκειμένου ἀναγκαζόμεθα νὰ προβαίνωμεν βελτιοῦντες μόνον μέχρι τινὸς ὡρισμένου σημείου, νὰ καταλείπωμεν δὲ τοῖς μεταγενεστέροις, ἵνα συνεχίσωσι καὶ περατώσωσι τὸ ἔργον. Οὗτοι θὰ ἔχωσιν ἐνώπιον αὐτῶν τὴν δρᾶσιν ἡμῶν, θὰ ἵστανται ὡς εἰπεῖν ἐπὶ τῶν ὤμων ἡμῶν, καὶ Θεοῦ εὐδοκοῦντος θὰ δυνηθῶσι νὰ χωρήσωσιν εὐκολώτερον ἐπὶ τὴν διεύθυνσιν ἣν αὐτὰ τὰ πράγματα θὰ ὑποδεικνύωσιν αὐτοῖς.

Ὅταν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ τύπος τῆς γραφομένης γλώσσης ἁπλοποιηθῇ ἀρκούντως, τότε θὰ καταστῇ δυνατὸν εἰς τοὺς συγγραφεῖς ἡμῶν ν' ἀντλῶσιν ἀφθονώτερον ἐκ τῆς λαλουμένης πολλὰς λέξεις, φράσεις, παροιμίας κττ., δι' ὧν θέλει ἀποβῇ κατὰ πολλὰ ζωηρότερος, αἰσθητότερος ὁ λόγος τοῦ διηγήματος, τοῦ δράματος κλπ. κλπ., καὶ τἀνάπαλιν πάμπολλα στοιχείων τοῦ τοιούτου γραπτοῦ λόγου θὰ εἰσβάλλωσιν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν προφορικόν. Διότι ὡς

λέγει ὁ Oskar Weise, «ὁ λαὸς ἐν τῇ ἱκανότητι αὐτοῦ νὰ παρατηρῇ μετὰ καταπληκτικῆς ἀκριβείας εὗρε τὸ μέσον διὰ τὰς ὀνοματοθεσίας, ἐκ τούτου δὲ ἡ πρωτοτυπία, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ δύναμις τῶν ὀνομάτων τῶν ζῴων, τῶν φυτῶν κλπ. Ὁ τρόπος τοῦ βίου ἑκάστου ὄντος, ἡ ὠφέλεια ἢ ἡ βλάβη αὐτοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ τρόπος καθ' ὃν ταῦτα παρουσιάζονται εἰς αὐτόν, ἡ ὀσμὴ τῶν φυτῶν, αἱ φωναὶ τῶν ζῴων, πάντα ταῦτα ἐπιτυγχάνει ὁ λαὸς νὰ παριστᾷ διὰ λέξεων. Καὶ ὅταν δὲ τυχὸν διὰ τῆς παρατηρήσεώς του δὲν ἐπιτυγχάνῃ τὸ ὀρθόν, πάντοτε ἡ αἰσθηματικὴ ἑρμηνεία τῆς φύσεως, ἥτις ἐν τῇ λαϊκῇ λέξει ἐμφανίζεται, εἶναι εὐλογωτέρα τοῦ ἀτελευτήτου πλήθους νεκρῶν ὀνομάτων, ἅτινα παρέχονται εἰς τὸν διδασκόμενον τὰ μαθήματα τῆς φυσικῆς ἱστορίας. Λοιπόν, ἐξακολουθεῖ, ἐὰν θέλωμεν νὰ διαγνώσωμεν τὴν ποιητικὴν ἀντίληψιν τῆς φύσεως τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν παρατηρητικὴν αὐτῶν ἱκανότητα, ἀνάγκη νὰ κατέλθωμεν ἐκ τῶν ἀνωτέρων τάξεων εἰς τὸν λαὸν καὶ νὰ ἐνωτισθῶμεν τῶν ἐκφράσεων δι' ὧν ἐπίσταται καὶ τὰ μικρότατα καὶ μάλιστα ἀσήμαντα φαινόμενα νὰ περιβάλλῃ δι' ἐπιτυχοῦς ποιητικῆς εἰκόνος ἢ νὰ ὀνομάζῃ δι' ὀνόματος εἰλημμένου ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ φαινομένου ἢ τοῦ πράγματος».

Ὅταν τοιουτοτρόπως δι' ὁμοίων καθόλου καὶ παραπλησίων γλωσσικῶν μέσων ἐργάζωνται καὶ οἱ πολλοί, ἰδίᾳ οἱ τὴν γλῶσσαν τῆς συναναστροφῆς μεταχειριζόμενοι, καὶ οἱ ἐθνικοὶ συγγραφεῖς, τότε ἡ δημιουργικὴ φιλολογία λαμβάνει μεγάλην ἐπίδοσιν καὶ τὰ ἔθνη φωτίζονται καὶ ἐκπολιτίζονται πολὺ ταχύτερον καὶ πληρέστερον.

Τελευταῖον λέγω πρὸς ὑμᾶς ἔτι τάδε: Τὸ μέλλον τῆς γλώσσης καθὼς καὶ τῆς καθόλου μορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς φιλολογίας καὶ δὴ καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐξαρτᾶται, ὡς κάλλιστα νοεῖτε, ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν λογίων ἡμῶν καὶ οὐχ ἥκιστα ἐξ ὑμῶν τῶν μελλόντων διδασκάλων τοῦ Γένους, διὸ καὶ εἰς τὰς ὑμετέρας χεῖρας θέλει προσεχῶς ἀναθέσει ἡ πατρὶς τὰ τέκνα, τὰς χρηστὰς ἐλπίδας, καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῆς· εἴθε δὲ νὰ φανῆτε ἄξιοι τῶν προσδοκιῶν αὐτῆς.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

Δ΄.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

(Λέξεις Ἑλληνικαὶ νομιζόμεναι ξέναι).

Οὐχὶ ἅπαξ συνέβη μέχρι τοῦδε νὰ ἐτυμολογηθῶσι λέξεις Ἑλληνικαὶ ἐξ ἄλλων γλωσσῶν καὶ τἀνάπαλιν ξέναι ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς. Αἰτία τούτου εἶναι τοῦτο μὲν ἡ ἄγνοια ἢ ἡ ἡμιτελὴς γνῶσις τῶν ξένων γλωσσῶν, τοῦτο δὲ τὸ ὅτι δὲν ἐμελετήθησαν ἀκόμη προσηκόντως οὔτε αἱ διάλεκτοι τῆς νέας Ἑλληνικῆς οὔτε πάντα τὰ παλαιότερα τῆς γλώσσης ἡμῶν μνημεῖα οὔτε ἐξηυρέθησαν, ὡς ἔδει, οἱ φωνητικοί, κλιτικοὶ κλπ. νόμοι αὐτῆς, ὥστε νὰ εἶναι ἑκάστοτε κατὰ τὰς ἐρεύνας ταύτας ἀκριβῶς γνωστόν, τί εἶναι δυνατὸν καὶ τί ἀδύνατον. Ἐντεῦθεν σφαλλόμεθα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πάντες. Πρβλ. τὰ περὶ τοῦ *τρανῶ, φαρδύς, Μεσαρεά, Μορεὰς* κλπ. κλπ. λεχθέντα. Τὰς σκέψεις ταύτας ὑπηγόρευσέ μοι ἐπ' ἐσχάτων ἡ ἐξέτασις τῶν ἀκολούθων λέξεων.

Πρῶτος ὁ μακαρίτης G. Meyer ἠτυμολόγησε τὴν λέξιν *μπλόθος*= ἄωρον σῦκον ἐν Νεοελλ. Μελέτ. Δ΄ 40, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ κ. Alb. Thumb, ἐν Germanistische Abhandlungen Hermann Paul. dargebracht σ. 240, ἐκ τοῦ Ἰταλ. biotto = πτωχός, εὐτελής, καὶ τοῦτο πάλιν ἐκ τοῦ Γερμ. blauto — bloot. Ἀλλ' ὅστις λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἐν Σκύρῳ λέγεται *ὁ μούλθας - οἱ μλύθοι* (Δ. Παππαγεωργίου, Ἱστορίᾳ τῆς νήσου Σκύρου σ. 181) καὶ *ὁ μούλυθας* (Β. Φάβη ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι Κ. Κόντου σ. 248), ἐκεῖνος θὰ ἀναγάγῃ ἄνευ τινὸς δισταγμοῦ μετὰ τοῦ κ. Φάβη τὴν λέξιν εἰς τὸ σύνθετον *ὠμόλυνθος* ἢ *ὠμόλονθος*, ἀπὸ τοῦ *ὠμο* + *ὄλυνθος* ἢ *ὄλονθος* (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Νέα Ἑλλ. Β΄ σ. 265, ἔνθα καὶ Κυμαῖον *σκολόθι* ἀπὸ *σῦκο - ὀλόνθιον*). Ἐκ τοῦ *ὠμόλυνθος*, *ὠμόλονθος* ὤφειλε φωνητικῶς νὰ ἀποβληθῇ καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ *ω* καὶ τὸ *ν* πρὸ τοῦ *θ*, ὅθεν *μόλυθος* (τὸ *μόλυθας* ἐκ τοῦ πληθ. *μολύθοι*, ὅπως *μάγερας*, *ἔμπορας*

κλπ. Μεσ. καὶ Ν. Ἑλλ. Β΄ 2—3). Τὸ δὲ *μόλυθας, μολύθοι* ἠδύνατο ἔπειτα νὰ γίνῃ *μούλυθας* διὰ τὸ *μ* τὸ πρὸ τοῦ *ο*, καὶ περαιτέρω συγκοπῇ τοῦ ἀτόνου *υ* διὰ τὴν φωνητικὴν τοῦ βορείου Ἑλλ., *μοῦλθας*, ἢ τοῦ ἀτόνου *ου* ἐν τῷ πληθ., *μλύθοι*. Τὸ ἕτερον *ὠμόλονθος-μόλοθος, μολόθου, μολόθοι* ἠδύνατο νὰ ἀποβάλῃ καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἑλλ. τὸ ἓν τῶν πολλῶν ὁμοίων φωνηέντων, ὥστε νὰ γίνῃ *μλόθου μλόθοι* καὶ κατ' ἀνάπτυξιν χειλικοῦ *π* μεταξὺ τοῦ *μ* καὶ *λ*, *μπλόθου μπλόθοι* καὶ ὀνομ. *ὁ μπλόθος*. Τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χειλικοῦ ἔχομεν ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις καὶ ἐν τῷ *χαμηλὸς-χαμπλὸς* (ἐν Σκύρῳ *χαμλὲς*=χαμηλὸς ὅπως καὶ *μλύθοι*), *κορομπλὲς* = κορομηλὲς= κορομηλέαι κλπ. Πρὸς τὸ ὁ *μούλθας-οἱ μλύθοι* τῶν Σκυρίων ὁμοιότατα εἶναι τὰ αὐτόθι λεγόμενα *ὁ σκούλκας* ἀντὶ *σκούληκας*, καὶ πληθ. *οἱ σκλήκοι=σκουλήκοι, ὁ δίλκας, οἱ δλίτσοι* ἀντὶ *δέλλικας - δελλίκοι* (*δέλλις* ἐδήλου τὸ πάλαι σφῆκά τινα, νῦν δὲ μικρὸν μύρμηκα) κλπ. Ἡ δὲ σύναψις τοῦ *ὠμὸς* πρὸς τὸ *ὄλυνθος* ἢ *ὄλονθος* ἔχει ὁμοίως τῷ ἐν Σκύρῳ καὶ Λέσβῳ λεγομένῳ συνθέτῳ *ἁλατάρμη* ἀντὶ *ἁλατάλμη*, ἐν ᾧ δύο ὀνόματα ὁμοίας καθόλου σημασίας συντίθενται, εἶναι ὡσεὶ ἑρμηνεύεται τὸ ἕτερον διὰ τοῦ ἄλλου.

Ὁμοίως ἀνάγει ὁ κ. Thumb αὐτ. 252 τὸ *λόχη λόχες*=φλὸξ φλόγες εἰς τὸ Γερμ. lohe, Ἰταλ. luoja. Ἀλλ' ἂν μὴ σφάλλωμαι, οὐκ ὀρθῶς. Διότι τὸ ὄνομα *λόχη* δύναται νὰ παράγηται ἐκ τοῦ ἀρχαίου *λόγχη*, ὅπως τὸ *κόχη* ἐκ τοῦ *κόγχη, κοχύλι κόχυλας* ἐκ τοῦ *κόγχυλος, συνάχι* κλπ. (ἴδε Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλ. Α΄ 162-3). Τὸ ὄνομα *λόχη* ἀναφέρει καὶ ὁ Somavera ἑρμηνεύων διὰ τοῦ gravezza ò tiepidezza di aria, τὸ δὲ ῥῆμα *λοχεύω* ὁ Ἀραβαντινὸς ἐν τῷ Ἠπειρωτικῷ γλωσσαρίῳ ἑρμηνεύων διὰ τοῦ *κεντεῖ (ἡ μέλισσα)*, καὶ ὁ κ. Λεωνίδας Ζώης ἐν τῷ Ζακυνθίῳ Γλωσσαρίῳ διὰ τοῦ *πειράζω τινὰ διὰ λόγων ἢ ἔργων, ἐξ ὧν αἰσθάνεται πικρίαν, ὡς ἐὰν ἔνυσσον αὐτὸν λόγχῃ* Πρὸς τούτοις ἀναφέρει καὶ ὁ Somavera τὴν παθητ. μετοχὴν *λοχιασμένος*=afato, ἐκ τοῦ ῥήματος *λοχιάζω*. Ἐν δὲ τῇ Κρήτῃ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ λέγεται τὸ ῥῆμα *λοχεύγει* μεταφορικῶς ἐπὶ τοῦ *καταλαμβάνει ὁ πυρετός τινα*, ὥστε λέγεται τὸν *ἐλόχεψεν* πάλι σήμερα = ἐπύρεξεν, καὶ *λοχεμένος*= ὁ πυρέσσων, *ἐλοχεύτηκεν* κλπ.· *λόχη* δὲ λέγεται ἐν Κρήτῃ ἡ ὑψηλὴ θερμοκρασία τοῦ πυρέσσοντος καὶ περαιτέρω ἡ πυρίνη γλῶσσα, ἡ φλόξ. Πρόδηλον ἄρα ὅτι τὸ ῥῆμα *λογχεύω*

μετέβαλε σημασίαν λεχθὲν γενικώτερον ἐπὶ προσβολῆς μελίσσης, ἐπὶ ἐνοχλήσεως ἀνθρώπων, ἐπὶ προσβολῆς πυρετοῦ, ὅθεν περαιτέρω ἀπὸ τοῦ *λοχεύει*=προσβάλλει ὁ πυρετός, καίει, φλέγει, μετεδόθη ἐν Κρήτῃ, τρόπον τινὰ ὑποχωρητικῶς, ἐπὶ τὸ ὄνομα *λόχη* ἢ ἔννοια τοῦ πυρετοῦ, τῆς φλογὸς κλπ. Ἡ λέξις ἄρα δὲν εἶναι ξένη.

Τὸ ῥῆμα *αὐγατῶ* ἢ *αὐγατίζω* ἐτυμολογεῖται κοινῶς ἐκ τοῦ Λατ. augeo, ἀλλ' εὐκόλως δύναται ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι τοιαύτη παραγωγὴ εἶναι τεχνολογικῶς ἀδύνατος. Ἄν τις δηλ. θελήσῃ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὸν τρόπον καθ' ὅν Λατινικὰ ἢ Ἰταλικὰ ῥήματα εἰσέρχονται εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν, μανθάνει εὐκόλως ὅτι βάσις πρὸς τοιαύτην μετάβασιν λαμβάνεται ἢ τὸ ἀπαρέμφατον ἢ τὸ ὕπτιον ἢ τέλος ὁ ἐνεστὼς (ἀντὶ τοῦ ὑπτίου δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι λαμβάνεται ὁ ἐνεστὼς τῶν θαμιστικῶν ῥημάτων· ἀλλὰ τεχνολογικῶς οὐδὲν διαφέρει ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἐκδοχή), ὅτι δὲ εἰς τὰς βάσεις ταύτας προστίθενται αἱ Ἑλληνικαὶ παραγωγικαὶ καταλήξεις *-εύω -ίζω -ῶ* κλπ. (πρβλ. ΜΝΕ. Α΄ 302 κἑξ.). Οὕτω λέγεται censeo *-κηνσεύω*, applico *-ἀπλικεύω*, defendo-*δηφενδεύω*, accumbo-*ἀκκουμβίζω* ἢ *-βῶ*, costo *-κωστίζω*, missum ἢ misso-*μισσεύω*, (ae)stimare-*στιμάρω*, lustrare-*λουστράρω* κλπ. Κατὰ ταῦτα λαμβάνοντες τὸ augeo auctum augere ὡς βάσιν εὑρίσκομεν ὅτι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ ἐκ τούτου ἡ γένεσις τοῦ *αὐγατ-ίζω* ἢ *αὐγατ-ῶ*, διότι πάντοτε οἱ φθόγγοι *ατ*, *(αὐγ-ατ,)* φαίνονται ἀνερμήνευτοι. Λοιπὸν ἡ ἐτυμολογία εἶναι ἀδύνατος, καὶ ἀνάγκη ἄλλης δυνατῆς καὶ μάλιστα πιθανῆς. Πρὸς τοῦτο λέγω τάδε:

Πλὴν τοῦ *αὐγατῶ* εὕρηται παρὰ Στεφάνῳ Σαχλήκῃ ἐν Γραφ. Στιχ. καὶ Ἑρμην. σ. 178 ἄλλος τύπος τούτου *εὐγατῶ*, ὅπως ἤδη ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἐν Ἀτ. Β΄ 134 ἐσημείωσεν. Τὸν τύπον τοῦτον κρίνω ἀρχαιότερον, διότι, ὡς γνωστόν, ἂν ἐξαιρέσωμεν διαλέκτους τινάς, ἐν τῇ καθόλου Ἑλληνικῇ ὁ φθόγγος *ἀ-* ἐμφανίζεται πολὺ συχνότερον ἐν ἀρχῇ τῶν λέξεων ἀντὶ τῶν ἄλλων φωνηέντων ἢ πάντα τὰ ἄλλα φωνήεντα ἀντ' αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις δυνάμεθα νὰ γράψωμεν *ἐβγατῶ* ἀντὶ *εὐγατῶ*, διότι καὶ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις συχνότατα διὰ τὴν ὁμοίαν τοῦ *ευγ* καὶ *εβγ* προφορὰν ἐγράφετο *εὐγάλλω*, *εὐγαίνω*, *εὔγαλμα* κλπ. ἀντὶ *ἐβγάλλω*, *ἐβγαίνω*, *ἔβγαλμα*·

οὐδὲν ἄρα θαῦμα ἂν ἐγράφη καὶ *εὐγατῶ* ἀντὶ *ἐβγατῶ*· Τὸ ῥῆμα τοῦτο παράγεται ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *ἐκβατός*, ὅθεν *ἐγβατὸς-ἐβγατὸς-ἐβγατέω -ῶ*, ὅπως καὶ *ἐκβαίνω ἐκβάλλω-ἐγβαίνω-ἐγβάλλω*, καὶ περαιτέρω *ἐβγαίνω ἐβγάλλω-βγαίνω βγάλλω*. Τὸ ἐπίθετον *ἐκβατὸς* ἀναγράφει ὁ Σοφοκλῆς ἐκ τοῦ Γαληνοῦ, σῴζεται δὲ καὶ ἐν Θρᾴκῃ τὸ οὐδ. *τὸ βγατὸ τὰ βγατὰ* ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἔκφυμα, ἐξόγκωμα. Καὶ ἀληθῶς ὅ,τι ἐκβαίνει πέρα ὁρίου, μέτρου τινός, τοῦ συνήθους, δύναται νὰ θεωρηθῇ εὐκόλως ὡς αὔξησις, ἐξόγκωσις, ἐπέκτασις· ἐκ τούτου ἄρα ἡ σημασία καὶ τοῦ Θρᾳκικοῦ οὐδ. *τὰ βγατὰ* = ἐξογκώματα καὶ τοῦ πασιγνώστου ῥήματος *ἐβγατῶ*, ἐξ οὗ καὶ *ἐβγατίζω* (πρβλ. *κρατῶ-κρατίζω, ἀγαπῶ -ίζω* κλπ. ΜΝΕ Α΄ σ. 275) = *αὐξάνω -ομαι*. Ὁμοίως τὸ *βγατὸ-ἐβγατῶ-ίζω* ἐσχηματίσθη ἐν Κρήτῃ καὶ ἐκ τοῦ νεωτέρου παθητ. ῥηματικοῦ *ἐγ-βαλ-τὸς-βγαλτὸς* (πρβλ. *ἄβγαλτος*) ῥῆμα *ξε-βγαλτίζω-ξεβγαρτίζω* = περαίνω, ἀνύω ἔργον τι καὶ μέσον ἀνύεται, λ. χ. *αὐτὴ ἡ δουλειὰ δὲν ξεβγαρτίζει, καὶ ἔτσι ποῦ δουλεύγεις κάθοντας δὲν ξεβγαρτίζεις τὴ δουλεᾳά*. Καὶ τὸ οὐδ. *τὸ βγαλτὸ-τὸ βγαρτὸ* λέγεται ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τοῦ *ἔκφυμα*, ὥστε ὅ,τι ἐν Θρᾴκῃ ὠνομάσθη *βγατὸν* ἀπὸ τοῦ *ἐβγαίνω*, τοῦτο ἐν Κρήτῃ ἐλέχθη *βγαλτὸν-βγαρτὸν* ἀπὸ τοῦ *ἐβγάλλω*, διότι ὄντως λέγεται *ἔβγαλεν ἕνα βγαρτό*.

Μοῦτρο καὶ πληθ. *μοῦτρα*. Καὶ ἡ λέξις αὕτη ὑπελήφθη ξένη καὶ συνήφθη πρὸς τὸ Ἰνδ. mûrti = σῶμα, ἀλλ' οὐκ ὀρθῶς. Ἡ λέξις, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, παράγεται ἀπὸ τοῦ ῥήματος *μουρώνω* (ἐκ τοῦ *μούρη*) = καλύπτω τὸ πρόσωπον δι' ὑφάσματος, καὶ τὸ ἐναντίον *ξεμουρώνω*, πρβλ. καὶ *μουρωμένη, ξεμουρωμένη, ἀμούρωτη, ξεμούρωτη* τὸ *μούρωμα* κλπ. Καθ' ἃ δηλ. τὸ *ἀμούρωτος* δεικνύει ἐσχηματίσθη παθητικὸν ῥηματικὸν εἰς *-τός -τή, -τόν, μουρωτὸν* καὶ τοῦτο γενόμενον οὐσιαστικόν, τὸ *μούρωτον*, ἠδύνατο κατ' ἀποβολὴν τοῦ ἐν μέσῳ φωνήεντος νὰ γίνῃ *μούρτον* καὶ κατὰ μετάθεσιν *μοῦτρον* (διὰ τὴν κατάληξιν *-τρον* σῳζομένην ἐν τῷ *σεῖστρον* (τοῦ κώδωνος), *φύτρον* κλπ.). Οὕτως ἑρμηνεύεται καὶ ἡ παράδοξος ἐμφάνισις τῆς καταλήξεως *-τρον* ἐν τῇ λέξει ταύτῃ, προστεθείσης εἰς ἀνύπαρκτον θέμα *μου*, καὶ ἡ κακή, προσβλητικὴ τῆς λέξεως σημασία, ἅτε ἀπὸ τοῦ *μουρώνω* = καλύπτω τὸ πρόσωπον διὰ καταισχύνην ἢ δι' ἄλλο τι προελθοῦσα. Ὅτι δὲ ἦν

δυνατὴ ἡ ἔκπτωσις τοῦ φωνήεντος ω παρὰ τὸ ϱ καὶ τ, μαρτυρεῖ τὸ ὄνομα *μερωταρέα* (αἴξ) (ἀντὶ *ἡμερωταρέα*) ἐν Καρπάθῳ καὶ *μερτὸν ἀρνὶ* αὐτόθι (ἀντὶ *ἡμερωτόν*), ἐν Κρήτῃ δὲ *μαρταρεὰ μαρτάρι* καὶ *μαρτὴς* ἀντὶ *ἡμερωτής*, πρβλ. Τεσσαρακονταετηρίδος Κόντου σ. 30.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

Ε΄.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

Διερχόμενος κατ' αὐτὰς Ἰωάννου Καματηροῦ *Εἰσαγωγὴν ἀστρονομίας* ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Dr. L. Weigl (Programm des Kgl. Progymnasiums Frankenthal, Würzburg 1907) ἐνέτυχον καὶ λέξεσι νέαις καὶ σημασίαις καὶ τύποις λέξεων κττ., ἃ διὰ τοὺς χρόνους τοῦ πονήματος (ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ) ἐφάνησάν μοι σημειώσεως ἄξια. Ἀναγράφω πρῶτον τὰς παρ' αὐτῷ ἀπαντώσας νέας λέξεις:

Ἀδιάτροπον 1492 (= ἄτρεπτον, ἀδέκαστον), *τὸ ἄκρος* 740, *ἀνακόντως* 1158 (= ἄνευ ἀκοντίου, ἀμαχητεὶ), *ἀνάσκελα* 178, *ἀντικνήμης τῆς* 183, *ἀντιστασίας* 510, *αὐτόφορον* 21, *ἀφροδιτικωτάτη* 1417.

Δεκάμοιρον 202, *διάψυχρα* 1959, *δρεπανώδεις* 361, *δυναμοδύναμος* 1266, 1690, *δυσανάρεστον* (τὸν γάμον) 217.

Ἔμπλατοι (ὦμοι) 1076, *ἐπίσχημα* 145, *ἐπιχάρμου* (Ἀφροδίτης) 274, *εὐάνδριον* 791.

Θαλασσόφθαλμος 1399, *θαρρικὰ* 711 (τὸ ἐν στ. 1357 *θαρρικὸς* εἶναι ἴσως πλημμελὴς γραφή, ὁ δ' ὅλος στίχος γρ. αὐτὸς δ' ἐκ τούτων ἀσινὴς *τεθαρρηκὼς* ἐξέλθῃ).

Ἰσόμηκος 18, *ἰσόπλατος* 18.

Κακόμελος 445, *καλλοφώνους* 825, *Κατσικᾶ* 940, 959, *κατωρύγια* 1947, *καυχησάρις* 435, *κοπροκυλίσται* 711, *κυκλέαν* 1105, 1508 (*κυκλέαν* εἰς τὸ πρόσωπον ἡ κερὰ νὰ σὲ δώσῃ· πρβλ. καὶ στ. 1793 καὶ ταῦρος ἔσται ὁ γήμας), *κυρτῶδες* 1326.

Λαμπηνὴ -νὰς 130, 1180, 1717.

Μεγαλοδύναμον 131, *μεσουράνισμα* 165 (-άνημα μτγν.), *μοιρία* 464.

Νευριποδαράτους 544.

Ὀξύγονον 198.

Παμφώρατοι 251, *ἂς τὴν παρακοπήσω* 1524, *πατσοπάχους* (*τὰς μύτας*) 815, *περισσομέλους* 1291, *πισημωμένον* 1402, *πιτσίλλης* 1098, *πιτζᾶν* 1539, *πλουσιόψυχος* 961, *προικημάτων* 708, *τὸ προσάγκωνον* (ὃν καλοῦσιν ἰσχίον) 182, *προσχάρους* 822, *πυρῷα* 1722.

Σεισοκέφαλος 1395, *σπαστρικῶς* 1390, *στρογγυλώδης* 17, *συγγενήματα* 1292, *συνδενδρώδη* τόπον 1884, *συντηρικοὺς* 1415, *συραυλίζουσα* 529, *συρπετείας* 931 (παρὰ Προδρ. Β′ 13 σερφετίας), *συρπετὸν* (τοῦ ἀνδρὸς) 1104 *).

Τοὺς (τῶν ἀγκώνων *τους*, τῶν μαστῶν *τους*) 545, 561 1372 κ. ἀλχ., *τριακονταμοιρίας* 25, *τριδέκανον* 900, 1476, *τώρα* 1996.

Φασγανῶδες (ξίφος) 393, *φωνώδη* 776.

Χαχάλην (γρ. -λιν) 1796 *χωροπέδῳ* 506.

Λέξεις τινὲς ἀναγινώσκονται παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ μετὰ τῆς νεοελληνικῆς σημασίας, λ. χ. τῶν καλῶν *ἀστοχίαν* 1968, κάμνει τὰς ἀμπέλους (σήμερον λέγεται κά(μ)νει τὲς ἐλαι̯ὲς = καλλιεργεῖ) 1961, ἐν σικύαις καὶ *καύστραις* καὶ ταῖς φλεβοτομίαις 1929 (σήμερον *καύτρα*, τοῦ *σ* μεταξὺ τοῦ αυ (*αφ*) καὶ τρ ἐκβληθέντος), *ὑποτάσσων* φρένα (= ἔχων) 238, ὑποτάξῃ πλοῦτον (=λάβῃ) 404.

Καταλήξεις τινὰς Ἑλληνικὰς καὶ ξένας μεταχειρίζεται κατὰ κόρον ὁ Καματηρὸς λ. χ. τὴν κατάληξιν *-ωδης*, ἐξ ἧς καὶ πολλὰ νέα καὶ ταῦτα οὐ μόνον ἐξ οὐσιαστικῶν ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπιθέτων σχηματίζει

---

*) Τὸ *συρπετεία*, *συρπετὸν* μετὰ τοῦ *υ* καὶ τὸ σερφετείας τοῦ Προδρόμου μετὰ τοῦ *φ* φαίνονται ὅτι ἄγουσιν εἰς τὸ ἀρχαῖον *συρφετός*· τούτου δὲ ἀληθεύοντος ἀξιοσημείωτος καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς σημασίας, *συρφετὸς* (οὐσ.)—*συρπετὸς* (ἐπίθ) =ζωηρός, ἀκατάστατος (πρβλ. καὶ Σομαβ. σερπετὰ=ζωντανά, σερπετεία=ζωντανωσύνη, σερπετεύω, σερπετὸς = ζωντανὸς) καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ *π* ἀντὶ τοῦ *φ*. Ἐν Κρήτῃ λέγεται καὶ ὄνομα ἡ *σέρπη*=ἡ ἀκαθαρσία ἡ ἐν τοῖς δημητριακοῖς καρποῖς, ὅπερ φαίνεται καταγόμενον ἐκ τοῦ παρ' Ἡσυχ. *σύρφη*· φρύγανον. Ἡ συνήθης ἐτυμολογία τοῦ *σερπετὸν* ἐκ τοῦ *ἑρπετὸν* εἶναι ἀδύνατος καὶ διὰ τὸ *π* καὶ τὸ *υ* τοῦ *συρπετὸν συρπετεία* καὶ διὰ τὸ ἐν ἀρχῇ *σ*.

ἐπίθετα, οἷον *ἀρεώδης, αἱματώδης, αἰνιγματώδης, ἀλφώδης, ἀνθρωπώδης, γεώδης, δρεπανώδης, θανατώδης* 1183, *κυρτώδης, λεπρώδης,* 1044 1605, *μαινώδης (= μανικὸς* 1572*), νεκρώδης* 1471, *πυρώδης, στρογγυλώδης* 17, *συνδενδρώδης* 1884, *ὑγρώδης* 1470 1406, *ὑδατώδης, φασγανώδης* 393, *φωνώδης* 776 1178, *χολώδης* 1328 (οὕτω γρ. ἀντὶ χωλώδης). Πολλὰ εἶναι καὶ διὰ τῆς κένης καταλήξεως *-ιτσα -ιτσης -τσι* ἐσχηματισμένα, οἷον *ἀλετρίτσιν, ἀνθρωπίτσης, ἀστρίτσι, γυναικίτσα, γυνίτσα, Διδυμίτσης, εὐνοστίτσι, κερατίτσια, Κρουσταλλινίτσα, Κυνοκεφαλίτση, μαυροματίτσης, μισοπονηρίτσης, οὐρίτσα, ῥοπαλίτσι, σαλίτσης, χηρίτσα, παιδίτσια, πισημίτσι, ψηφίτσια, ψωμίτσι·* ἔπειτα ὑποκοριστικὰ ἐπίθετα εἰς *-ούτσικος*, λ. χ. *λαμπρούτσικος, λιγνούτσικος, μακρυλλούτσικος, μικρούτσικος, ὀλιγούτσικος, σαλούτσικος, στενούτσικος.*

Ὅτι ἡ ἔκδοσις τοιούτων ἔργων πρὸς πολλὰς παλαίει δυσκολίας, νοεῖται οἴκοθεν· ἐκ τούτου δὲ δῆλον ὅτι πάντοτε θὰ καταλειφθῶσιν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου ἱκανὰ τοῖς καλαμᾶσθαι βουλομένοις. Ἀκριβῶς δὲ ταῦτα ἐπιστάμενος καὶ χάριτας πολλὰς ὁμολογῶν τῷ κ. ἐκδότῃ σημειῶ τάδε ὧν τὰ πολλὰ πάντως τυπογραφικὰ σφάλματα, στ. 10 γρ. *δέδεξο* ἀντὶ *δέδοξο*, 33 *ἀναβιβασθοῦν* ἀντὶ ἀναβιβαστοῦν (πανταχοῦ ἀλλαχοῦ γράφει *σθ*), 153 *ἐκ* δέκα συνιστάμενον ἀντὶ *ἐν* δέκα συνιστάμενον, 251 *παρθενίαν* ἀντὶ *-νείαν*, 309 *δεξιὰ* ἀντὶ *δεξιᾷ*, 435 πτωχὸς *ἐκ τοὺς σιχαίνεται Θεὸς* ἀντὶ πτωχὸς ἐκ *τοῦ κλπ.*, *477 ἕνα πρὸς ἕνα* ἀντὶ *ἀναπρὸς ἕνα*, ὁμοίως καὶ 612, 614, 1008, 1013, 1282, 1663. Ἔπειτα 763 *περιπεσόντας* ἀντὶ *περιπεσοῦντας*, 822 *ἰδιοκτήτας* ἀντὶ *-τους*, 849 εἰ δὲ γυνὴ τριβάς ἐστι καὶ *μοχθηρὸν* πρὸς βίον, τὸ *μοχθηρὸν* συναπτέον πρὸς τὸ *βίον* ὡς ἐπίθετον = κακόν, οὐχὶ δὲ ἐκληπτέον ὡς οὐσ. = χοῖρος, ὡς ἑρμηνεύει ὁ ἐκδότης, 1527 *κακιστάτην* ἀντὶ *κακεστάτην*, 1634 *ἀποσχάσεται* ἀντὶ *ἀποσκάσεται*, 1747 *πραγματευτῶν ἀγώγιμα* ἀντὶ... *ἀγώγημα*, 1796 *χαχάλιν* ἀντὶ *χαχάλην* κλπ.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ